

← ПРОЕКТ ФІНАНСУЄТЬСЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Збірник наукових статей вийшов в рамках проєкту «Документування свідчень внутрішньо переміщених осіб в Івано-Франківській області щодо військових злочинів», що здійснюється за підтримки Європейського Союзу в рамках Стипендіальної програми для лідерів громадянського суспільства країн Східного партнерства

International Journal
LAW & SOCIETY

Issue 6, 2022

Redaktor Naczelny /Editor-in-Chief / Головний редактор

dr Sergiusz Kuczynski

Sekretarz naukowy / Scientific Secretary / Науковий секретар

Prof, dr hab. Vasylyeva Valentyna

Redaktor statystyczny / Statistical editor / Статистичний редактор

Assoc. Prof. Kozych Igor

Rada Redakcyjna / The Scientific Council / Редакційна рада

Prof. dr hab. Vasylyeva Valentyna (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Prof. dr hab. Kobetska Nadiya (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Prof. dr hab. Fris Pavlo (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Prof. Aliyev Amir (Baku, Azerbaijan)

Prof. dr hab. Adamovych Sergiy (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Prof. Jamie Benidickson (Ottawa, Canada)

Prof. Dr. hab Borysov Vyacheslav (Kharkiv, Ukraine)

Assoc. prof. Cheburanova Svetlana (Grodno, Belarussia)

Prof. Dr hab Pawel Czubik (Kraków, Poland)

Assoc. Prof. William Henry De Soto (Texas, USA)

Prof, dr hab. Andrzej Herbet (Lublin, Poland)

PhD. doc. JUDr. Monika Jurčová (Trnava, Slovakia)

Prof. dr hab. Konrad Kohutek (Kraków, Poland)

Prof. dr hab. Krupchan Oleksandr (Kyiv, Ukraine)

Prof. dr hab. Luts Volodymyr (Kyiv, Ukraine)

Prof. dr hab. Jerzy Malec (Kraków, Poland)

Prof. Nilufer Oral (Istanbul, Turkey)

Prof. dr hab. Piotr Pinior (Katowice, Poland)

Prof. JUDr Přemysl Raban (Plsen, Czech Republic)

Prof. George Tumanishvili (Tbilisi, Georgia)

Prof. dr hab. Jan Widacki (Krakow, Poland)

Prof. dr hab. Mariusz Załucki (Krakow, Poland)

Prof. Zorin Georgiy (Grodno, Belarussia)

Adres redakcji / Editor's address / Адрес редакції

EMPORIO. INTERNATIONAL TRADE & LOGISTICS. Sergiusz Kuczynski, ul. J. Mackiewicza 19/7,
PL 20-865 Lublin, Rzeczypospolita Polska

ISSN 2719-552X

Naklad: 250 egz. / 250 copies / Тираж: 250 прим.

Wersja pierwotna czasopisma jest wersja drukowana

Original version of the magazine is the printed version

Оригінальною версією збірника є друкована версія

Publikacja przygotowana przez EMPORIO. INTERNATIONAL TRADE & LOGISTICS, Lublin, Polska oraz Wydawnictwo Uniwersytetu Podkarpackiego im. Wasyla Stefanyka w Iwano-Frankowsku, Ukraina.

Publication is prepared by EMPORIO. INTERNATIONAL TRADE & LOGISTICS, Lublin, Poland and the Publishing House of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine.

Збірник виготовлений EMPORIO. INTERNATIONAL TRADE & LOGISTICS, Люблін, Польща та Видавництвом Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, Україна.

<http://journals.pnu.edu.ua>

© Copyright by Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2022.

All rights reserved

Сергій АДАМОВИЧ

*завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаніка, доктор історичних наук, професор*

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО І ПОЛІТИЧНОГО КЕРІВНИЦТВА РОСІЇ ЗА ГЕНОЦИД ПРОТИ УКРАЇНЦІВ

Міжнародне суспільство визнало війну «злочином проти миру» після Першої світової війни. Організація Об'єднаних Націй, створена після Другої світової війни, розширила концепцію групового забезпечення безпеки. Міжнародне співтовариство загалом вважали, що санкції міжнародного суспільства необхідні проти військових дій, поступово зменшували прямі збитки від війни на глобальній основі [13, с.102]. Після Другої світової війни у різних регіонах земної кулі було зафіксовано понад 250 збройних конфліктів, але вони переважно були збройними конфліктами внутрішнього характеру [3, с.3]. Натомість Російська Федерація у 2014 р. в результаті анексії Криму і розгортання війни на українському Донбасі зруйнувала всі існуючі міжнародно-правові механізми зі збереження миру в світі, а в 2022 р. розгорнула небачене за масштабами з часів Другої світової війни кровопролитне вторгнення в Україну.

Зазначимо, що до військової агресії в Україні російська військова відзначилися здійсненням воєнних злочинів в воєнних кампаніях в Чечні, Грузії, Сирії. Так, значною мірою наслідком участі армії Російської Федерації у громадянській війні в Сирії стало те, що станом на січень 2017 р. з Сирії було близько 5 мільйонів біженців, 6,3 мільйона внутрішньо переміщених осіб, 13,5 мільйонів сирійців потребували гуманітарної допомоги, а за оцінками, кількість загиблих внаслідок війни становила 500 тисяч [17, с.11]. Тобто можна стверджувати, що воєнні злочини вже є невід'ємною частиною військової культури росіян [1, с.95].

Крім того, російська владна верхівка планомірно і послідовно готувала засобами пропаганди своїх громадян до сприйняття українців, як цілей для знищення і геноциду. Адже, як зазначає Олександра Матулевська і Даріуш Гвядзович «геноцид – це багатогранне звірство. Це роблять звичайні люди, маючи нормальні, люблячі сім'ї, які крок за кроком змінюють своє ставлення до якихось інших груп людей. Отже, геноцид – це довготривалий процес індоктринації, промивання мізків і дегуманізації. Крім того, процес дегуманізації є двоетапним процесом

— це дегуманізація жертв і гнобителів, які перетворюються зі звичайних людей на звірів, здатних переслідувати, катувати та вбивати інших людей. Багатоаспектність геноциду зумовлена тим, що він охоплює не лише вчинки, а й слова в дії. По-перше, слова використовуються для класифікації та поляризації груп людей. Далі настає ефект лавини і наступають акти жорстокості, жорстокості, звірства» [11, с.1425-1426].

Водночас стратегії запобігання геноциду, які наразі підтримується Організацією Об'єднаних Націй, неефективні. За останні півстоліття міжнародне співтовариство, в т.ч. Організація Об'єднаних Націй колективно не бажала вживати заходів, які зупинять геноцид. Як зазначав колишній генеральний секретар ООН Кофі Аннан: «У всьому світі жертви насильства і несправедливості чекають; чекає, що ми дотримаємося свого слова. Вони помічають, коли ми використовуємо слова, щоб приховати бездіяльність. Вони помічають, коли закони, які повинні їх захищати, не застосовуються...» [10, с.1275, 1345]. Саме тому Девід Б. Копел, Пауль Галлант, Джоан Д. Айзен запропонували альтернативний засіб правового захисту «зосереджений на розширенні можливостей жертв геноциду замість того, щоб просити їх безпорадно чекати», і будь-які «місцеві, національні чи міжнародні закони або дії уряду, які перешкоджають самозахисту жертв геноциду, обов'язково є незаконними» [10, с.1275, 1345].

Складним видається доказування, що дії російської державної верхівки проти України мають ознаки геноциду щодо української нації. Як зауважив відомий дослідник Тімоті Снайдер «Володимир Путін вже багато років веде справу про геноцид проти українців» [16]. У липні 2021 р. російський президент фактично заперечив існування української нації: «Коли мене запитали про російсько-українські відносини, я сказав, що росіяни та українці – це один народ – єдине ціле. Ці слова не були зумовлені якимись короткостроковими міркуваннями або викликані поточним політичним контекстом. Це те, що я неодноразово говорив і у що я твердо вірю» [6]. 21.02.2022 р. напередодні широкомасштабного військового вторгнення В.Путін заперечив існування України як держави: «...сучасну Україну цілком створила Росія, а точніше — більшовицька, комуністична Росія. Цей процес розпочався практично відразу після революції 1917 р., і Ленін та його однодумці зробили це надзвичайно жорстко по відношенню до Росії – відокремили, відокремили історично російську землю» [8]. Саша О. Беккер, Шарун Муканд, Іван Йоцов доречно зауважили, що російські лідери використали історію як пропаганду, щоб розпалити націоналістичні та ультраправі настрої для досягнення сучасних політичних і політичних цілей у випадку вторгнення Росії в Україну [7, с.2].

Стверджувати, що немає нації і немає держави, означає претендувати на право її знищення. Обидві цілі війни, які Путін оголосив 24 люто-

го – «денацифікація» і «демлітаризація» означали знищення української нації і держави. Як влучно зауважував Тімоті Снайдер: «Оскільки термін «нацист» не відноситься ні до кого зокрема, це виправдання нескінченної війни і чисток. Поки українці чинитимуть опір, будуть «нацисти», щоб покарати. «Демлітаризація» означає знищення суверенної держави силою, яка включала б ліквідацію будь-кого, хто здатний зберегти елементарні форми суверенітету» [16]. Фактично, як і у випадку з японськими військовими злочинцями під час Другої світової війни, які «дегуманізували своїх жертв, щоб уникнути будь-якої особистої прихильності та почуття провини», так і російська пропаганда безперешкодно дозволяла російським військовим знищувати міфічних «українських нацистів» [15, с.93-94].

Російська державна прес-служба «РИА Новости» 26 лютого 2022 р. у пропагандистських цілях повторила геноцидні теми Путіна: «але України як анти-Росії більше не буде. Росія відновлює свою історичну повноту, збираючи російський світ, російський народ разом – у всій його сукупності великоросів, білорусів та малоросів. Тепер цієї проблеми немає – Україна повернулася до Росії. Це не означає, що буде ліквідовано її державність, але вона буде перевлаштована, перезаснована і повернена у свій природний стан частини російського світу [2].

Згідно визначення Римського статуту Міжнародного кримінального суду «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, що здійснюються з наміром знищити повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розлади членам такої групи; в) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; г) заходи, розраховані на запобігання дітонародженням у середовищі такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої [4]. Ми фіксуємо сьогодні ознаки геноциду щодо українців фактично по всіх названих ознаках.

Докази актів геноциду включають зображення страчених цивільних осіб у районах навколо Києва, відвойованих українськими військами, спустошення, завдане Маріуполу, і достовірні заяви про депортацію українських жінок і дітей — у тому числі примусове усиновлення — до віддалених частин Росії. Докази геноцидного наміру знищити українську ідентичність можна знайти у словах президента Володимира Путіна та його радників, де вони кажуть, що «України немає», а росіяни та українці «це один народ», а також у перехопленнях військових комунікацій, що передували масовим вбивствам [12, с.1].

Дії Росії в Україні вже назвали актом геноциду своїми рішеннями парламенти Польщі (23 березня), України (14 квітня), Естонії та Латвії (21 квітня), Канада (28 квітня), Литва (10 травня), Чехія (10 травня), Ірландії (2 червня). Європейський Союз і світові держави (Албанія, Андорра, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Маршаллові Острови, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія, США) 13 липня 2022 р. опублікували спільну заяву на підтримку заяви України про порушення справи проти Російської Федерації в Міжнародному суді відповідно до Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [9]. Однак юридичний процес доказування геноциду згідно визначення Римського статуту імовірно займе тривалий час, а ще більше процедура притягнення до відповідальності винних за цей злочин.

Так, з досвіду дослідження воєнних злочинів у Боснії і Герцеговині ми знаємо – аналітики Держдепартаменту США дійшли висновку, що переважна більшість жорстких порушень прав людини була пов'язана з боснійськими сербами за співучасті з Белграда. На основі низки польових доповідей Держдепартамент висвітлив командні структури боснійських сербів і Белграду, систематично організовану політику геноциду, методичне планування та моделі насильства – усе це допомогло встановити не лише кримінальну відповідальність для Трибуналу, але й політичну відповідальність сербського керівництва. Але це було результатом роботи, бо: «Мілошевич ніколи не збирався викликати своїх поплічників і сказати: «Ідіть, робіть геноцид» [14, с.871].

Ще складнішим видається доказування відповідальності російської держави за геноцид проти українців. У двох випадках геноцид був підтверджений спеціальним трибуналом, створеним за дозволом Ради Безпеки ООН (йдеться про геноцид народу тутсі у Руанді у 1994 р. та геноцид боснійських мусульман у Сребрениці під час війни на Балканах у 1995 р.). Але лише кілька людей були звинувачені у геноциді, і ще менше – дожили до вироку. Однак зараз на розгляді в Суді ООН перебуває міждержавна справа за позовом Гамбії (яка виступає від імені 57 ісламських держав) проти М'янми через геноцид народу рохінджа, який практикує іслам. Переслідування та винищення народу рохінджа, що активно велася у 2016-2017 рр., є типовим і безсумнівним прикладом державного геноциду [5].

Зазначимо, що неспровокована і жорстока військова агресія Російської Федерації щодо незалежної держави України є унікальною для XXI століття. В останні десятиліття військові конфлікти на планеті значною мірою мають внутрішній характер, міждержавні військові протистояння є боротьбою за ресурси, частина військових сутичок є проявами діяльності терористичних угруповань. Натомість російська військова інвазія в Україну є абсолютно архаїчною колоніальною війною імперії. Жорстокість ведення війни зі сторони росіян обумовлена тим, що поразка Російської Федерації в цій війні буде екзистенціальною поразкою останньої імперії Євразії і наступним її розпадом на окремі національні держави.

Російські війська масово вчиняють військові злочини, а заяви найвищого державного керівництва Російської Федерації є свідченням того, що державна політика цієї країни здійснюється з наміром знищити повністю або частково українців як націю, тобто підпадають під визначення геноциду.

Однак притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів росіян зіштовхуватиметься з численними складнощами. Перше за все, російська політична історія не має прецедентів визнання власної вини за вчинені злочини проти людства, сприяння у покаранні винних і сплати компенсацій за вчинену шкоду. Крім того, під час численних військових конфліктів, в яких брали участь російські війська зафіксовані численні порушення правил ведення війни і воєнні злочини, що означає високий рівень толерантності російського суспільства до цих злочинів. Особливо складним видається на сьогодні притягнення до кримінальної відповідальності вищого державного керівництва Російської Федерації, що розгорнуло війну проти України і проголосило політику геноциду щодо українців.

Зазначимо, що перспективи покарання вищого військового і політичного керівництва Російської Федерації за воєнні злочини та геноцид в Україні у 2014-2022 рр. можуть бути реалізовані через: 1) національні суди в Україні з подальшим формування відповідної практики Європейського суду з прав людини; 2) Міжнародний кримінальний суд; 3) створення ad hoc міжнародного трибуналу щодо України. Для притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні і застосування реального покарання є достатньо кримінально-процесуальних механізмів, хоча вони містять різноманітні, але цілком здоланні перешкоди.

1. Адамович С., Микитин Ю. Перспективи притягнення до кримінальної відповідальності росіян за воєнні злочини в Україні в контексті реалізації конституційного права на судовий захист. Проблеми реалізації норм Конституції України в умовах воєнного стану. Матері-

- али міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 27 червня 2022 року) / упорядник В. І. Розвадовський. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. С.94-106.
2. Акопов П. Наступление России и нового мира. 26.02.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220226051154/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html> (дата звернення 09.05.2022).
 3. Базов В.П. Военні злочини: Навч. посібник. К: Юрінком Інтер, 2008. 336 с.
 4. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text/ (дата звернення 14.05.2022).
 5. Сидоренко С. У геноциді винний не лише Путін. Чи готовий світ до «вбивчого» позову проти Росії? URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/25/7149327/> (дата звернення 25.10.2022).
 6. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян і українців». 12.07.2021. URL: <https://web.archive.org/web/20211210002245/http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення 01.05.2022).
 7. Becker S. O., Mukand, S, Yotzov, I Persecution, pogroms and genocide: A conceptual framework and new evidence. *Explorations in Economic History*. 2022. Vol. 85. Pp. 1-18.
 8. Fisher M. Word by Word and Between the Lines: A Close Look at Putin's Speech. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/23/world/europe/putin-speech-russia-ukraine.html> (дата звернення 06.05.2022).
 9. Jont statement on supporting Ukraine in its proceeding at the International Court of Justice. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/statement_22_4509 (дата звернення 09.09.2022).
 10. Kopel D.B., Gallant P., Eisen J.D. Is resisting genocide a human right? *Notre dame law review*. 2006. Vol.81. Iss.4. pp. 1275-1346.
 11. Matulewska, A, Gwiazdowicz, D.J. In Quest of Genocide Understanding: Multiple Faces of Genocide. *International journal for the semiotics of law-revue de semiotique juridique*. 2022. Vol.35. Iss.4. pp.1425-1443.
 12. McKee, M, Attaran, A, Lindert, J. How can the international community respond to evidence of genocide in Ukraine? *The Lancet Regional Health - Europe* . 2022. Vol. 17. Month June. P.1-2.
 13. Nagamatsu S. War, Crimes, and Terrorism. In: Abe, S., Ozawa, M., Kawata, Y. (eds) *Science of Societal Safety. Trust: Interdisciplinary Perspectives*. Singapore, 2019. Vol. 2, pp. 99–109.

14. Riga L, Kennedy J. 'Putting Cruelty First': Interpreting War Crimes as Human Rights Atrocities in US Policy in Bosnia and Herzegovina. *Sociology*. 2012. Vol. 46. Issue: 5, pp. 861-875.
15. Sasaki-Uemura W. Hidden Horrors: Japanese War Crimes in World War II, by Tanaka Yuki, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*. 1996. 28:3-4, pp.93-94.
16. Snyder T. Putin has long fantasized about a world without Ukrainians. Now we see what that means URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/23/putin-genocide-language-ukraine-wipe-out-state-identity/> (дата звернення 01.05.2022).
17. Steenkamp, C. *The Crime-Conflict Nexus and the Civil War in Syria. Stability: International Journal of Security and Development*. 2017. 6(1), pp.1-18.

Адамович С.В. Притягнення до відповідальності вищого військового і політичного керівництва росії за геноцид проти українців.

Неспровокована та жорстока військова агресія російської федерації щодо України у 2022 р. виявила, що стратегічною ціллю російського військового і політичного керівництва був геноцид щодо українців. У своїх виступах владі-мір путін поставив під сумнів право України на самостійне державне існування і під незрозумілим і розмитим закликком до денацифікації дав повну свободу дій своїм підданам у знищенні всіх українців. Натомість оголошена російським президентом демілітаризація України означає знищення її збройних сил, а отже ліквідацію однієї з основних ознак держави.

Численні злочини, які були здійснені російськими військовими і органами влади в Україні, згідно визначення Римського статуту підпадають саме під кримінально-правову кваліфікацію геноциду. Притягнення до відповідальності винних у вчиненні воєнних злочинів росіян зіштовхуватиметься з численними складнощами, окрім того росія відмовляється визнавати чинність багатьох міжнародно-правових документів. До того ж, російська історія не має прецедентів визнання власної вини за вчинені злочини проти людства, покарання винних і сплати компенсацій за вчинену шкоду. У російському суспільстві є високим рівень толерантності до воєнних злочинів. Ще важчим видається притягнення до кримінальної відповідальності президента рф владіміра путіна і представників його злочинного владного оточення в умовах збереження ними контролю над російською державною машиною. Однак для притягнення до кримінальної відповідальності за організацію воєнних злочинів в Україні військового і політичного керівництва росії і застосування реального покарання є достатньо кримінально-процесуальних механізмів. І перспективи покарання керівництва Російської Федерації за геноцид в Україні 2022 рр. можуть бути реалізовані через: 1) національні суди в Україні з подальшим формування відповідної практики Європейського суду з прав людини; 2) Міжнародний кримінальний суд; 3) створення ad hoc міжнародного трибуналу щодо України.

Ключові слова: воєнні злочини, геноцид проти українців, військова агресія російської федерації проти України, притягнення до кримінальної відповідальності.

Adamovych S.V. Bringing the top military and political leadership of Russia to justice for the genocide against Ukrainians

The unprovoked and brutal military aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022 revealed that the strategic goal of the Russian military and political leadership was genocide against Ukrainians. In his speeches, Vladimir Putin questioned Ukraine's right to independent state existence and, at first glance, gave his subjects complete freedom of action in the destruction of all Ukrainians under an unclear and blurred call for denazification. Instead, the demilitarization of Ukraine announced by the Russian president means the destruction of its armed forces, and therefore the elimination of one of the main features of the state. The unprovoked and brutal military aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022 revealed that the strategic goal of the Russian military and political leadership was genocide against Ukrainians. In his speeches, Vladimir Putin questioned Ukraine's right to independent state existence and, at first glance, gave his subjects complete freedom of action in the destruction of all Ukrainians under an unclear and blurred call for denazification. Instead, the demilitarization of Ukraine announced by the Russian president means the destruction of its armed forces, and therefore the elimination of one of the main features of the state. Numerous crimes committed by the Russian military and authorities in Ukraine, according to the definition of the Rome Statute, fall precisely under the criminal-legal qualification of genocide. Bringing the Russians guilty of war crimes to justice will face numerous difficulties, besides, Russia refuses to recognize the validity of many international legal documents. In addition, Russian history has no precedents for admitting one's own guilt for crimes against humanity, punishing the guilty and paying compensation for the damage done. Russian society has a high level of tolerance for war crimes. It seems even more difficult to bring to criminal responsibility the President of the Russian Federation Vladimir Putin and representatives of his criminal power entourage in the conditions of their maintaining control over the Russian state machine. However, there are enough criminal procedural mechanisms to hold the Russian military and political leadership criminally responsible for the organization of war crimes in Ukraine and to apply real punishment. And the prospects of punishing the leadership of the Russian Federation for the genocide in Ukraine in 2022 can be realized through: 1) national courts in Ukraine with further formation of the relevant practice of the European Court of Human Rights; 2) International Criminal Court; 3) creation of an ad hoc international tribunal regarding Ukraine.

Keywords: war crimes, genocide against Ukrainians, military aggression of the Russian Federation against Ukraine, prosecution.

Юлія БІЛА-ТЮРІНА

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФІКСУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ ТА ОТРИМАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України руйнуються не лише військові та інфраструктурні об'єкти держави та територіальних громад, а й приватні об'єкти українського та іноземного бізнесу. Добре задокументовані російські бомбардування та ракетні удари в Україні знищили лікарні, школи та житлові будинки, включно з театром у Маріуполі, де перебували сотні дітей, і залізничним вокзалом Краматорська, де тисячі людей чекали, щоб врятуватися від російської навали. Виведення російських військ із таких міст, як Буча, Чернігів і Суми, виявило жахливі сцени різанини серед мирного населення, масових поховань і звітів про згвалтування та тортури. Декілька світових лідерів звинуватили Росію у вчиненні геноциду народу України.

У березні 45 держав Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) розпочали процедуру «встановлення фактів та обставин можливих випадків військових злочинів і злочинів проти людяності... та збору, консолідації та аналізу цієї інформації з метою представлення до відповідних механізмів підзвітності» [1]. У підсумковому звіті, опублікованому 14 квітня, виявлено «явні закономірності порушень міжнародного гуманітарного права російськими військами» та рекомендовано провести подальші розслідування для «встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за військові злочини» [1]. Уряд України, українські громадські організації та Міжнародний кримінальний суд збирають докази для використання в майбутніх судових розглядах.

Метою статті є аналіз особливостей фіксування воєнних злочинів, як передумови для визначення розміру завданої шкоди та отримання компенсації, що має не лише теоретичне, але й практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що Україна лише почала готувати механізми відшкодування збитків, завданих збройною агресією, суб'єкти господарювання вже зараз необхідно належним чином

фіксувати факти пошкодження та знищення свого майна. Правильна фіксація таких фактів буде передумовою для визначення розміру завданої шкоди, а отже, і для отримання компенсації. Фіксування воєнних злочинів – це багатоаспектний процес, суть якого зводиться до документування порушень законів та звичаїв війни (порушення прав цивільного населення та військовослужбовців). Кримінальний кодекс України передбачає ряд складів кримінальних правопорушень, якими встановлено відповідальність за так звані «воєнні злочини». Цих складів доволі багато. Серед основних, придатних до застосування – передбачений ст. 438 КК «Порушення законів та звичаїв війни» [2]. Для того, щоб всі злочини, скоєні з порушенням законів та звичаїв війни, були піддані належній правовій оцінці, а держава - агресор в повній мірі понесла відповідальність, потрібно ретельно їх зафіксувати.

Хоча традиційно вважалося, що міжнародне право прав людини не застосовується під час збройних конфліктів, сучасне міжнародне право вважає, що це розрізнення не є точним, а норми права розглядаються як додаткові джерела зобов'язань у ситуаціях збройного конфлікту. Це надзвичайно важливо для забезпечення відповідальності та уникнення безкарності за порушення міжнародних прав людини і міжнародного гуманітарного права. З цією метою, доцільно дотримуватися наступного алгоритму:

1. Забезпечення збереження документів

Перше, що варто зробити, щоб забезпечити подальшу компенсацію, це належним чином зберегти документи. Рекомендовано в першу чергу подбати про збереження таких документів:

- 1) установчі документи компанії – власника майна;
- 2) документи, що підтверджують право власності на майно, а також технічні паспорти, проектно-кошторисна документація тощо;
- 3) документи, що підтверджують право власності на обладнання та інші предмети/товари, що знаходяться всередині майна;
- 4) документи щодо господарської діяльності підприємства, бухгалтерські документи, зокрема, інвентаризаційні документи.

При цьому, якщо підприємство знаходиться на території активних бойових дій, документи необхідно перемістити в більш безпечне місце, яке гарантувало б їх збереження. В інших випадках, якщо зареєстрований офіс компанії знаходиться поза місцями активних бойових дій, рекомендуємо провести перевірку наявних документів і, за можливості, забезпечити відновлення відсутніх документів. Крім того, якщо є можливість, необхідно робити електронні копії документів і зберігати їх у хмарних файлових сховищах (Google Drive, Dropbox тощо) [3, с. 50].

2. Повідомлення правоохоронних та інших уповноважених органів.

Рекомендується також негайно звернутися до поліції, як тільки стане відомо про подію: усно (телефоном) звернутися до правоохоронних органів з проханням виїхати на місце та скласти акт огляду; письмово (електронною поштою або шляхом подання заяви про вчинення кримінального правопорушення). Після фіксації факту події правоохоронні органи мають надати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Важливо, що отримання копій документів, складених уповноваженими органами на місці та за результатами розгляду справи, є важливим кроком у процедурі фіксування збитків, завданих підприємству. Тому так важливо зберігати такі документи в безпеці та, якщо можливо, робити їх електронні копії.

3. Закріплення стану майна.

Щоб правильно відобразити стан майна підприємства, рекомендується:

1) здійснення відео- та фотозйомки майна «до» і «після» події. Необхідно провести фото- та відеозйомку ззовні та всередині пошкодженого майна, а також окремих його частин та інших цінностей, що знаходяться в ньому. Для порівняння буде особливо корисно знайти фотографії та відео майна до його пошкодження.

Правильна фотозйомка, з врахуванням методики фіксації перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій, передбачає виконання наступних дій:

1) знімати ландшафтні фотографії, які перетинаються між собою, створюючи цілісну картину навколо (по можливості слід закріпити маркери, спрямовані на північ, та інші деталі, які можуть показати на місцевості місце події (дорожні знаки, унікальні знаки тощо);

2) знімати крупним планом окремі об'єкти та деталі на місці інциденту (за наявності можна використовувати лінійку або об'єкти, щоб допомогти відобразити та згодом визначити фактичний розмір об'єкта, який записується) [4, с. 16].

У разі відеозйомки необхідно: показати своє обличчя, записати своє ім'я, прізвище, по батькові, дату народження, місце проживання та паспортні дані (за можливості), поточну дату та час; вимовити вголос дату і час (за наявності інформації), а також місце події; описати та відобразити у відеофайлі те, що видно навколо, та якомога детальніше описати стан майна та характер пошкодження чи знищення [5, с. 7].

Якщо на кадрі, окрім виробника відеозапису, зображені інші особи, необхідно переконатися, що всі вони дали свою згоду на запис і розуміють мету, з якою це зроблено. Важливо пам'ятати, що до та під час

фото- та відеозйомки місце інциденту має залишатися недоторканим і незмінним.

Якщо фото- та відеозйомка виконується за допомогою пристрою з функцією геолокації, наприклад смартфон, вам слід увімкнути цю функцію в його налаштуваннях перед початком запису. Важливо також пам'ятати, що фото- та відеофайли, створені в результаті усунення пошкоджень, повинні зберігатися в незмінному та необробленому вигляді на локальних носіях чи хмарних файлових сховищах (Google Drive, Dropbox тощо) [3, с. 51]. Це забезпечить збереження метаданих, які можуть бути втрачені під час надсилання файлів через месенджери або електронну пошту. Буде дуже корисно записати назву пристрою, який використовується для зйомки інциденту, і його серійний номер (включаючи IMEI). При цьому варто пам'ятати, що люди, які є свідками інциденту, також можуть мати пов'язані з ним фото- та відеофайли. Це також стосується файлів відеоспостереження та будь-яких інших реєстраторів поблизу. Негайне отримання копій цих файлів забезпечить збереження таких електронних доказів і може бути використано як додатковий доказ деталей інциденту.

2) Складання протоколу/акту огляду стану майна.

Протокол/звіт складається комісією (представники компанії-власника майна та незалежні особи) у довільній формі та повинен містити наступні елементи, з врахуванням Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022: дата і час складання звіту; перелік осіб, присутніх під час складання протоколу (прізвища, імена, по батькові, посади осіб, їх паспортні дані та адреси реєстрації, номери телефонів та інших засобів зв'язку); ім'я та ідентифікаційні дані власника пошкодженого чи знищеного майна; найменування, опис та місцезнаходження майна (за можливості рекомендуємо використовувати інформацію з державних реєстрів); характер пошкодження або знищення майна; причини пошкодження або знищення майна (за наявності) [6]. Також за можливості, потрібно скласти план чи схему локалізації пошкодження чи знищення майна та його частин. Для цього можна використовувати, наприклад, план приміщення з технічного паспорта.

4. Запис показань свідків.

Перш за все, необхідно скласти список свідків події та встановити їх контактні дані, зокрема, прізвище, ім'я, по батькові, адресу реєстрації та проживання, номер телефону та інші засоби зв'язку. Крім того, буде доцільно отримати нотаріально завірену заяву кожного свідка (якщо це можливо за наявних обставин). У заяві повинні бути такі відомості про свідка: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання (перебування) та

місце роботи, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності) або номер та серія паспорта, номери телефонів та адреси електронної пошти (за наявності), обставини, відомі свідку, джерела інформації, з яких свідок дізнався про обставини, підтвердження про обізнаність із змістом закону про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань та про готовність з'явитися до суду за викликом для дачі показань. У разі відсутності нотаріуса справжність підпису свідка на заяві може бути засвідчена посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування (у сільській місцевості) або консульської установи (за кордоном).

5. Фіксація доказів того, що пошкодження або знищення майна сталося внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

У разі наявності відомостей про особу, яка безпосередньо причетна до знищення майна, необхідно, за безпечності та можливості, записати прізвище, ім'я, по батькові такої особи, дату та місце народження, військове звання та інші відомості. Якщо майно знищено внаслідок підриву боєприпасів і на місці є його залишки, необхідно, за умови безпечності та можливості, провести детальну фото- та відеофіксацію цих залишків із зазначенням ідентифікаційних даних (серійний номер, маркування) тощо). Також українська влада відкрила веб-платформу для «належного документування військових злочинів» та злочинів проти людяності, вчинені російською армією в Україні». Він запрошує свідків міжнародні злочини, щоб подати відео, фотоматеріали та іншу інформацію, щоб притягнути до відповідальності винних у найтяжчих міжнародних злочинах як в українських судах, так і в Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та в спеціальному трибуналі після його створення.

6. Виправлення онлайн.

Для надання уповноваженим органам інформації про факти пошкодження або знищення майна таку інформацію та зібрані докази можна надсилати на такі офіційні інтернет-ресурси: warcrimes.gov.ua (створений Генеральною прокуратурою України спільно з українськими та міжнародними партнерами для належного документування військових злочинів та злочинів проти людяності, вчинених російською армією в Україні); damaged.in.ua (заснований Інститутом KSE спільно з Офісом президента України та Мінекономіки для створення найповнішого списку майна, знищеного внаслідок війни, яку Росія розв'язала проти України).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом, незважаючи на те, що кількість відеоматеріалів, фотографій, супутникових знімків і свідчень свідків, здається, переважно викриває російські війська, досягнення відповідальності вима-

гатиме копіткої роботи зі збору та обробки доказів. Щоб зібрати докази під час збройного конфлікту, слідчі повинні дістатися до місць злочину, жертв і свідків, які залишаються під загрозою. Особливо в умовах війни люди можуть порушити місце злочину та ненавмисно знищити докази, розчищаючи уламки з міркувань безпеки чи здоров'я – або просто ховаючи тіла своїх близьких. Жертви та свідки можуть втекти в безпечне місце, що ускладнить їх пошук під час розслідування. Слідчі повинні оцінити документальні докази – включно з фотографіями, відео чи аудіозаписами – щоб переконатися, що вони не були підроблені та не є дезінформацією. Вони повинні проаналізувати докази, щоб переконатися, що визначені законом елементи кожного злочину дотримані та що відповідальність була достатньо встановлена. Особливо це стосується звинувачень у геноциді, які вимагають встановлення «наміру знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу».

Рада ООН з прав людини створила Незалежну міжнародну слідчу комісію щодо України, щоб «встановити факти, обставини та першопричини» порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, пов'язаних із вторгненням на територію України. Такі слідчі комісії за підтримки ООН зазвичай збирають докази за допомогою матеріалів із відкритих джерел, повідомлень від зацікавлених сторін і слідчих місій. Незважаючи на те, що комісія матиме повноваження виявляти винних і рекомендувати заходи щодо притягнення до відповідальності, її найбільш суттєвий вплив, ймовірно, полягатиме у створенні визнаних ООН історичних даних, які можуть загалом посилити довіру до всіх зусиль щодо притягнення до відповідальності та підтримати реституцію та відшкодування

Генеральна прокуратура України вже задокументувала понад 4000 ймовірних військових злочинів, багато з яких засновано на повідомленнях громадян через публічний веб-сайт. Зусилля України доповнюються окремою спільною слідчою групою за підтримки Агентства Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері кримінальної юстиції. До цієї команди входять слідчі з Литви та Польщі, обидві з яких розпочали власні кримінальні розслідування щодо дій Росії в Україні. Команда також сприятиме співпраці між своїми членами та Міжнародним кримінальним судом (МКС). Розслідування, проведені організаціями громадянського суспільства, надають дані та аналіз для підтримки кримінальних розслідувань і зусиль ООН зі встановлення фактів, а також цивільних і несудових процесів притягнення до відповідальності.

Громадянське суспільство та зусилля громадян відіграють дедалі важливішу роль, і, ймовірно, нові зусилля почали документувати зло-

чини по всій Україні після лютого вторгнення. Ці зусилля зазвичай збирають свідчення потерпілих і свідків і можуть включати спроби підтвердити ці свідчення. Такі масові заходи можуть слугувати важливим джерелом інформації для кримінальних розслідувань, але, як правило, потрібне подальше розслідування для використання зібраних доказів у кримінальному провадженні. Зусилля громадян є ключовими для цивільних і несудових зусиль, спрямованих на забезпечення жертв справедливості та визнання їхніх втрат, включаючи реституцію та репарації.

1. Офіційний сайт ОБСЄ URL: <https://www.osce.org>

2. Кравчук О. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану: зміни до КПК. URL: <https://first.vaks.gov.ua/publications/kryminalne-provadhennia-v-umovakh-voiennoho-stanu-zminy-do-kpk/>

3. Пасько Д. А. Управління необмеженою кількістю хмарних сховищ / Д. А. Пасько, Г. І. Молчанов, В. В. Давидов // Сучасні інформаційні системи = *Advanced Information Systems*. 2018. Т. 2, № 3. С. 49-53.

4. Кобилянський О.Л., Кофанов А.В. Фотографічна фіксація перебігу та результатів слідчих (розшукових) дій: Методичні рекомендації. К.: УкрДГПІ, 2012. 64 с.

5. Проведення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів [Текст] : метод. рек. / [В. В. Невгад, Р. М. Дударець, А. А. Саковський, М. П. Климчук]. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 67 с.

6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 №326 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220326?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&utm_campaign=2.95818841.455427754.1667318852-1207554048.1641815410

Біла-Тюріна Ю.З. Особливості фіксування воєнних злочинів, як передумова для визначення розміру завданої шкоди та отримання компенсації

З початку війни Росії проти України з'являється все більше доказів того, що вважається порушенням міжнародного кримінального права під час ведення війни. Продовжується виявлення підозрюваних у вчиненні основних міжнародних злочинів (які класифікуються як військові злочини, злочини проти людства та геноцид). Всі ці процеси розпочалися із залученням українською владою Міжнародного кримінального суду та різних міжнародних організацій. Невід'ємним елементом для виявлення і притягнення винних до відповідальності виступає подання доказів – процесуальна дія, сутність якої проявляється в фактичну передачу доказів.

Результативність даного етапу може прямо залежати від правильної фіксації та збору доказів, що зумовлює практичну значимість та важливість обраної теми. Зокрема, особливе місце посідає фіксування доказів для розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні. Все це зумовлює необхідність ідентифікації, збору та оцінки інформації для забезпечення її допустимості як доказу.

Формування доказів як відомостей про подію, що відбулася засновано на здатності будь-якого предмета або явища під впливом іншого змінюватися або зберігати сліди цього впливу предмета, явища. Однією з форм відображення об'єктивного світу є розумова діяльність людини, що включає сприйняття, отримання і переробку інформації, на основі яких з'являється знання.

Події злочину та пов'язані з ним обставини залишають в пам'яті людей, на речах, документах певні сліди, відображення минулого. Ці сліди в тій чи іншій формі відображають події минулого, несуть інформацію про них. Коли мова йде про сліди-відображення, то мають на увазі сліди, що залишилися на речах, предметах, так і збереження в пам'яті людей тих подій, які вони спостерігали. Ця відбивна здатність робить їх носіями тих відомостей про факти минулого, тих фактичних даних, в отриманні яких зацікавлені дізнавач, слідчий, прокурор, суд. На практиці ці відомості стають відомими з тих джерел, як: показання підозрюваного, обвинуваченого, показання потерпілого, свідка, висновок і свідчення експерта, висновок і свідчення фахівця, речові докази, протоколи слідчих і судових дій, інші документи.

З врахуванням цього, форма доказу має вирішальне значення, бо доброякісність і легітимність самого доказу багато в чому залежить не тільки від об'єктивних властивостей досліджуваної події, які відображаються зовні, але і від інших факторів, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які впливають на формування та відтворення доказу.

Ключові слова: фіксація доказів, забезпечення збереження документів, повідомлення правоохоронних та інших уповноважених органів, закріплення стану майна, збереження матеріалів і публікацій.

Bila-Tiurina Y. Z. Features of determining war crimes as a prerequisite for determining the amount of damage caused and receiving compensation

Since the start of Russia's war against Ukraine, more and more evidence has emerged of alleged violations of international criminal law during the conduct of the war. Suspects of major international crimes (classified as war crimes, crimes against humanity and genocide) continue to be identified. All these processes began with the involvement of the Ukrainian authorities in the International Criminal Court and various international organizations. The

submission of evidence is an integral element for identifying and bringing the guilty to justice - a procedural action, the essence of which is manifested in the actual transfer of evidence. The effectiveness of this stage may directly depend on the correct fixation and collection of evidence, which determines the practical significance and importance of the chosen topic. In particular, a special place is occupied by the recording of evidence for the investigation of serious international crimes in Ukraine. All this necessitates the identification, collection and evaluation of information to ensure its admissibility as evidence.

The formation of evidence as information about an event that took place is based on the ability of any object or phenomenon under the influence of another to change or preserve traces of this influence of the object or phenomenon. One of the forms of reflection of the objective world is the mental activity of a person, which includes perception, acquisition and processing of information, on the basis of which knowledge appears.

The events of the crime and the circumstances related to it leave certain traces, reflections of the past, in people's memories, on things and documents. These traces in one way or another reflect the events of the past, carry information about them. When we talk about traces-reflections, we mean the traces left on things, objects, as well as the preservation in people's memory of the events they observed. This reflective ability makes them bearers of those information about the facts of the past, those actual data, which the inquirer, investigator, prosecutor, court are interested in obtaining. In practice, this information becomes known from such sources as: the testimony of the suspect, the accused, the testimony of the victim, a witness, the conclusion and testimony of an expert, the conclusion and testimony of a specialist, material evidence, protocols of investigative and judicial actions, and other documents.

Taking this into account, the form of evidence is of crucial importance, because the quality and legitimacy of the evidence itself largely depends not only on the objective properties of the event under investigation, which are reflected externally, but also on other factors, both objective and subjective of a nature that affect the formation and reproduction of evidence.

Key words: recording of evidence, ensuring the preservation of documents, notification of law enforcement and other authorized bodies, confirmation of the state of property, preservation of materials and publications.

Оксана ВОЛОЩУК

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ТА ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Сьогодні наша держава переживає надзвичайно складні часи. Внаслідок агресії рф в Україні відбувається повномасштабна війна. Причиною – «casus belli» - агресор називає проведення нібито політики знущань, геноциду київським режимом, що призвело до того, що є потреба у захисті людей, демілітаризації та денацифікації України. Рф виставляє себе «захисником» та «рятівником» українців від самих себе, нахабно викриляючи поняття геноциду, путінський режим хоче зруйнувати нашу державність, незалежність та ідентичність. Безперечно, такі злочинні акції викликали потужний опір і супротив по всіх фронтах, в тому числі і на юридичному.

Після 24 лютого, коли відбулось повномасштабне вторгнення і розпочалась війна проти України, в жодної людини немає сумнівів щодо кваліфікації такої поведінки рф як вчинення злочину агресії. Практично весь цивілізований світ засудив дії рф. 2 березня цього року відбулось позачергове засідання Генеральної асамблеї ООН, на якому розглядалась Резолюція ES-11/1 «Агресія проти України» [12]. Із 193 держав-членів ООН 141 держава проголосували за відповідну Резолюцію, чим фактично було визнано акт російської агресії проти України. При цьому 35 держав утримались, 12 – були відсутніми. Лише 5 держав проголосували проти: рф, Білорусь, КНДР, Сирія та Еритрея. У Резолюції поряд із засудженням агресії рф проти України містяться вимоги щодо припинення нападу, застосування сили проти України, а також вимога про деокупацію Криму та Донбасу та дотримання принципів Статуту ООН і Мінських угод.

За кілька днів ведення воєнних дій на території України також стало зрозумілим, що злочин агресії поєднується із геноцидною політикою путіна, яку російські військові реалізують з особливою жорстокістю. Дії рф в Україні надають достатньо доказів, щоб зробити висновок про те, що російська армія вчиняє звірства, спрямовані на знищення Українського народу.

Загалом у міжнародному праві доволі часто злочин геноциду фахівці називають «злочином злочинів» [11]. Відповідно такий його «особливий»

статус призводить до зловживань зі сторони неюридичної спільноти. Юридична ж, навпаки, уникає його використання. Однак, як видається, вести мову про геноцид потрібно, передусім переслідуючи головну ціль – притягнути до відповідальності винних суб'єктів і таким чином забезпечити принцип невідворотності покарання за вчинений злочин. Крім цього, важливим у цьому аспекті також є з'ясування питання, чи справді в Україні відбувається геноцид чи ми маємо справу лише з військовою агресією? Відповідь на це питання, з однієї сторони, на поверхні, але, з іншої – все ж, відповідаючи, потрібно навести аргументацію своєї позиції.

З 24 лютого після вторгнення російської армії в Україну фактично на нашій землі чиняться усі ті безчинства, які можуть мати місце в умовах загарбницької війни. І найбільш цинічним є те, що так звана «путінська спецоперація» [8], яка повністю є проявом агресії зі сторони РФ, направлена на винищення Українського народу як такого. Геноцидна політика стала і підставою, і основою путінської агресії. І хоча зі сторони РФ робилися і робляться спроби підвести цю так звану «спецоперацію» під «благі наміри» – звільнення населення України від нацистів-бандерівців та захист російськомовного населення, все ж очевидним і беззаперечним є факт вторгнення на територію України і розв'язання війни з метою загарбання території, знищення Української державності, розграбування та фізичного винищення українців. Навіть спеціальний термін для цього було підібрано – денацифікація. Це не вписується у жодні законні рамки, тим більше моральні. Тобто по факту щодо України вчиняється військова агресія під гаслами геноцидної політики, так би мовити «два в одному» - війна в поєднанні з геноцидом («геноцидна війна»).

В цьому контексті цікавим буде з'ясування питання про те, чи потрібно розрізняти цих два злочини – геноцид і агресію. Адже під час війни насправді йдеться про винищення однією воюючою стороною іншої. Можливо геноцид є елементом агресивної війни, і тоді цей злочин розчиняється у злочині агресії і відповідно немає потреби в додатковій кваліфікації злочинних діянь. До певної міри це дає підстави окремим іноземним експертам та аналітикам стверджувати, що в Україні відбувається виключно військова агресія. Хоч це запитання доволі складне, на нього дає відповідь сама історія воєн.

По-перше, не всі війни були пов'язані із злочином геноциду. Хоча геноцид завжди пов'язаний із використанням зброї, проведенням масових вбивств населення країни за певними дискримінаційними ознаками за підтримки і сприяння органів держави, усе ж це може відбуватися на території однієї держави в рамках загальнодержавної злочинної політики,

яку реалізують вищі органи влади, що нічого спільного немає із агресивною війною. Адже війна чи агресія – це збройний напад однієї держави на іншу, спрямований проти її територіальної цілісності, політичної незалежності та державності [2]. Тобто геноцидна політика може реалізуватися поза агресією (наприклад, Голодомор на теренах Української РСР у 30-х рр. минулого століття, етнічні чистки у Руанді в 90-х роках минулого століття), а агресивна війна може відбуватися без вчинення злочину геноциду (наприклад, війни у Іраку, Лівії, Сирії наприкінці минулого початку нинішнього століття). Але можливе і поєднання цих двох злочинних діянь, коли війна ведеться у поєднанні із вчиненням актів геноциду, що є найбільш жорстоким і нелюдям проявом варварства. Найбільш красномовним прикладом в історії є Голокост під час II світової війни.

По-друге, злочин агресії та злочин геноциду – це окремі склади злочинів, хоча і мають певні спільні риси. Зокрема, загальний родовий об'єкт цих злочинів: міжнародний мир та безпека людства. Однак при агресії акцент робиться передусім на посяганні на мир, а при геноциді – на безпеку людства. Суб'єктами відповідальності згідно норм міжнародного права є держава, групи держав та індивіди. При цьому держави несуть міжнародно-правову відповідальність за загальним міжнародним правом, а фізичні особи – індивідуальну кримінальну за нормами міжнародного кримінального права. І агресія, і геноцид завжди вчиняються з прямим умислом. Разом з цим спеціальний об'єкт, мотиви вчинення цих злочинів відрізняються. Зокрема, при агресії об'єктом посягання є територіальна цілісність, самостійність та незалежність іншої держави, мотивом до прикладу може бути банальне бажання збільшення території своєї держави, при геноциді об'єктом посягання є життя окремих груп, а мотивом може слугувати тотальна нетерпимість, ненависть та ворожнеча до представників цих груп. Тому ці склади злочинів є самостійними, хоча вчинятися можуть одночасно.

Чи можна стверджувати, що в Україні відбувається агресивна війна, основою якої є геноцидна політика, направлена на винищення українців?

Безперечно, юридичну оцінку подіям, які мають місце в Україні нині, може надати лише компетентний суд після проведення розслідування. Однак це не позбавляє експертів можливості вивчати ситуацію та оприлюднювати дослідження. Фактично цей процес уже розпочався. Так, 27 травня дві міжнародні інституції – Інститут стратегії та політики (New Lines Institute, США) та Центр прав людини Рауля Валленберга (Raoul Wallenberg Centre for Human Rights, Канада) - оприлюднили свій незалежний юридичний аналіз у вигляді доповіді щодо порушення росією Конвенції про злочин геноциду. У підготовці звіту прийняли участь біль-

ше, ніж 30 провідних вчених-юристів та експертів з питань геноциду. Експерти долучались до розслідувань геноцидів, зокрема, це стосується вчинення злочину геноцидів рохінджу та уйгурів у М'янмі та Китаї. До групи авторів входить Девід Шеффер, котрий відіграв ключову роль у переговорах про заснування Міжнародного кримінального суду [7].

У звіті йдеться, що рф звинувачують у порушенні кількох статей Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 р. [5] (далі - Конвенція про злочин геноциду). Ці звинувачення підтверджуються довгим списком доказів, включаючи приклади масових вбивств мирних жителів, примусових депортацій та нелюдської антиукраїнської риторики, яку використовують найвищі посадовці росії. Тож за попередньою оцінкою, що базується на даних цього звіту та звітах інших незалежних документаторів, можна говорити про наявність ознак злочину геноциду щодо українців.

Згідно ст. II цієї Конвенції про злочин геноциду актами, які вказують на вчинення геноциду, тобто діями, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку, є:

а) *вбивство членів такої групи* (масові вбивства на територіях Київщини, Донбасу, Харківщини, Запоріжжя, Миколаївщини і ряді інших міст та областей з особливою жорстокістю, із закликами винищувати українців та усе українське повністю вписуються у цей пункт [4]. Human Rights Watch зафіксували 32 випадки позасудових страт російськими військами у Київській та Чернігівській областях. Трупі лежали на вулицях звільнених територій, а масові поховання і досі продовжують знаходити. Також продовжує зростати кількість виявлених місць масових поховань у Маріуполі. У багатьох вбитих були ознаки катувань, зв'язані за спиною руки та кульові ураження, а не осколкові);

б) *заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи* (серйозні тілесні ушкодження фіксуються українськими медичними працівниками, передаються акти експертиз правоохоронним органам, це стосується і фізичного, і душевного стану здоров'я постраждалих. Зокрема, незалежні експерти Інституту стратегії та політики і Центру прав людини Рауля Валленберга зафіксували випадки тортур, публічних страт, утримування українців в підвалах, де заборонялось виходити під загрозою розстрілу та періодично розігрувались страти. Фіксувалися також випадки побиття та згвалтувань, а також згвалтувань з примусом дітей чи батьків спостерігати [9]);

в) *навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її* (на тимчасово

окупованих територіях України відчувається брак продуктів харчування, засобів гігієни, одягу та ряду іншої необхідної для нормально життя продукції, заборона свободи пересування, слова або суттєве їх обмеження, відірваність від комунікації із іншими населеними пунктами України, кабальні вимоги до підприємців тощо. Загалом росіяни вчиняють постійно від початку вторгнення діяння, які спрямовані на створення таких життєвих умов, які розраховані на знищення Українського народу. Це обстріли цивільних кварталів, позбавлення свободи житла, доступу до комунальних комунікацій. Також ціленаправлене знищення медичної інфраструктури, що призводить неможливості отримання медичної допомоги та сприяє поширенню хвороб. Це все здійснюється в умовах неможливості виїхати з окупованих територій, постійних обстрілів, в тому числі і гуманітарних коридорів. В окремих випадках, як у селищі Ягідне Чернігівської області, окупанти утримували в невеликому і непристосованому для такої кількості людей підвалі школи більше трьохсот людей, дозволяючи вийти лише раз на день, а в деякі дні вийти не можна було взагалі. Два дні в підвалі взагалі не було світла, обмежені запаси їжі, нестача повітря – близько десяти людей загинули від задухи);

д) *заходи, розраховані на запобігання дітонародженням у середовищі такої групи* (в Україні нині зафіксовані випадки масових згвалтувань на територіях, де ведуться активні воєнні дії або встановлено окупаційний режим, при чому із тяжкими наслідками, як для фізичного, так і психічного здоров'я жінок та дівчат, що призводить до нездатності у майбутньому їх до дітонародження [3]. Згвалтування може бути заходом, розрахованим на запобігання дітородіння в середовищі групи, коли особа, постраждала від цього злочину, внаслідок цього відмовляється від дітородіння. Близько 25 дівчат і жінок у віці від 14 до 24 років російські військові систематично гвалтували під час окупації, в підвалі одного з будинків в Бучі. Російські солдати сказали їм, що вони будуть гвалтувати їх так, що вони не захочуть сексуальних контактів з будь-яким чоловіком і не зможуть народжувати українських дітей);

е) *насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої* (нині українськими правоохоронними органами зафіксовано чимало випадків вивезення дітей з території України в рф або взагалі у невідомому напрямку [6]. Наводяться різні цифри щодо кількості дітей, які були незаконно вивезені в росію, але для кваліфікації кількість – не аргумент. Найбільшу небезпеку становить вивезення 2 тисяч дітей-сиріт або позбавлених батьківського піклування, враховуючи заплановані зміни до законодавства РФ щодо спрощення процедури усиновлення українських дітей російськими родинami).

Отже, враховуючи положення Конвенції, можна зробити висновок про те, що злочин геноциду передбачає три ключові невід'ємні складові і всі вони мають місце в Україні: (1) здійснення будь-якого з діянь, передбачених статтею II; (2) здійснення їх проти захищеної групи (національної, етнічної, расової чи релігійної); (3) здійснення з метою знищити таку групу цілком або частково. При цьому будь-яке з діянь, зазначених в статті II, може кваліфікуватися як геноцид, а не як воєнний злочин чи злочин проти людяності, лише якщо воно спрямоване проти захищеної групи з метою знищити її цілком чи частково.

Також важливо враховувати і те, що у ст. II Конвенції перераховані акти геноциду і передбачається, що вони є такими за умови присутності *«наміру знищити повністю або частково певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу»*. Таким чином, до складу міжнародного злочину геноциду вводиться необхідна ознака вини, яка виступає у цьому разі в яскраво вираженій формі винного умислу. Геноцид є не лише тяжким, але й масовим порушенням прав людини. Висловлюється думка, що геноцид існує з того моменту, коли його жертвою стає хоча б одна людина, не обов'язково всі члени групи. Проте геноцид характеризується злочинним наміром знищити саме всю групу, членом якої є ця людина. За відсутності такого наміру відповідний акт не може бути кваліфікований як геноцид, незважаючи на його жорстокість. Від вбивства людини як кримінального злочину геноцид відрізняється саме наміром знищити групу як таку [1, с. 367].

І, нарешті, слід виокремити ще одну специфічну рису злочину геноциду, звичаєве міжнародне право містить імперативну норму, яка забороняє державам вчиняти геноцид, вона є обов'язковою для всіх держав незалежно від того, чи є вони учасницями Конвенції про геноцид [10, с. 632] чи інших документів конвенційного характеру. Проте звичаєва імперативна норма про заборону геноциду містить лише загальну заборону вчиняти геноцид, а от конкретні механізми боротьби з геноцидом і протидії йому, зокрема, щодо реалізації судочинства за геноцид, прописуються у конкретних конвенціях і є обов'язковими лише для держав-учасниць таких конвенцій.

Отже, як бачимо із вищенаведеного, в Україні насправді відбувається повномасштабна війна супроводжувана масовими вбивствами з особливими звірствами та цинізмом щодо нашого населення, що є проявом усіх актів геноциду, передбачених у Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Маємо також відмітити і те, що наступне питання, яке стоїть на порядку денному після належної кваліфікації злочинних діянь російських військових на території України і збору

доказів – притягнення до відповідальності як РФ, так і конкретних індивідів за злочини агресії, геноциду, проти людяності та, безумовно, воєнні. Це доволі складно, але, як видається, буде зроблено, оскільки нині весь світ є свідком цієї варварської війни і підтримує Україну у протистоянні проти російської агресії.

1. *Важна К.А. Проблеми реалізації відповідальності держави за геноцид в сучасному міжнародному праві. Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19-20 квітня 2017 р.). Ч. 1. К.: КНУКиМ, 2017. С. 365-376.*
2. *Визначення агресії. Резолюція ГА ООН 3314 (XXIX) від 14.12.1974 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text*
3. *«Вийшла зібрати квіточки для мами і згвалтували». Свідчення про сексуальні злочини військових РФ на півдні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosarmia-zhvaltuvannya-pivden/31817310.html>*
4. *Воєнні злочини Росії в Україні: AI знайшла нові докази. URL: <https://www.dw.com/uk/voenni-zlochyny-rosii-v-ukraini-ai-znaishla-novi-dokazy/a-61714038>*
5. *Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, 09 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text*
6. *московити викрали і вивезли до росії понад 2 тисячі українських дітей. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/moskoviti-vikrali-i-vivezli-do-rosiyi-ponad-2-tisyachi-ukrayinskih-ditey-video_285570.html*
7. *Провідні експерти та правознавці підтверджують, що росія вчиняє геноцид в Україні – CNN. 27 травня 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/27/novyna/pravo/providni-eksperty-ta-pravoznavczipidtvrdzhuyut-rosiya-vchynuye-henocyd-ukrayini-cnn>*
8. *Путін офіційно оголосив про проведення спецоперації на Донбасі. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/24/novyna/polityka/putin-oficizjno-oholosyv-pro-provedennya-specoperacziyi-donbasi>*
9. *Синюк О. Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців? 28 червня 2022. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-zlochyn-genoczydu-yak-jogo-dovesty-i-chy-ye-oznaky-genoczydu-ukrayincziv/>*
10. *Gaeta P. On what conditions can a state be held responsible for genocide? European Journal of International Law. 2007. Vol. 18. № 4. P. 631-648.*
11. *Maynard J. L. Is Genocide Occurring in Ukraine? An Expert Explainer on Indicators and Assessments. April 6, 2022. URL: <https://www.justsecurity.org/80998/is-genocide-occurring-in-ukraine-an-expert-explainer-on-indicators-and-assessments/>*

12. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022 ES-11/1. Aggression against Ukraine. URL: https://en.wikisource.org/wiki/United_Nations_General_Assembly_resolution_ES-11/1

Волощук О. Злочин агресії та злочин геноциду в контексті військової агресії РФ проти України: проблеми кваліфікації

Ця стаття присвячена одній з найактуальніших проблем сьогодення – військовій агресії росії проти України, що супроводжується вчиненням геноциду. Обґрунтовано, що вчинення актів агресії та геноциду відноситься до різних складів злочинів. Геноцид не включається до агресії, однак доволі часто ці злочини вчиняються одночасно. Доведено, що злочин агресії та злочин геноциду – це окремі склади злочинів, які мають певні спільні риси: загальний родовий об'єкт - міжнародний мир та безпека людства; суб'єктами відповідальності згідно норм міжнародного права є держава, групи держав та індивіди; завжди вчиняються з прямим умислом. Водночас спеціальний об'єкт, мотиви вчинення цих злочинів відрізняються. Зроблено висновок про те, що в Україні відбувається повномасштабна війна супроводжувана масовими вбивствами з особливими звірствами та цинізмом щодо нашого населення, що є проявом усіх актів геноциду, передбачених у Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, а тому нині доволі гостро має стояти питання про притягнення до відповідальності як рф, так і конкретних індивідів, і незважаючи на те, що вирішити це питання складно, кроки у цьому напрямку вже ж робляться і збираються належні докази, що в кінцевому результаті допоможе усій міжнародній спільноті реалізувати механізм відповідальності.

Ключові слова: агресія, геноцид, військова агресія, геноцидна політика рф, кваліфікуючі ознаки геноциду, Конвенція про геноцид 1948 р.

Voloshchuk O. The crime of aggression and the crime of genocide in the context of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine

This article is devoted to one of the most urgent problems of today - Russia's military aggression against Ukraine, which is accompanied by the commission of genocide. It is substantiated that the commission of acts of aggression and genocide belongs to different types of crimes. Genocide is not included in aggression, but quite often these crimes are committed simultaneously. It has been proven that the crime of aggression and the crime of genocide are separate categories of crimes that have certain common features: the common generic object is international peace and security of humanity; the subjects of responsibility according to the norms of international law are the state, groups of states and individuals; always act with a direct intention. At the same time, the special object, motives for committing these crimes differ. It was concluded that a full-scale war is taking place in Ukraine, accompanied by mass murders with special atrocities and cynicism towards our population, which is a manifestation of all the acts of genocide provided for in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948, and therefore now has a rather acute there is a question of holding both the Russian Federation and specific individuals to account, and despite the fact that solving this issue is difficult, steps

in this direction are already being taken and appropriate evidence is being collected, which will ultimately help the entire international community to implement the mechanism of responsibility.

Key words: aggression, genocide, military aggression, genocidal policy of the Russian Federation, qualifying features of genocide, Genocide Convention of 1948.

Сергій ГАЛАГАН

докторант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ

З бурхливим розвитком європейської та євроатлантичної інтеграції держав на межі ХХ–ХХІ століть суттєво розширилася географія вчинення кримінальних правопорушень та зв'язки правопорушників різних країн між собою. Протистояти їм без узгоджених дій правоохоронних органів стало складно. Загальні правила, спрямовані на врегулювання напрямів надання міжнародної правової допомоги під час кримінального провадження знайшли своє відображення у національному законодавстві й наразі передбачені у розділі ІХ Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [1].

Водночас початок агресії Росії проти України, вчинення нею низки правопорушень щодо нашої держави та її населення, нагальна потреба притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців та інших громадян Росії обумовили необхідність внесення змін до кримінального процесуального законодавства України. У 2022 році КПК України доповнений розділом ІХ2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», в якому відображені поставлені перед Україною виклики щодо притягнення до відповідальності за рішенням Міжнародного кримінального суду суб'єктів Російської Федерації, які здійснювали військові злочини або сприяли агресії проти України [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 617 КПК України співробітництво з Міжнародним кримінальним судом з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили злочини, що підпадають під його юрисдикцію, здійснюється шляхом вжиття необхідних заходів на прохання Міжнародного кримінального суду про співробітництво, в тому числі прохання про надання допомоги, про тимчасовий арешт, про арешт і передачу особи, а також інші прохання, які можуть направлятися відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У випадках, передбачених КПК України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду, компетентний орган може через центральний орган України звернутися до Міжнародного кримінального суду із запитом (проханням) про надання допомоги [3].

Свою юрисдикцію суд здійснює відповідно до принципу компліментарності – забезпечення відповідальності за здійснення правосуддя над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів проти міжнародного права, покладається на судову систему відповідної держави. Тобто Міжнародний кримінальний суд не замінює та не доповнює собою національну систему кримінального правосуддя держави. Відповідальність за переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, повністю покладена на національні правоохоронні органи та національну судову систему держави. Відповідно до ст. 17 Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд починає здійснювати свою кримінальну юрисдикцію лише тоді, коли буде встановлено, що відповідна держава не бажає або не може сама її реалізувати.

Варто наголосити, що міжнародне співтовариство давно прагнуло до створення постійно діючого органу кримінального судочинства, але через усілякі розбіжності це питання впродовж тривалого часу завжди відкладалося. Так, створення Міжнародного кримінального суду для політичних лідерів, обвинувачених у вчиненні міжнародних злочинів було вперше запропоновано в ході Паризької мирної конференції в 1919 році після Першої світової війни. Питання знову постало на конференції, що відбулася в Женеві під егідою Ліги Націй в 1937 році, що призвело до висновку створення постійного міжнародного суду для перегляду актів міжнародного тероризму. І хоча Конвенція була підписана багатьма державами, але вона залишилася не ратифікована, а тому не набула чинності [4].

Минуло багато років після того, як ООН вперше визнала необхідність започаткування міжнародного кримінального суду для переслідування за такі злочини, як геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Так, у 1948 році Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції вказувала про необхідність створення спеціального юридичного органу, який би на постійній основі займався кримінальним переслідуванням осіб, відповідальних за здійснення злочинів геноциду та інших злочинів аналогічної тяжкості. Робота над цим питанням була доручена Комісії міжнародного права, яка прийшла до висновку, що створення такого органу є бажаним і можливим з точки зору міжнародного права, проте пізніше робота в цьому напрямку Генеральною Асамблеєю була припинена у зв'язку з відсутністю консенсусу до визначення поняття агресія [4].

Після того, як Комісія зробила висновок про те, що створення Міжнародного суду для переслідування осіб, звинувачених у геноциді та інших злочинах аналогічної тяжкості, є як бажаною, так і можливою, Генеральна Асамблея створила комітет для підготовки пропозицій щодо статуту

такого суду. У подальшому, Комітет підготував проект статуту у 1951 році, а через два роки переглянув його. Проте Генеральна Асамблея ухвалила відкласти розгляд проекту статуту до ухвалення визначення агресії.

У середині ХХ ст. після Другої світової війни міжнародне співтовариство досягло консенсусу тільки відносно визначення поняття геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, прийнявши відповідні міжнародні документи. Величезний вплив на формування міжнародного кримінального права та кримінального судочинства надали Нюрнберзький і Токійський процеси над особами, винними у вчиненні військових злочинів, злочинів проти миру і проти людяності під час Другої світової війни. Надалі в умовах біполярного світу і загострення холодної війни питання про заснування Міжнародного кримінального суду більше не піднімалося.

Тільки наприкінці 1980-х – на поч. 1990-х років після закінчення «холодної війни» до цього питання було знову привернуто увагу. У грудні 1989 р. у відповідь на прохання Тринідада і Тобаго Генеральна Асамблея звернулася до Комісії міжнародного права з проханням відновити роботу над питанням про міжнародний кримінальний суд, який має юрисдикцію, що поширюється на незаконний обіг наркотичних засобів. У 1993 році, у колишній Югославії вибухнув конфлікт, і військові злочини, злочини проти людяності та геноцид у формі «етнічних чисток» знову привернули до себе міжнародну увагу. У рамках зусиль, спрямованих на те, щоб покласти край поширеним стражданням людей, Рада Безпеки ООН заснувала спеціальний міжнародний трибунал по колишній Югославії для притягнення до відповідальності фізичних осіб, винних у скоєнні цих жорстоких актів, і для припинення скоєння аналогічних злочинів у майбутньому [5].

Відповідно до своєї юрисдикції Міжнародний кримінальний суд може винести вирок щодо позбавлення волі на строк до 30 років або ж призначити довічне позбавлення волі за вчинення особливо тяжкого злочину. Так, в рамках діяльності такого органу є ряд успішних випадків притягнення винних до відповідальності. Томаса Лубанга визнано винним у воєнних злочинах (вербуванні дітей у віці до 15 років і використання їх для активної участі в бойових діях), вчинених у 2002-2003 рр. у Демократичній Республіці Конго. Вирок – чотирнадцять років ув'язнення [6].

Також Міжнародний кримінальний суд може ухвалити рішення про накладення штрафу, конфіскацію доходів, майна або активів, одержаних від вчиненого злочину. Вирок є обов'язковим до виконання. Держава, громадянином якої є засуджений, не може змінити вирок або звільнити його до закінчення терміну ув'язнення.

Міжнародний кримінальний суд має ефективні механізми притягнення осіб до відповідальності, зокрема може видати міжнародний ордер на арешт особи щодо якої винесено вирок, навіть якщо підозрюваний – глава держави. Так, у 2009 році Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт чинного президента Судану Омара аль-Башира. Його обвинувачували у причетності до геноциду та воєнних злочинах під час конфлікту між центральним урядом країни та суданськими повстанцями [6]. У 2011 р. видано ордери на арешт лівійського лідера Муаммара Каддафі, його сина Саїфа аль-Іслама і глави лівійської розвідки Абдулли аль-Сенуссі, звинувативши їх у злочинах проти людяності. Головний прокурор Суду Луїс Морено Окампо просив видати ордери за «навмисне» вбивство демонстрантів у Лівії після того, як Рада безпеки ООН звернулася з даним питанням до суду. У своїй постанові Міжнародний кримінальний суд повідомив, що існують «достатні підстави», щоб вважати, що Каддафі, його син і аль-Сенуссі вчинили злочини, що потрапляють під юрисдикцію суду, і що слід видати ордер на їх арешт. Проте, проведення арештів є складним завданням для Міжнародного кримінального суду, зважаючи на відсутність власної поліції, що змушує суд покладатися на країни-учасниці. Тому, Саїф аль-Іслам і Абдулла Сенуссі затримані і перебувають під вартою в Лівії, але в Міжнародний кримінальний суд досі не передані [7].

Вперше, у 2014 р. Верховна рада України звернулася до Міжнародного суду з проханням притягти до відповідальності В. Януковича та інших посадовців за злочини проти людяності під час мирних акцій протесту громадян, що відбувалися із 30 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р. Міжнародний кримінальний суд визнав свою юрисдикцію попри те, що на той момент Україна ще не ратифікувала Римський статут і розпочав розслідування «Ситуація в Україні». У 2015 р. Україна звернулася до суду щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності на сході України і в Криму. Другу заяву приєднали до першої і наприкінці 2020 року, після розгляду справи, прокурори ухвалили рішення про наявність підстав для початку офіційного розслідування [8]. У 2022 р. головний прокурор Міжнародного кримінального суду у Гаазі Карім Хан вирішив ініціювати розслідування щодо вчинення росією воєнного злочину й злочину проти людства в Україні [9].

Варто наголосити, що однією з головних цілей ООН є забезпечення повної поваги до прав та свобод людини у світі. У зв'язку з цим, боротьба з безкарністю, за мир і справедливість, права людини у конфліктних ситуаціях, а також запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру є одними із пріоритетних напря-

мів міжнародного судочинства. Заснування постійного Міжнародного кримінального суду є рішучим кроком уперед.

У цьому контексті варто зауважити, що внесені у 2022 році зміни та доповнення до КПК України поставили перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, що пов'язані з теоретичним й прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел і процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. У цьому напрямі діяльності положення розділу IX2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» КПК України змушують по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось на сьогодні є достатньо дослідженими у процесуальній науці. Зазначене також стосується й застосування міжнародних правових стандартів та урахування міжнародної судової практики у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності органів кримінальної юстиції України та суду в контексті співробітництва з Міжнародним кримінальним судом.

Позитивними наслідками ратифікації Римського статуту для України стало б отримання механізму безпосереднього покарання тих, хто вчиняє міжнародні злочини; стимулювання національних органів розслідування діяти ефективніше, вивчати ширше коло фактів, що можуть вказувати на вчинення воєнних злочинів, слідувати міжнародним стандартам документування, роботи зі свідками тощо; набуття статусу учасника процесу в усіх структурах міжнародного кримінального суду, зокрема і право вносити кандидатуру судді від України та брати участь у виборах Прокурора Суду; залучення жертв міжнародних злочинів до процесу розгляду справ; продовження та розширення санкційної політики України та інших держав щодо РФ як держави-агресора на підставі рішень міжнародних судів щодо Росії.

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>*
2. *Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон від 3 трав. 2022 р. № 2236-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>*
3. *Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>*
4. *Кулеба Д. І. Міжнародний кримінальний суд. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т./ редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.*

5. *Международный уголовный суд: исторический обзор. Організація Об'єднаних Націй.* URL: <https://web.archive.org/web/20121206070017/http://www.un.org/ru/law/icc/overview.shtml>
6. *Що таке Міжнародний Кримінальний Суд? Українська гельсінська спілка з прав людини.* 2022. 25 берез. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/shcho-take-mizhnarodnyy-kryminalnyy-sud/>
7. *Міжнародний кримінальний суд.* Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B4
8. *МКС вирішив розслідувати воєнні злочини на Донбасі й в Криму.* DeutscheWelle. URL: <https://www.dw.com/uk/mks-vyrishyv-rozsliduvatyyoieni-zlochyny-na-donbasi-y-v-krymu/a-55913155>
9. *Роціна О. Прокурор Міжнародного кримінального суду почав розслідування щодо злочинів Росії.* Українська правда. 2022. 1 берез. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/1/7326994/>

Галаган С.О. Історико-правові передумови кримінального процесуального співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом

У статті наголошено, що однією з головних цілей ООН є забезпечення повної поваги до прав та свобод людини у світі. У зв'язку з цим, боротьба з безкарністю, за мир і справедливість, права людини у конфліктних ситуаціях, а також запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру є одними із пріоритетних напрямів міжнародного судочинства. Заснування постійного Міжнародного кримінального суду є рішучим кроком уперед.

Автором розкриваються основні етапи становлення та розвитку кримінального процесуального співробітництва України з міжнародним кримінальним судом. Автором встановлено, що початок агресії Росії проти України обумовив необхідність доповнення вітчизняного кримінального процесуального щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом та притягнення до відповідальності за рішенням Міжнародного кримінального суду суб'єктів Російської Федерації, які здійснювали військові злочини або сприяли агресії проти України. У випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду, компетентний орган може через центральний орган України звернутися до Міжнародного кримінального суду із запитом (проханням) про надання допомоги. Міжнародний кримінальний суд – перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Заснований на основі Римського статуту, прийнятого в 1998 році. Існує з липня 2002 року.

Констатовано, що внесені у 2022 році зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України поставили перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, що пов'язані з теоретичним й прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел і процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. У цьому напрямі діяльності деякі положення розділу IX2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» Кримінального процесуального кодексу України змушують по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось на сьогодні є достатньо дослідженими у процесуальній науці. Зазначене також стосується й застосування міжнародних правових стандартів та урахування міжнародної судової практики у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності органів кримінальної юстиції України та суду в контексті співробітництва з Міжнародним кримінальним судом.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Україна, кримінальний процес, кримінальне провадження, співробітництво.

Halahan S.O. Historical and legal prerequisites of the criminal procedural cooperation of Ukraine with the International Criminal Court

The article emphasizes that one of the main goals of the UN is to ensure full respect for human rights and freedoms in the world. In this regard, the fight against impunity, for peace and justice, human rights in conflict situations, as well as the prevention and elimination of threats to peace and suppression of acts of aggression or other violations of peace are among the priority areas of international justice. The establishment of a permanent International Criminal Court is a decisive step forward.

The author reveals the main stages of formation and development of criminal procedural cooperation of Ukraine with the international criminal court. The author established that the beginning of Russia's aggression against Ukraine necessitated the addition of the domestic criminal procedure regarding cooperation with the International Criminal Court and bringing to justice by the decision of the International Criminal Court subjects of the Russian Federation who committed war crimes or contributed to aggression against Ukraine. In the cases provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Rome Statute of the International Criminal Court, the competent body may, through the central body of Ukraine, apply to the International Criminal Court with a request (request) for assistance. The International Criminal Court is the first permanent legal institution whose competence includes the prosecution of persons responsible for genocide, war crimes and crimes against humanity. It was founded on the basis of the Rome Statute adopted in 1998. It exists since July 2002.

It was established that the changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine introduced in 2022 presented new tasks to the criminal procedural doctrine, which are related to the theoretical and applied rethinking of the ideology of the application of new conceptual novels and procedural institutes of the criminal procedural legislation. In this area of activity, some provisions of Chapter IX2 «Peculiarities of Cooperation with the International Criminal Court» of the Criminal

Procedure Code of Ukraine force us to consider in a new way certain issues that would seem to be sufficiently researched in procedural science today. This also applies to the application of international legal standards and the consideration of international judicial practice in the criminal process of Ukraine, as well as the law enforcement activities of the criminal justice bodies of Ukraine and the court in the context of cooperation with the International Criminal Court.

Key words: International Criminal Court, Ukraine, criminal process, criminal proceedings, cooperation.

Володимир ГОЛУБОШ

генерал поліції 3-го рангу, начальник Департаменту головної інспекції Національної поліції України, кандидат юридичних наук, доцент

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОНОМІЧНИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ

У забезпеченні основ національної безпеки в умовах військової агресії російської федерації проти України важливу роль відіграє ефективне запобігання та протидія колабораційній діяльності.

У березні-квітні Верховною Радою України були прийняті Закони України, якими включено до Кримінального кодексу України (далі – КК) нові статті 111-1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору», що охопила значну кількість складів кримінальних правопорушень щодо співпраці з державою-агресором.

У статті 111-1 передбачено чотири форми колабораційної діяльності:

- 1) ідеологічний та культурний колабораціонізм (ч.1, 3, 6)
- 2) політичний (адміністративний) колабораціонізм (ч.2, 5, частково ч.7)
- 3) економічний (господарський) колабораціонізм (ч.4)
- 4) воєнний колабораціонізм (частково ч.7)

Особливої уваги заслуговують питання економічного (господарського) колабораціонізму (ч.4 ст.111-1), під яким в спеціалізованій літературі розуміють різноманітні форми економічної співпраці з державою-агресором, незаконними збройними (військовими) формуваннями та органами влади.

Відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 КК настає за:

1) дії у вигляді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території та (або) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора.

2) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в т.ч. з окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Згідно ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України – господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають ціно-

ву визначеність. Крім того, варто враховувати, що Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності (преамбула до Господарського Кодексу України).

Щодо місця вчинення злочину, він значення не має – передача матеріальних ресурсів та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, можуть учинятися як на тимчасово окупованій території, так і на іншій території України.

Суб'єкт кримінального правопорушення. Важливо, що суб'єкт злочину за ч. 4 ст. 111-1 КК України є загальним. Це не обов'язково громадянин України, але необхідно звернути увагу на те, що господарську діяльність здійснює суб'єкт господарювання. У разі встановлення фактів здійснення такої господарської діяльності, необхідно визначати, хто діяв і приймав рішення від імені такого суб'єкта господарювання. Це буде, перш за все, керівник, особа, що виконує його обов'язки, або інша особа, що діяла від імені суб'єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг). За визначенням п.1 примітки до ст.96-3 Кримінального кодексу України, під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. Особи, що виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно від їх умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їх діяння може не підпадати під ознаки об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим або непрямим умислом. Непрямий умисел може мати місце у тих випадках, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. Якщо особа не мала можливості встановити належність контрагента до відповідних реципієнтів, передбачених у даній статті, кримінальна відповідальність не настає.

Отже, виходячи з цього, а також з положення ч. 2 ст. 68 Конституції України щодо того, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, особа, вчиняючи передачу матеріальних ресурсів чи здійснюючи господарську діяльність з контрагентами на тимчасово окупованій території України може вважатися суб'єктом кримінального пра-

вопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», вчиненого з непрямым умислом.

Умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора – тягнуть за собою відповідальність за ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

Предмет кримінального правопорушення. Поняття активи визначено в Національному положенні (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 7.02.2013 № 73. Активи - ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому. необоротні активи - всі активи, що не є оборотними; оборотні активи - гроші та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи використання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу. Крім того в літературі висловлюється позиція, що активи – частина господарського балансу, що відображає на певну дату всі матеріальні цінності, кошти й боргові вимоги, належні підприємству чи установі (наприклад, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначає активи як кошти, у т.ч. електронні гроші, інше майно, у т.ч. виробниче обладнання, будівлі та споруди, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар, меблі, природні ресурси, майнові та немайнові права),

Як бачимо, на відміну від предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст.111-1 КК України «Колабораційна діяльність», до предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст.111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» відносяться не тільки матеріальні ресурси, а й інші активи, серед яких можуть виділятися нематеріальні активи, в т.ч. об'єкти права інтелектуальної власності.

Об'єктивна сторона.

Обов'язковими ознаками даного кримінального правопорушення є:

а) прямиий умисел (він пояснюється спрямованістю дій та наявністю мети);

б) спрямованість дій суб'єкта на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора;

в) мета – завдання Україні політичної, економічної, екологічної чи будь-якої іншої шкоди (саме за цією ознакою це діяння відмежовується від ч.4 ст.111-1);

г) вчинення злочину особою, що належить до будь-якого громадянства (чи без громадянства), за винятком громадян держави-агресора.

Отож, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується тільки прямим умислом. Якщо особа не мала можливості встановити належність контрагента до відповідних реципієнтів, передбачених у даній статті, і, відповідно, не мала на меті завдання шкоди Україні, кримінальна відповідальність не настає.

Голубош В.В. Окремі питання кримінальної відповідальності за економічний колабораціонізм

В статті автор розглядає забезпечення основ національної безпеки в умовах військової агресії російської федерації проти України в контексті ефективного запобігання та протидії колабораційній діяльності. Констатовано, що у березні-квітні Верховною Радою України були прийняті Закони України, якими включено до Кримінального кодексу України (далі – КК) нові статті 111-1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору», що охопила значну кількість складів кримінальних правопорушень щодо співпраці з державою-агресором. Особливої уваги заслуговують питання економічного (господарського) колабораціонізму (ч.4 ст.111-1), під яким в спеціалізованій літературі розуміють різноманітні форми економічної співпраці з державою-агресором, незаконними збройними (військовими) формуваннями та органами влади.

Ключові слова: агресія РФ, колабораціонізм, економічний колабораціонізм
Golubosh V.V. Separate issues of criminal liability for economic collaborationism

In the article, the author examines the provision of the foundations of national security in the context of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine in the context of effective prevention and counteraction of collaborative activities. It was established that in March-April the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Laws of Ukraine, which included in the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - CC) new articles 111-1 «Collaborative activity» and 111-2 «Assistance to the aggressor state», which covered a significant number criminal offenses related to cooperation with the aggressor state. The issue of economic (economic) collaborationism (Part 4 of Article 111-1), which in the specialized literature is understood as various forms of economic cooperation with the aggressor state, illegal armed (military) formations and authorities, deserves special attention.

Keywords: aggression of the Russian Federation, collaborationism, economic collaborationism

Марія ГРИГА

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Нціональної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія РФ та запровадження воєнного стану на території нашої держави стали ключовими чинниками, які прямо чи опосередковано впливають на всі процеси та відносини як в Україні, так і далеко за її межами. Кількість облікованих за даний період правопорушень невідомо зростає, адже ворог щодня вчиняє все нові й нові злочинні діяння. Так, за даними Офісу Генерального прокурора, лише за ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни), з початку року зареєстровано 36231 кримінальних правопорушень, тоді як на кінець лютого, їх число складало 284 [1].

Але навіть за таких вкрай складних нових реалій сучасної дійсності в умовах активних бойових дій правоохоронні органи продовжують здійснювати діяльність з документування та розслідування кримінальних правопорушень. З самого початку війни основні сили і засоби правоохоронців були спрямовані на забезпечення обороноздатності держави, проведення контрдиверсійних заходів, протидію злочинам проти основ національної безпеки, забезпечення належної організації роботи з виявлення, збору, фіксації та збереження доказів порушень РФ міжнародно-правових норм під час війни проти України.

Злочини, вчинені російськими військовими на території нашої держави, є надзвичайно масштабними, а їх фіксація та розслідування передбачає вивчення значної кількості подій, ретельний збір великого масиву доказів та проведення великої кількості експертних досліджень. За таких обставин ключовим завданням правоохоронних органів є фіксація кожного факту військових злочинів та притягнення до відповідальності осіб, винних у розв'язанні війни та вчиненні конкретних військових злочинів [2, с. 23].

Аналіз практики розслідування визначених кримінальних правопорушень свідчить про те, що діяльність органів слідства та оперативних підрозділів, спрямована на їх виявлення та документування, суттєво ускладнюється сучасними умовами ведення військових дій. Водночас

відомо, що саме докази є фундаментом будь-якого процесу, і від того, наскільки якісною та повною буде доказова база, зібрана під час досудового слідства, прямо залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді та швидкість досягнення цілей правосуддя [3, с. 7].

Перед системою органів досудового розслідування постали нові завдання, пов'язані з необхідністю швидкого, усебічного та якісного документування, збору доказової бази масових кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, багато з яких досліджуються вперше, за відсутності спеціально розробленого методичного підґрунтя.

Проблема організації збору доказової інформації про військові злочини, вчинені представниками військово-політичного керівництва РФ, є вкрай актуальною, оскільки основні зусилля мають спрямовуватись на збір достатньої кількості доказів, які дають підстави для звинувачення тих, хто несе найбільшу відповідальність та водночас обіймають найвищі політичні та військові посади. Слід зазначити, що представники країни військово-політичного агресора, як правило, не беруть безпосередньої участі у вчиненні таких злочинів, особисто не віддають наказів, не вчиняють злочинних дій, не підписують відповідних документів тощо. Отже, для доведення їхньої вини, необхідно встановити зв'язок осіб, які реалізують державну політику, із сукупністю злочинів, вчинених у різних районах збройної агресії та воєнних дій, а також довести, що саме вони (або під їх безпосереднім керівництвом) розроблявся та втілювався в життя стратегічний план злочинної війни [4, с. 81].

О. В. Батюк та С. О. Дмитрів констатують наявність широкого спектру деструктивних факторів, які впливають на організацію розслідування, а також на збирання та дослідження доказів військових злочинів проти мирного населення. Серед найбільш значущих виокремлюють такі: швидка зміна оперативної обстановки; часті передислокації військових частин і підрозділів; загибель, поранення та перебування в полоні свідків, потерпілих, підозрюваних у ході бойових дій; зміна місця події внаслідок бомбардування, артилерійського чи мінометного обстрілу, захоплення противником; мінування місць пригод, обстріл снайперами; велика кількість проваджень, що розслідуються одночасно в обмежені терміни; притягнення до кримінальної відповідальності сторін збройного конфлікту; значний проміжок часу від моменту вчинення масових вбивств до початку дослідження місць масових поховань, що унеможливає їх ідентифікацію через розкладання трупів; проблеми у формуванні доказової бази, оскільки розстріли проводились у місцях, які виключали можливість присутності небажаних свідків; вибіркоче надання органам кримінальної юстиції різноманітної військової інформації, тобто доку-

ментів, предметів, фотографій з безпілотників, розшифрованих записів радіоперехоплень тощо про події, які могли стати чи були предметом розслідування [5, с. 83].

Своєю чергою Корнєв О. В., здійснюючи аналіз проблемних питань забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії РФ, наголошує також на необхідності належної організації та координації діяльності слідчих та оперативних підрозділів з урахуванням особливостей їх інформаційного обміну, ступеню конспірації, етапів здійснення слідчих та оперативно-розшукових дій [6, с. 78].

На особливість формування доказової бази під час розслідування воєнних злочинів звертають увагу О. Кравчук та М. Бондаренко. Практикуючі юристи наголошують на тому, що в таких випадках є потреба у фіксуванні доказів не лише в межах національного провадження, але і з огляду на можливе подальше використання їх у міжнародних судових установах. Звісно, не кожен зібраний слідчим доказ буде використаний у міжнародній судовій установі, але це слід враховувати, стверджують автори [7].

Грунтовний аналіз правових й організаційних проблем збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану було проведено А. В. Коваленком. Вчений пропонує задля розроблення практично-орієнтованих рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальних провадженнях в умовах правового режиму воєнного стану, поділити такі правопорушення на декілька груп за ознаками місцевості, на якій вони вчинялися: на територіях, які не були окуповані та де не велися активні бойові дії; на деокупованих територіях (як до так і після деокупації, за умови що розслідування відбувається після звільнення місцевості); на тимчасово окупованих територіях; на територіях, де ведуться активні бойові дії [8, с. 115].

Відповідно до запропонованої класифікації, вчений виокремлює наступні проблеми документування кримінальних правопорушень у кожній з визначених місцевостей. Так, у першому випадку, процес формування доказової бази хоча й не зазнав суттєвих змін, втім, слідчим доводиться працювати в умовах суттєвого оновлення законодавства (як кримінального, так і процесуального). Крім того, у зв'язку з переміщенням в ці райони значного числа осіб, відбуваються зміни у криміногенній обстановці, які також впливають на діяльність слідчих органів.

У другому випадку (вчинення кримінальних правопорушень на деокупованих територіях до чи після їх звільнення) доказова діяльність уповноважених осіб стикається із додатковими до вищеописаних склад-

нощами. За таких умов особливого значення набуває безпека учасників кримінального провадження як через значне замінування деокупованих територій, так і у зв'язку з тим, що слідчим часто доводиться проводити огляди та інші слідчі (розшукові) дії в будівлях, які зазнали руйнації, а відтак – можуть бути аварійними. Крім того, у даному випадку наявні виклики, пов'язані з відновленням роботи правоохоронних органів в таких місцевостях, зумовлені як руйнуванням чи розграбуванням окупантами приміщень, де вони знаходились, так і проблемами організаційного та матеріально-технічного забезпечення [8, с. 116].

Розглядаючи особливості формування доказової бази у кримінальному провадженні на окупованій території, А. В. Коваленко апелює до досвіду подібних розслідувань, починаючи з 2014 р., коли розслідувалися та з певним успіхом направлялися до судів матеріали щодо кримінально каранних діянь, вчинених на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей і Автономної республіки Крим. В межах доказової діяльності в таких умовах виняткового значення, на думку автора, набуває отримання інформації з відкритих джерел.

Очевидно, що найбільш ускладненим процесом фіксації слідів кримінальних правопорушень є на територіях, де ведуться активні бойові дії. В подібній обстановці максимальний пріоритет, безумовно, має надаватися збереженню життя та здоров'я правоохоронців. Це означає, що будь-які процесуальні дії можуть проводитися виключно у безпечні моменти та у місцевостях, відносно віддалених від місць дислокації ворожих військ. Доцільно також максимально використовувати сучасні науково-технічні засоби, які дозволяють проводити огляди місця події опосередковано: допомогти можуть квадрокоптери та роботи з арсеналу вибухотехніків. Суттєвою проблемою також є те, що для отримання доступу до ЄРДР, реалізації функції попереднього судового контролю уповноваженим особам потрібно виїжджати на територію, де не ведуться активні бойові дії. Водночас, саме для таких умов ст. 615 КПК України передбачено певні відходження від загальної кримінальної процесуальної форми, зокрема на випадок відсутності доступу слідчих до ЄРДР та відсутності у відповідному регіоні діючих органів судової влади [8, с. 117].

Як бачимо, слідчі органи, зіткнувшись з безпрецедентними викликами, як і вся наша держава, продовжують роботу в тому числі зі збору доказової інформації у надскладних умовах воєнного часу. Ця робота є вкрай необхідною та важливою для формування доказового підґрунтя для притягнення до відповідальності представників країни-агресора та відшкодування спричинених їхніми діями збитків. За таких умов вагомого значення набуває практичне спрямування всього наукового потенціалу

на розроблення ефективної системи технологій, прийомів та засобів для вирішення важливих завдань, що постають сьогодні перед правоохоронними органами.

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх судового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. Shevchuk V. M. *The role of criminalistics in improving the efficiency of the investigation of war crimes committed by the military rf in Ukraine. SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF». № 122. 2022. P. 187–195.*
3. Шенітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2017. Вип. 17. С. 5–12.*
4. Kopovalova V. O., Shevchuk V. M. *Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. Scientific practice: modern and classical research methods : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» (Vol. 1), February 26, 2021. Boston-Vinnytsia: European Scientific Platform, 2021. Pp. 81-85.*
5. Батюк О. В., Дмитрів С. О. *До питання організації розслідування воєнних злочинів. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 3 (13). С. 77–87.*
6. Корнєв О. В. *Проблемні питання забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії російської федерації проти України. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. 184 с.*
7. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. *Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a?fbclid=IwAR1eS6DOtKzh9aMyiqawD3v0loUl4LeXgEEIEdwUbbBLIP-slt1GBhqQaQw>*
8. Коваленко А. В. *Деякі правові й організаційні проблеми збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 114–117.*

Hryha M. Problems of forming the evidence base during investigation of criminal offenses in wartime conditions.

The work presents an analysis of the main problems faced by investigative bodies during the investigation of criminal offenses under martial law. It was emphasized that under the conditions of large-scale crimes committed by the Russian military on the territory of Ukraine, the key task of law enforcement agencies is to record every fact of war crimes and bring to justice those guilty of starting the war and committing specific military crimes. The main complications that arise during the formation of evidentiary base in criminal proceedings in wartime are summarized in works of scientists, the most significant of which include: a rapid change in operational situation; death, injury and captivity of the participants in proceedings; transformation of the scene as a result of bombing, artillery or mortar shelling, capture by the enemy; mining of adventure sites, shelling by snipers, which poses a danger to the life and health of participants in investigative (search) actions; overloading of investigators; commission of some crimes in the complete absence of witnesses (outside the borders of populated areas, in torture camps, etc.); a significant period of time from the moment of commission of criminal offenses to the beginning of investigation, which leads to the loss of a significant part of evidence; selective provision of various military information to criminal justice authorities; substantial updating of criminal and criminal procedural legislation; lack of a specially developed methodological background and experience in the investigation of some criminal offenses; a need to restore the work of law enforcement agencies in certain areas due to destruction or robberies, etc.

Key words: evidence, investigation, criminal offense, war crime, investigation, wartime conditions.

Грига М. Проблеми формування доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного часу.

У роботі представлено аналіз основних проблем, з якими стикаються слідчі органи під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Наголошено, що за умов масштабного вчинення злочинів російськими військовими на території України, ключовим завданням правоохоронних органів є фіксація кожного факту військових злочинів та притягнення до відповідальності осіб, винних у розв'язанні війни та вчиненні конкретних військових злочинів. Узагальнені представлені у працях науковців основні ускладнення, які виникають під час формування доказової бази у кримінальних провадженнях в умовах війни, до найбільш суттєвих з яких віднесено: швидка зміна оперативної обстановки; загибель, поранення та перебування в полоні учасників проваджень; трансформація місця події внаслідок бомбардування, артилерійського чи мінометного обстрілу, захоплення противником; мінування місць пригод, обстріл снайперами, що створює небезпеку для життя та здоров'я учасників слідчих (розшукових) дій; перенавантаження слідчих; вчинення частини злочинів за повної відсутності свідків (поза межами населених пунктів, у катівнях тощо); значний проміжок часу від моменту вчинення кримінальних правопору-

шень до початку розслідування, що призводить до втрати значної частини доказів; вибіркоче надання органам кримінальної юстиції різноманітної військової інформації; суттєве оновлення кримінального та кримінального процесуального законодавства; відсутність спеціально розробленого методичного підґрунтя та досвіду розслідування частини кримінальних правопорушень; необхідність відновлення роботи правоохоронних органів в окремих місцевостях внаслідок руйнувань або пограбувань та ін.

Ключові слова: докази, розслідування, кримінальне правопорушення, воєнний злочин, слідство, умови воєнного часу.

Леся ДАНИЛЮК

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаніка*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЦІЛІ ПОВОЄННОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стосовно довкілля безпечним є такий його стан, який не впливає негативно на здоров'я людини і процеси функціонування живих організмів, в якому наявні хімічні, фізичні, біологічні та інші елементи, не порушують природного балансу зв'язку людини і довкілля, не перевищують встановлені законодавством норми безпеки. На практиці для забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля важливо виробити чіткі критерії, на основі яких можна було б визначити безпечність чи небезпечність довкілля. Основні вимоги до якості довкілля зафіксовані в екологічних стандартах і нормативах. Сьогодні в Україні такими базовими критеріями є нормативи екологічної безпеки (нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимі рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього). Перевищення цих нормативів і буде порушенням права на безпечне довкілля [1, с. 44].

Однак розуміння та зміст екологічної безпеки є значно ширшими і не зводяться тільки до тлумачення її як права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

Поняття екологічної безпеки є багатоаспектним і навіть в рамках Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] трактується науковцями в декількох значеннях: 1) як намір забезпечувати екологічну безпеку життєдіяльності людини (ч. 1 Преамбули Закону); 2) як складова екологічної політики держави, що спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища (ч. 2 Преамбули Закону); 3) як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону); 4) як основний принцип охорони навколишнього природного середовища (п. а та б ст. 3 Закону); 5) як суб'єктивне екологічне право громадян (п. а ст. 9 Закону); 6) як обов'язок громадян у галузі охорони навколишнього природного

середовища (п. б ст. 12 Закону); 7) як мета управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (ч. 5 с. 16 Закону); 8) як окремий напрямок природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону) [3, с. 13–14].

Відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону, під екологічною безпекою потрібно розуміти такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів (ч. 2 ст. 50 Закону).

Проаналізувавши Розділ XI «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки» Закону, бачимо, що до цієї системи заходів відноситься й дотримання вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності, які формально закріплені в ст. 58 Закону.

Згідно з ч. 2 ст. 58 Закону, вимоги екологічної безпеки повинні дотримуватись також при дислокації військових частин, проведенні військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки, крім випадків особливих ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України.

Розуміємо, що цим винятком є як раз умови ведення на території держави повномасштабної війни. Адже в реаліях військового стану, коли пріоритетними цілями є оборона країни, збереження життя громадян і їх майна, дотримання вимог екологічної безпеки стає надскладним завданням. В такому випадку довілля перетворюється на мовчазну жертву військових дій, оскільки стан природних об'єктів і їх ресурсів суттєво погіршується. А це в свою чергу не тільки негативно впливає на екосистему, але й може спричинити небезпеку для здоров'я та життя людей.

Ще коли на території України де-юре тривала АТО екологи, досліджуючи вплив воєнних дій на довілля та зокрема природно-заповідний фонд на сході України, стверджували, що серед основних джерел завдання шкоди заповідним об'єктам можна виділити: 1) пожежі на територіях об'єктів ПЗФ, викликані обстрілами та іншими факторами; 2) обстріли та вибухи снарядів, що обумовлюють механічні пошкодження ландшафтів, флори і фауни, потрапляння хімічних продуктів реакції вибуху до атмосфери та до ґрунту; 3) будівництво фортифікаційних споруд, внаслідок чого відбувається трансформація та руйнація біотопів, з використанням деревини заповідних лісів; 4) неконтрольоване використання природних ресурсів ПЗФ, в тому числі захоплення земельних територій і проведення полювань; 5) припинення роботи установ ПЗФ на території зони АТО; та ін. [4, с. 106–108].

Нажаль, сьогодні цей перелік є значно об'ємнішим, як і сам характер та розміри завданої довкіллю шкоди. Згідно з Дайджестом ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 25-31 серпня 2022 року, орієнтовна сума шкоди, яку російські війська завдали довкіллю України, становить понад 962 мільярди гривень [5]. Цифри, які наводяться спеціалістами є вражаючими, хоча й остаточна оцінка завданих збитків зможе бути проведена тільки після повного звільнення всіх українських територій. Адже зараз більшість інформації про стан і наслідки війни для того чи іншого природного об'єкту вираховується на основі даних, отриманих із супутників. Останні також мають свої технологічні параметри, наприклад, щодо пожеж, то фіксують лише температурні аномалії, які тривають протягом кількох годин.

Відповідно до даних сайту проекту «SaveEcoBot» [6], станом 27 жовтня 2022 року користувачами чатботу повідомлено про 252 воєнні злочини проти довкілля в Україні. Також з представленої на сайті інформації бачимо, що в Україні практично не залишилося областей без зафіксованих екозлочинів. У загальній статистиці промислові аварії становлять 22,2% (56 екозлочинів), зелені насадження – 14,7% (37 екозлочинів), водні ресурси – 10,3% (25 екозлочинів), радіаційні об'єкти – 6,3% (16 екозлочинів), ґрунти – 5,6% (14 екозлочинів), військові відходи – 3,6% (9 екозлочинів), інше – 37,3% (94 екозлочини). Зауважимо, що усі повідомлення, отримані від користувачів чатботу, автоматично відправляються до Оперативного штабу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів задля формування позовів до Міжнародних судів ООН задля компенсації шкоди, завданої країною-агресором.

Як ми знаємо, в 2014 році з підписанням Угоди про асоціацію [7] Україна оголосила свої євроінтеграційні наміри, а в червні 2022 року отримала статус кандидата на членство в ЄС.

Європейський Союз в 2019 році в своїй політиці та діяльності взяв так званий «зелений» напрям, що, як передбачено Європейською зеленою угодою (European Green Deal) [8], має на меті кліматичну нейтральність європейського континенту до 2050 року. На виконання завдань Європейської зеленої угоди було переглянуто й розроблено ряд нових стратегій ЄС.

Відповідно поступова імплементація Україною цілей Європейської зеленої угоди та всіх похідних документів є неминучим завданням. Тому післявоєнне відновлення українського довкілля повинне бути мультифункціональним, бо крім ліквідації наслідків воєнних дій має одночасно відповідати новим стандартам європейської спільноти.

У липні 2022 року на сайті Кабінету Міністрів України Національною радою з відновлення України від наслідків війни був опублікований

Проект Плану відновлення України, Матеріали робочої групи «Екологічна безпека» [9].

Згідно Проекту, стратегічна ціль повоєнного відновлення – чисте та безпечне довкілля: інтеграція кліматичних цілей в усі сектори економіки та суспільного життя; мінімізація ризиків для екологічної безпеки (хімічна та радіаційна безпека); зменшення та запобігання промислового забруднення та запровадження принципу “забруднювач платить”; ефективне управління відходами; збалансоване використання природних ресурсів та забезпечення їх належної якості; відновлення та розвиток природоохоронних територій, збереження біорізноманіття, збільшення площ природних екосистем та збалансування ландшафтів; досягнення європейських стандартів державного управління у галузі охорони довкілля.

Для досягнення зазначених цілей необхідно впровадити ключові реформи: інтегрована кліматична політика; екологічна безпека (хімічна та радіаційна); реформа регулювання промислового забруднення; ефективне управління відходами; збалансоване використання природних ресурсів; управління природоохоронними територіями для збереження ландшафтного та біологічного різноманіття; ефективне державне управління в галузі охорони довкілля; екологічний контроль та юридична відповідальність; комплексний моніторинг довкілля.

1. Кобецька Н. Р. *Екологічне право України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов.* Київ: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
2. *Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. Дата оновлення: 10.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 27.10.2022).*
3. *Право екологічної безпеки: навчальний посібник / Ю.А. Краснова. К.: ЦП «Компринт», 2019. 238 с.*
4. *Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству: посібник / за заг. ред. О. Кравченко. Львів: ЕПЛ, 2015. 136 с. URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.10.2022).*
5. *Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 25-31 серпня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39684.html> (дата звернення: 27.10.2022).*
6. *Воєнні злочини проти довкілля. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes> (дата звернення: 27.10.2022).*
7. *Про асоціацію: Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. Дата онов-*

лення: 30.11.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 27.10.2022).

8. *The European Green Deal: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of December, 11, 2019.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (access date: 27.10.2022).
9. *Проект Плану відновлення України, Матеріали робочої групи «Екологічна безпека».* URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf> (дата звернення: 27.10.2022).

Данилюк Л.Р. Забезпечення екологічної безпеки в умовах війни та цілі повоєнної екологічної політики України

Публікація присвячена дослідженню правових основ забезпечення екологічної безпеки в умовах війни та перспектив повоєнної екологічної політики України.

Автор аналізує визначення безпечного довкілля та поняття екологічної безпеки. Після цього розглядає положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» на предмет гарантування екологічної безпеки в умовах війни. Також наводяться орієнтовні обсяги шкоди, яку російські війська завдали довкіллю України. Робиться висновок, що поступова імплементація Україною цілей Європейської зеленої угоди та всіх похідних документів є неминучим завданням. Тому післявоєнне відновлення українського довкілля повинне бути мультифункціональним, бо крім ліквідації наслідків воєнних дій має одночасно відповідати новим стандартам європейської спільноти. Встановлюються цілі повоєнного відновлення довкілля України та напрями ключових екологічних реформ.

Ключові слова: право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, екологічна безпека, воєнні злочини проти довкілля, екологічна політика України.

Danylyuk L.R. Ensuring of the environmental safety in conditions of the war and goals of the post-war environmental policy of Ukraine

Ensuring of the environmental safety in conditions of the war and goals of the post-war environmental policy of Ukraine

The understanding and content of the environmental safety is not reduced only to its interpretation as the right to a safe for life and health natural environment.

In general, environmental safety should be understood as such state of the natural environment, which ensures the prevention of the deterioration of the ecological situation and the occurrence of the danger to the human health.

Environmental safety requirements must also be observed during the deployment of military units, military exercises, maneuvers, movement of troops and military

equipment, except for special situations declared in accordance with the legislation of Ukraine.

In realities of the martial law, when priority goals are the defense of the country, the saving of lives of citizens and their property, compliance of requirements of the environmental safety becomes an extremely difficult task. In this case, the environment turns into the silent victim of military operations, as the state of natural objects and their resources significantly deteriorates. And this, in turn, not only negatively affects the ecosystem, but can also cause the danger to the health and lives of people.

The publication is devoted to the research of the legal basics of ensuring the environmental safety in conditions of the war and prospects of the post-war environmental policy of Ukraine.

Author analyzes the definition of the safe environment and the concept of the environmental security. After that, examines provisions of the Law of Ukraine «On Environmental Protection» on the subject of guaranteeing of the environmental safety in wartime conditions. Also are given approximately estimated amounts of the damage caused by russian troops to Ukraine's environment. It is concluded that gradual implementation by Ukraine of goals of the European Green Deal and all derivative documents is an inevitable task. Therefore, the post-war recovery of the Ukrainian environment must be multifunctional, because in addition to the eliminating of consequences of military actions, it must also meet to new standards of the European community. Goals of the post-war restoration of Ukraine's environment and directions of key environmental reforms are established.

Keywords: right to a safe for life and health natural environment, environmental safety, war crimes against the environment, environmental policy of Ukraine.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

*професор кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури,
доктор історичних наук, професор*

РОСІЙСЬКА ЗАГРОЗА У ФОКУСІ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕЙ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Відомий український політик, народний депутат та лідер провідної національно-демократичної партії – Народний Рух України Вячеслав Чорновіл вже в 1990-х роках зазначав, що відносини між двома державами є не найкращими. На його міркування, першопричини складностей лежать в площині того, що в Росії звикли розглядати Україну як сферу свого впливу. Доволі довго обидві держави перебували в складі російської, а згодом радянської імперії, де Росія була метрополією. Це наклало відбиток на стосунки. Тому в східного сусіда міцно відклалося на психологічному рівні почуття зверхності [1, с. 68-69]. Себто, в росіян часто переважають стереотипізовані почуття над прагматичними чинниками добросусідства.

Несприйняття самостійного від Росії курсу України одразу проявилось після проголошення відновлення Української держави. Страх втрати України, яка для колишньої метрополії була значним резервуаром матеріальних благ і людського потенціалу підштовхувало більшість російського політикуму до недружніх випадів щодо України. Ті, хто плекав імперські амбіції розуміли, що без України Росія не зможе відновити колишню повноцінну імперію, бо разом зі всім іншим втрачала багато тиражованих міфів про свою велич і тисячолітні традиції тощо. Не випадково впродовж існування Російської імперії чи Радянського Союзу, загрози виступів на території України найбільше боялися, ніж будь де. Тут репресії здійснювалися особливо масштабно і нещадно.

За кілька дні після проголошення відновлення незалежності України у серпні 1991 р. прозвучали заяви щодо територіальних претензій від людей з оточення тодішнього президента Росії Бориса Єльцина. Так, першу заяву про ймовірність територіальних претензій до новостворених держав прес-секретар Б. Єльцина Павло Вощанов оприлюднив вже 26 серпня 1991 р. У ній йшлося, що «Російська Федерація не ставить під сумнів конституційне право кожної держави і народу на самовизначення. Однак існує проблема кордонів, неврегульованість якої можлива і допустима тільки при наявності закріплених відповідним договором союзницьких

відносин. У разі їх припинення РРФСР залишає за собою право поставити питання про перегляд кордонів» [2]. Його підтримав тодішній мер Москви Гаврило Попов, який в ефірі на центральному телебаченні поставив під сумнів суверенітет України щодо Криму і Одеської області. Згодом, у липні 1992 року, Верховна Рада Російської Федерації висловила претензії на Крим, а у липні 1993 року в порушення всіх існуючих міжнародних норм депутати російського парламенту ухвалили рішення про надання українському місту Севастополь статусу міста Російської Федерації. Територіальні претензії тривали і надалі, зокрема 2003 р. було посягання на український острів Коса Тузла в Керченській протоці.

Напередодні референдуму щодо незалежності України у 1991 році з Росії на українську територію спрямовувалися «десанти» агітаторів, котрі проголошували антиукраїнські шовіністичні гасла, «підігривали» місцевий сепаратизм. Поширювали ідею створення Донецько-Криворізької республіки, приєднання Криму до Росії або створення окремої кримської держави тощо. У наступні роки російські козацькі формування відкрито роз'їжджали територією Криму та Східної України. Проводили агітацію за «єдиную и неделимую», сприяли створенню своїх місцевих осередків. Відтак на Луганщині місцеві козацькі формування приймали присягу на вірність Росії, а в Донецьку навіть утворили окрему так звану «станцію Донецкую, Таганрогского округа, донецького казачества» [3, с. 670]. З різноманітними акціями, спрямованими проти української державності та з метою підриву її суверенітету й територіальної цілісності прибували відомі російської політики.

Російські державні посадовці виявляючи зневагу до української державності, заздалегідь не узгоджували з українською стороною візити до України. Тим самим ігнорували встановлені міжнародні норми та дипломатичний етикет взаємовідносин. Так, віце-президент Російської Федерації Олександр Руцькой через свою секретарку, а потім безпосередньо зателефонував до Президента України і голови уряду повідомивши, що без будь-якого узгодження приїде подивитися як готують матросам Чорноморського флоту макарони по-флотськи. Зненацька приїздили в Україну російські прем'єр-міністри і парламентські делегації.

З огляду на такі прецеденти В. Чорновіл на одній з прес-конференцій 23 жовтня 1991 р. заявив про імперські антиукраїнські потуги Москви, де чітко «викристалізувалася відверта антиукраїнська її спрямованість» [4].

Меседжі щодо територіальних претензій, ігнорування норм етикету міжнародних відносин поєднувалося з іншими висловлюваннями і діями, які одразу підривали підстави для налагодження добросусідських

відносин. Президент Росії Б. Єльцин вдався до економічної війни проти України, особливо в енергетичному секторі, оскільки українська економіка була залежною від російських енергоресурсів. Загальновідомим став вислів Б. Єльцина стосовно «перекриття краника». Тому В. Чорновіл, розуміючи всю складність тодішньої ситуації, за якої було «дуже легко задушити Україну економічно», через відсутність альтернативних джерел постачання енергетичних ресурсів, виступав за зменшення економічної прив'язки до Росії, щоб забезпечити стабільне функціонування української економіки. Усунути ризики економічної залежності від сусіда, його економічної кон'юнктури чи економічної політики тощо [5].

Російська влада здійснювала не менш агресивну політику щодо захоплення Чорноморського флоту, який базувався на території України. Цим ігнорувалось право України на дивіденди колишньої імперії. Хоча з розрахунку 16,37 % частки майна колишнього Радянського Союзу, яка припадала Україні при справедливому розподілі статків – Чорноморський флот цілковито мав би перейти у власність України. Адже Росія отримала у спадок Балтійський, Північний і Тихоокеанський флоту.

Не менш наполегливо як щодо Чорноморського флоту російське керівництво здійснювало тиск на Україну з приводу ядерної зброї. Не дивно, що вже наприкінці серпня 1991 року Б. Єльцин заявив про ймовірність самовільного вивезення ядерної зброї з території України в разі її виходу з Радянського Союзу.

Вячеслав Чорновіл вважав неприйнятною ідею негайного роззброєння чи вивезення в Росію окремих видів ядерного озброєння, бо це означало залишити країну «беззахисною в такий драматичний період» сусідства з нестабільною Росією. Він побоювався поступок української влади під консолідованим тиском зовнішніх політичних гравців в напрямку одностороннього роззброєння, що могло загрожувати смертельною небезпекою для молодій державі [6, с. 122]. В. Чорновіл вважав неприпустимим роззброюватися без реальних гарантій з боку членів ядерного клубу. Одним з можливих варіантів убезпечення України від ймовірних зовнішніх небезпек вважав доцільним вже у 1993 році вступити до НАТО [7].

Як важіль тиску на Україну російські урядовці використовували мовне та національне питання. Здійснювали спроби розпалити міжнаціональний антагонізм, актуалізували неіснуючу мовну проблему. Б. Єльцин висунув тезу про захист інтересів російськомовного населення на всьому просторі колишнього Радянського Союзу. До засобів тиску на Україну Кремль залучив також релігійне питання.

За допомогою інформаційної інтервенції (або неоголошеної інформаційної війни) Росія з часу проголошення відновлення незалежності Укра-

їни зображувала останню в очах своїх громадян в негативному світлі. В. Чорновіл писав: ««Новини» з «Останкіно» (державна телерадіокомпанія Російської Федерації – Авт.) – узагалі ганьба. Як переповідають події в нас. Завжди проти України, з проімперськими тенденціями» [8, с. 194].

Зважаючи на зростання імперських амбіцій Росії, територіальні претензії до України щодо приналежності Севастополя та Криму, інші дії з посягання на політичний, економічний та культурний суверенітет, В. Чорновіл невідступно закликав розробити комплекс заходів із зміцнення національної безпеки держави. Він усвідомлював, що в ході військових дій в Чечні імперські сили Росії ввійшли, як кажуть, «у смак», тому чеченський досвід могли певною мірою втілити в Україні та інших колишніх республік Радянського Союзу [9].

Вказував В. Чорновіл на небезпеку російського фінансового впливання у проросійські сили на території України, а також загрозу втягнення України в неоімперські утворення під егідою Росіє.

Вважав за необхідне «припинити балаканину про «стратегічне партнерство» й «великого сусіда» та готувати народ до можливого загострення стосунків з державою, яка прямо заявила про свої агресивні наміри» [10]. Для уникнення існуючих та ймовірних небезпек зі сходу він пропонував насамперед посилити обороноздатність армії.

Таким чином, з перших днів відновлення незалежності України російська влада розпочала агресивну політику щодо відродженої держави. В її планах було завадити становленню Української держави, підірвати її економічно, розколоти суспільство інформаційно, створити несприятливе сприйняття на міжнародній арені тощо. Для дієвості своєї політики російська влада використовувала імперські тенденції психології російського народу. Цей російський виклик став серйозним випробуванням для України. Його вплив недооцінювали або намагалися ігнорували. Однак загрози, які він ніс не були ілюзорними, вони наростали. В Чорновіл був одним серед тих, хто розумів їхню небезпечність. Його судження і політичні прогнози не втратили актуальності і на сьогодні.

1. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; перед. Т. Чорновіл. К.: Смолоскип, 2011. Т. 10.
2. Воцанов П. Как я объявлял войну Украине. Новая газета. 2003. 23 октября.
3. Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. Т. 7.
4. Чорновіл В. Атиукраїнські потуги Москви. Свобода. 1991. 5 листопада.

5. Чорновіл В. *Мариуполь имеет большие перспективы. Твой Мариуполь*. 1998. 17-23 сентября.
6. Чорновіл В. *Твори: в 10-ти т. /упоряд. В. Чорновіл; перед. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8.*
7. *І тут Рух. Рух-прес*. 1993. Ч. 25. 15–27 березня.
8. Чорновіл В. *Твори: в 10-ти т. /упоряд. В. Чорновіл; перед. Н. Корнієнко. К.: Смолоскип, 2012. Т. 8.*
9. Чорновіл В. *Про політичну ситуації в Україні й справи в Народному русі. Тернове поле*. 1995. 4 лютого.
10. Чорновіл В. *Пора прощатись з СНД... Час-Тіме*. 1996. 15 листопада.

Деревінський В.Ф. Російська загроза у фокусі політичних ідей Вячеслава Чорновола

В статті розглядаються особливості введення російської зовнішньополітичної діяльності щодо Української держави у 1990-х рр. Зазначається, що з перших днів відновлення незалежності України російська влада розпочала агресивну політику щодо відродженої держави. В її планах було завадити становленню Української держави, підірвати її економічно, розколоти суспільство інформаційно, створити несприятливе сприйняття на міжнародній арені тощо. Для дієвості своєї політики російська влада використовувала імперські тенденції психології російського народу. Цей російський виклик став серйозним випробуванням для України. Його вплив недооцінювали або намагалися ігнорували. Однак загрози, які він ніс не були ілюзорними, вони наростали. В цьому контексті розглянуто ідеї одного з впливових українських політичних діячів, голову провідної національно-демократичної партії – Народного Руху України та народного депутата України кількох перших скликань Вячеслава Чорновола. Зазначено, що він був одним з тих, хто розумів всю небезпечність агресивної російської політики щодо України та інших держав, які здобули політичну правосуб'єктність на початку 1990-х рр. Він настійливо закликав посилити економічну безпеку країни, забезпечити її енергетичну незалежність шляхом пошуку альтернативних джерел енергопостачання. Зайнятися інформаційним простором держави, захистивши його від інформаційної інтервенції східного сусіда. Зважаючи на зростання імперських амбіцій Росії, територіальні претензії до України щодо приналежності Севастополя та Криму, інші дії з посягання на політичний, економічний та культурний суверенітет, В. Чорновіл невідступно закликав розробити комплекс заходів із зміцнення національної безпеки держави. Розвивати потужну національну армію, що буде надійним захистом незалежності країни. Його судження і політичні прогнози не втратили актуальності і на сьогодні.

Ключові слова: російська загроза, територіальні претензії, економічна війна, інформаційна війна, В. Чорновіл, Україна.

Derevynskyi V.F. The russian threat in the focus of the political ideas of Vyacheslav Chornovil

The article examines the peculiarities of the introduction of Russian foreign policy towards the Ukrainian state in the 1990s. It is noted that from the first days of the restoration of Ukraine's independence, the Russian authorities began an aggressive policy towards the revived state. Her plans included hindering the formation of the Ukrainian state, undermining it economically, splitting society informationally, creating an unfavorable perception in the international arena, etc. For the effectiveness of its policy, the Russian authorities used the imperial tendencies of the psychology of the Russian people. This Russian challenge became a serious test for Ukraine. Its influence was underestimated or tried to be ignored. However, the threats he carried were not illusory, they were growing. In this context, the ideas of one of the influential Ukrainian political figures, the head of the leading national-democratic party - the People's Movement of Ukraine and the People's Deputy of Ukraine of several first convocations, Vyacheslav Chornovil, are considered. It is noted that he was one of those who understood the dangers of aggressive Russian policy towards Ukraine and other states that gained political legal personality in the early 1990s. He strongly called for strengthening the country's economic security, ensuring its energy independence by finding alternative energy supply sources. To deal with the information space of the state, protecting it from the informational intervention of the eastern neighbor. Taking into account the growth of Russia's imperial ambitions, territorial claims against Ukraine regarding the belonging of Sevastopol and Crimea, other actions encroaching on political, economic and cultural sovereignty, V. Chornovil adamantly called for the development of a set of measures to strengthen the state's national security. To develop a powerful national army, which will be a reliable defense of the country's independence. His judgments and political forecasts have not lost their relevance even today.

Keywords: Russian threat, territorial claims, economic war, information war, V. Chornovil, Ukraine.

Микола ДОРОШКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного регіонаознавства Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІЙНИ ПАМ'ЯТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вступ. Історія засвідчує, що теперішня війна Росії проти України – це лише епізод з понад тисячолітнього протистояння двох націй. Позаяк неоголошені війни на знищення України вели московські князі, царі, російські імператори, російські більшовики-комуністи, й, нарешті, російські неоімперіалісти в особі чинної влади Російської Федерації. Наявний конфронтаційний спадок в українсько-російських відносинах засвідчує, що в умовах війни, яка носить гібридний характер, сильніші позиції в тієї сторони, яка здатна нав'язати суспільству власне тлумачення історії, тобто змінити ключові акценти в історичній пам'яті й базованій на ній національній пам'яті, а також експортувати власну візію історії в інформаційний простір супротивника.

На важливості «війн пам'яті» в політичній стратегії РФ щодо України в умовах неоголошеної війни наголошує, зокрема, російський політолог Л. Шевцова. Ще на початку війни, у 2014 році, вона зазначала, що після ознайомлення з фаховою літературою В.Путін «усвідомив, що без України важко підтвердити легітимізацію як російського православ'я, так і російської держави, яка нібито веде свій початок від Київської Русі. Україна, що йде на Захід, забирає з собою легітимізацію російської державності, й ми залишаємося Московією, яка була населена незрозуміло ким. Росія тоді повинна буде почати відлік своєї історії не з тисячолітньої історії християнства й Хрещення Русі, а з Андрія Боголюбського, з XII ст. – а це вже зовсім інша історія. Тому Україна має для Росії величезне значення. Перше: Україна для Росії – це захист власної історії, а значить, і держави. Друге – це захист Кремлем власної легітимізації. Третє – це недопущення Майдану в Росії. Четверте – виклик для Європи і західного світу» [1].

Таким чином, історія, в руках російської влади, виступає інструментом війни, війни за національну пам'ять. Тому є нагальна потреба ще раз наголосити на ключових темах «спільної» історичної спадщини України і Росії. Зокрема, зупинимось на з'ясуванні декількох ключових питань середньовічної доби історії Русі - України, які вже понад два століття

викликають найбільш жваві дискусії у фаховому середовищі істориків: кому, предкам українців чи росіян, належить першість у створенні Руської держави; коли Русь стала важливим міжнародним актором; коли Русь стала християнською державою; коли і за яких обставин ім'я першого хрестителя Русі – Аскольда, було викреслене з історії.

Про походження Руської держави. Для обґрунтування російської першості у створенні Руської держави кремлівський режим В.Путіна спершу вдався до акцентування на провідній ролі Новгороду й Ладоги (на противагу Києву) в заснуванні Русі й етногенезі росіян. Втім, довести, що Руська держава була заснована у Ладозі варязьким зайдом - конунгом Рюриком, не вдалося, позаяк ще історики радянського періоду обґрунтували тезу про глибокі корені Київської Русі [2; 3]. На цій підставі український історик Михайло Брайчевський дійшов висновку, що «історія Київської Русі починається на зламі VI-VII століть» [4, с. 341].

Утвердженню Русі, як відомо, передувало занепад Антського союзу племен, що стався внаслідок інвазії до Східної Європи центральноазійських кочівників-аварів в середині VI ст. Антське об'єднання припинило своє існування на початку VII ст. (остання літописна згадка про антів датована 602 р.), але чинники, які викликали його до життя, діяли й далі. Аварський каганат, як і решта об'єднань того типу, теж виявився нетривким – на середину VII ст. він вступив в період занепаду, невдовзі його залишки були зметені франкськими завойовниками. Склавіни, у 30-х рр. VII ст., піднімають антиаварське повстання й утворюють незалежне державне об'єднання, відоме в літературі як “держава Само”, що згодом трансформувалося у Великоморавське князівство. Одночасно на південному сході східнослов'янського світу, у Середній Наддніпрянщині, що найменше потерпіла від аварської навали, починає формуватися нове велике політичне об'єднання – Русь, вихід якого на міжнародну арену пов'язують з іменем київського кагана (царя) Аскольда [бл.860-882], влада якого, як стверджує автор “Повісті минулих літ”, поширювалася на всіх полян [5, с.30/31], тобто на всі шість “племен” південно-західної групи, які становили полянську (антську) федерацію: дулібів, волинян, бужан, білих хорватів, уличів і тиверців.

Зовнішня політика Аскольда. Найбільше достовірних джерел маємо про зовнішню політику Аскольда. Головні інтереси Аскольдової Русі лежали на півдні та на південному сході. Її приваблювали багаті й сильні держави – Хозарія, Візантія, Грузія, Вірменія, Кавказька Албанія (Азербайджан); навіть віддалений Багдадський халіфат.

З Хозарією Аскольд підтримував мирні стосунки, позаяк каганат виконував роль своєрідного бар'єра від кочових орд зі сходу і арабів з пів-

дня. Так само лояльними (навіть союзницькими) були відносини Русі з мадярами, які в першій половині і середині IX ст. утворили політичне об'єднання в басейні Дону – Леведію. Змушені відійти під тиском печенігів на захід, в область Нижньої Наддніпряни (Ателькузу), вони із сфери хозарського впливу потрапили під київський протекторат. Ватажок мадярів Олмош (батько знаменитого Арпада) був спільником і, здається, особистим другом Аскольда [6, с. 107].

Особливу увагу Аскольд приділяв землям Східного Криму та Кубані (Арсанія), що мали стати плацдармом для активних дій, спрямованих у бік Південного Кавказу та прикаспійських володінь Халіфату. Зокрема, в арабських джерелах (ал-Якубі) знаходимо відомості про допомогу проти арабської навали, подану “царем слов’ян” (“сахіб ас-Сакаліба”), разом із Хозарським каганом і грецьким імператором племенам Кахетії. Відомий також похід Русі на Абесгун (південне узбережжя Каспію), про який повідомляють перські джерела [7, с. 71].

Але головним показником зовнішньополітичної активності Аскольда стали його походи на Візантію та договори, укладені ним з імперською адміністрацією. Ці походи знайшли відображення у численних джерелах. Так, у 860 р., за імператора Михайла III П’яниці, був здійснений раптовий напад Русі на Константинополь, який закінчився перемогою київського кагана і укладенням відповідної угоди, що передбачала виплату Константинополем контрибуції і данини. Головний політичний сенс походу полягав не тільки в матеріальному зиску, а, передусім, у дипломатичному визнанні Русі Візантією. Цим походом Київська держава ствердила свою міжнародну позицію як суверенний політичний організм [7, с. 72].

Успішні, в цілому, походи Аскольда проти Візантії (всього їх було чотири: у 860, 863, 866 і 874 рр.) вивели Русь у число наймогутніших держав середньовічної Європи і міцно ствердили її міжнародний авторитет. На той час Київська держава досягла високого розквіту, що, звичайно, мало дістати відповідне престижне оформлення. Аскольд носив титул кагана, що прирівнювався до імператорського, і це відбивало цілком реальне становище його престолу. Пізніше київські зверхники ще не раз робитимуть спроби повернутися до того рангу: Володимир Святий іменуватиме себе, услід за Аскольдом, каганом; Ярослав Мудрий – царем і т.д.

Запровадження християнства на Русі. Чи не найважливішим наслідком походів Русі на Візантію було запровадження християнства. Факт цей, як зазначав М. Брайчевський, «не дуже популярний у новітній історіографії (яка звикла відносити християнізацію нашої країни до 988 р.), цілком достовірно зафіксований у джерелах – і візантійських, і вітчизняних» [7, с. 73]. На перше місце, на думку М. Брайчевського, слід

поставити, безперечно, свідчення патріарха Фотія – не лише сучасника, а й безпосереднього учасника події: адже саме він здійснив той вікопомний акт. Крім того, відомості про хрещення Русі знаходимо у візантійського імператора Константина Багрянородного (в життєпису його діда, імператора Василя I Македонянина), у хроніках візантійських авторів Скилиці-Кедрина, Зонари, Михайла Гліки та ін. З давньоруських джерел передусім треба відзначити Никонівський літопис, який у початковій частині використав дуже достовірні джерела, відмінні від “Повісті минулих літ” та більшості інших кодексів. Вельми цікаві дані наводить російський історик XVIII ст. В.Татищев з посиланням на літописні компендії, які не дійшли до нас. Про Аскольдове хрещення згадується в Густинському літописі, київському Синописі та ряді інших джерел. Нарешті відомості про запровадження християнства на Русі містять і твори арабських письменників – Ібн-Хордадбега, ал-Масуді та ін. [7, с. 73].

Джерела свідчать, що Аскольдове хрещення мало загальнодержавний характер і аж ніяк не було приватною справою кагана. Патріарх Фотій був автором енцикліки (окружного послання), написаної не пізніше 867 р. Саме в ній він розповів про навернення Русі до православ'я: “І в них (тобто в Русі – Авт.) запалала така жага віри, що вони прийняли пастиря і з великою ретельністю виконують християнські обряди” [7, с. 74]. Інше візантійське джерело, так званий Продовжувач Порфиrogenета, пише: “Скоро після того (облоги Константинополя у 860 р. – Авт.) прийшло від них (від Русі – Авт.) посольство, яке просило зробити їх речниками божественного хрещення, що й було зроблено” [7, с. 74].

Про тотальне прийняття православ'я Аскольдовою Руссю пишуть арабський хроніст Ібн-Хордадбег, автор Никонівського літопису, російський історик В.Татищев, Густинський літопис, Синопис та ін. Навіть у Церковному статуті Володимира є твердження, що Русь хрестилася за часів патріарха Фотія, тобто в IX ст. [8, с. 237]. Таким чином, йдеться про офіційний акт запровадження християнства на Русі як державної релігії.

Попри те, що жодне з наявних джерел не називає дати першої християнізації Русі, М.Брайчевський вважає, що це сталося 860 року [7, с. 77]. До такого висновку схиляє згадка так званого Паннонського житія (біографії Кирила Філософа) про Євангеліє і Псалтир “руськими письменами писані”, які великий просвітник бачив у Херсонесі взимку 861 р. Цей факт свідчить, що Русь почала створювати власну церковну літературу, отже, вже тоді вона була країною християнською. Значимо, до речі, що визнання того добре пояснює і досить дивну географію місіонерської діяльності Кирила: 861 р. він їде з проповіддю до Хозарії, а наступного, 862 р. – до Моравії. Русь, яка лежала якраз поміж тими країнами, ли-

шилася поза увагою Кирила лише тому, що, на думку М.Брайчевського, «була вже хрещена, ще в 860 р.» [7, с. 77].

Найбільш переконливим аргументом на користь 860 року є особлива Руська ера, запроваджена в Київській державі за Аскольда (честь відкриття тої ери належить Б.Рибакову [3, с. 163, 165].). Йдеться про введену систему літочислення, у якій відлік років починався від 860 р., року грандіозного походу Русі на Царгород, який завершився успішно і справив на тогочасну світову громадськість величезне враження. Але сама по собі військова експедиція – якою б визначною вона не була – навряд чи удостоїлася б ролі хронологічного репера. Мусить бути ще щось – те основне і основоположне, що сприйнялося Руссю як рубіж нової ери. Цим і стало запровадження християнства, яке «державна ідеологія вважала за прилучення до благодаті, за духовне відродження, за початок оновленого, істинного буття» [7, с. 78].

Довіряти версії М. Брайчевського про перше хрещення Русі у 860 р. можна бодай тому, що середина IX ст. була часом, коли християнство ширилось у Східній Європі. У 862 р. хрестився болгарський цар Борис, а через два або три роки нова віра була проголошена в Болгарії державною релігією. Близько того ж часу християнство поширюється в Македонії. У 862 р. почалася моравська місія Кирила й Мефодія, внаслідок якої православ'я було стверджено в Моравії і набуло неофіційного поширення в Польщі. У 867 р. сталася християнізація Сербії. Отже, запровадження християнства на Русі в середині IX ст. було складовою закономірного процесу, що охопив в той час майже всю південну частину Східної Європи і становив собою логічне історичне явище.

Чому офіційна історіографія досі ігнорує наведені вище історичні факти про час владарювання в Києві кагана Аскольда? Насамперед тому, що на смітник історії доведеться викинути практично усі твори, в яких варязькі зайти і узурпатори з династії Рюрика є першими державцями на Русі, які нібито заклали фундамент теперішньої Російської держави. Адже, якщо спиратися на доробок польського хроніста XV ст. Яна Длугоша, який користувався нині втраченими давньоруськими джерелами, то Аскольд і його брат (чи співправитель?) Дір були не лише руськими князями (тобто слов'янами) за походженням, але й прямими нащадками Кия – легендарного засновника першої в Руській державі правлячої династії Києвичів. Відтак Аскольд і Дір є законними спадкоємцями влади в Києві, а не «боярами Рюрика», як йдеться в умисно сфальсифікованій в 1118-1119 рр. третій версії «Повісті минулих літ».

Прийнявши варіант про насильницьке припинення в Києві діяльності династії Києвичів і заснування нової, норманської династії Рюрико-

вичів, втрачається підґрунтя донині панівної (й не лише в Росії) версії про російську приналежність (або першість) Руської держави, в основі якої - хибне уявлення про початок історії Русі з 862 року в Новгороді та її продовження у 882 р. в Києві. Словом, без умисно сфальсифікованого (за княжіння в Києві Ярослава Мудрого – Авт.) в середині XI ст. періоду владарювання на Русі династії Києвичів втрачає будь-який сенс російський імперський міф про Київ, як першу столицю «російської» держави.

Викресливши з історії Русі Аскольда, попри його величезні історичні заслуги, його постать виявилася затуленою куди менш значними посталями князів Рюрикової династії – Олегом, Ігорем, Святославом. Понад те, усі заслуги Аскольда, на кшталт хрещення Русі, зовнішньополітичних акцій щодо Візантії тощо, були приписані його далекому наступникові – Володимирі Святому.

Справа ускладнюється й тим, що дослідники опинилися в полоні сфальсифікованих в XI – першій половині XII ст. джерел і покірливо йдуть за ними, не зважаючи на альтернативну точку зору таких авторів як арабський письменник X ст. Масуді, польські хроністи XV – XVI ст. Я.Длугош і М.Стрийковський, авторів київського Синопису XVII ст. та ін., в яких Аскольд і Дір, на відміну від норманських завойовників Рюрика, постають законними спадкоємцями влади в Києві.

Не враховуються більшістю сучасних авторів і надзвичайні обставини, за яких 882 р. відбулася зміна правлячої династії в Києві. Вони ж полягали в тому, що майже всі наслідки бурхливої діяльності Аскольда були втрачені після його вбивства і захоплення Києва Олегом. Особливо це стосувалося духовної сфери життя: такі заходи, як запровадження християнства, початки літописання («Літопис Аскольда»), будівництво храмів тощо – після 882 р. були зведені нанівець, усе створене було ліквідоване, а сама пам'ять про загиблого кагана Аскольда наполегливо витравлювалася із народної свідомості.

Але чи є ця версія первинної Русі панівною, бодай в українському професійному середовищі істориків? Ні, тому що українська історіографія й донині залишається в полоні міфів російської імперської і радянської доби, на кшталт тези про безконфліктне минуле українців і росіян. В Росії наразі, як і в радянську добу історії, продукують історичні міфи за допомогою перевіреного засобу – фальсифікації історії під прикриттям «комісії з протидії фальсифікаціям історії Росії», створеної в травні 2009 р. за президентства Д. Медведева. Її головним завданням стало розроблення відповідного змісту шкільних підручників з історії. Вже за два роки про їхній зміст можна було скласти уявлення на підставі оцінок щодо ключових подій з історії України:

– діяльність Петра I і Катерини II мала «позитивне значення» для України, оскільки український народ отримав захист від економічного гноблення козацькою старшиною й від грабіжницьких нападів турецько-татарських феодалів;

– проголошення у 1918 р. незалежності УНР було «проявом сепаратизму», «не відповідало інтересам» українського народу й «не мало» всенародної підтримки;

– в Україні в 1918–1920 рр. відбулася «громадянська війна», що завершилася «закономірною перемогою» радянської влади над «зрадниками» українського народу;

– у результаті «союзу українських націоналістів із Польщею» в 1921 р. Західна Україна була «тимчасово втрачена Росією»;

– голод 1921 р. в УСРР стався «внаслідок посухи»;

– Голодомор 1933 р. «не був геноцидом» українського народу, оскільки: 1) голодом були вражені також окремі райони Росії й Казахстану; 2) в УСРР голодували не лише українські селяни, а й представники етнічних меншин; 3) голод відбувся внаслідок посухи; 4) голод відбувся внаслідок помилок, допущених низовими органами влади під час проведення колективізації; 5) голод був Божою карою для українців за участь в атеїстичних кампаніях влади;

– українські націоналісти «перебували на службі німецьких окупантів»; чимало з них «служило в німецькій воєнізованій організації СС»;

– УПА «стріляла в спину» Червоній армії – визволительці;

– вояки УПА – це «бандити, кримінальні злочинці»;

– голод 1946–1947 рр. в УРСР «був наслідком засухи»;

– у розпаді СРСР винні «зрадники та зовнішні сили»;

– незалежна Україна – це «неприродне державне утворення, приречене на швидку загибель» та ін. [9].

Отже, у теперішній війні проти України Росія не лише системно використовує притаманні колоніальній імперії методи, особливо в боротьбі за епізоди спільного історичного минулого, а й не вагаючись фальсифікує й перекручує факти для підтвердження своєї позиції. Загалом ідеться про існування в Кремлі програми справжньої «русифікації» історії пострадянських теренів, протистояти якій нині доволі проблематично.

Навіть короткий екскурс в історію показує, що з часу Київської Русі українсько-російське протистояння ніколи не вщухало з огляду на питомі відмінності між українським світом як органічною частиною Європи та російським, побудованим на цілком інших цивілізаційних засадах. Візитівкою українсько-російських взаємин є не обопільне усвідомлення нібито спільності історичних коренів часів Київської держави (чи належності

до «одного народу»), а навпаки – постійна протидія українського світу планам Росії (Московії) поглинути Україну.

Попри те, що Російська імперія – єдине з подібних утворень, що показало здатність до відтворення (у вигляді СРСР), історія і мудрець Соломон вчать нас тому, що все минає. Тож і ми переконані в тому, що російським очільникам не варто відчувати себе володарями світу, а краще зосередитись на вирішенні питання виживання самої Росії, зваживши на слова кримсько-татарських дипломатів, сказані в Багчесараї московським послам після поразки 150-тисячної московської армії в битві з українським гетьманом Іваном Виговським під Конотопом влітку 1659 року: «Ваш цар хоче запанувати над запорозькими козаками. Польський король також хотів панувати над ними, але й своє королівство потім віддав. Те саме буде і з московським царством, загине через козаків [10, с. 223]».

Висновок. Досі російське керівництво ефективно експлуатувало концепцію імперського історичного минулого, поблажливо «дозволяючи» Україні існувати, але без шансів на адекватний європейський розвиток. Тому «битви» за історію й інформацію будуть для України важкими, але необхідними для остаточного її виходу з-під російського геополітичного впливу і для реалізації європейського і євроатлантичного вибору.

1. Чернышев Р., Лилия Шевцова: Путин ищет новые способы удушения Украины. 17.09.2014 [Електронний ресурс], Режим доступу: http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.htm.
2. Рыбаков Б.А., Предпосылки образования древнерусского государства [в:] Очерки истории СССР, III-IX вв., Москва 1958.
3. Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи, Москва 1963.
4. Брайчевський М., Аскольд – цар кийвський [в:] Михайло Брайчевський. Вибране., Т.ІІ, Київ 2009.
5. Повість врем'яних літ, переклад В.В.Яременка, Київ 1990.
6. Магнер Г.І., Русько-угорський союз IX ст.. у світлі літописів, Український історичний журнал, 1969, № 7.
7. Брайчевський М., Суспільно-політичні рухи в Київській Русі [в:] Михайло Брайчевський. Вибране., Т.І, Київ 2009.
8. Памятники русского права, Москва 1952, Вып.1.
9. Рудюк С., Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках. 18.09.2011 [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/09/18/54961/>.
10. Слабченко Є., Дипломатична історія України, Київ 2016.

Дорошко М. Війни пам'яті як інструмент російської агресії проти України

Невід'ємною складовою відносин України і Росії є «війни пам'яті». Сучасна російсько-українська війна є не лише війною за українську територію, що її прагне захопити РФ, але й протистоянням між українським світом, як органічною частиною Європи, та так званим «руським миром», в основу якого покладено ідею імперського реваншу. Короткий екскурс в історію показує, що від часів Київської Русі українсько-російське протистояння ніколи не вщухало, а суттю українсько-російських взаємин є не обопільне усвідомлення нібито спільності історичних коренів часів Київської держави (чи належності до «одного народу»), а навпаки – постійна протидія українського світу планам Росії (Московії) поглинути Україну. Так сталося й після розпаду СРСР, коли неоімперська Росія не змирилася з «втратою» так званих «історичних територій» і розпочала нову неоголошену війну проти України та інших «непокірних» державних утворень на пострадянських теренах. Попри те, що Російська імперія – єдине з подібних утворень, що показало здатність до відтворення (у вигляді СРСР), історія і мудрець Соломон вчать нас тому, що все минає. Тож і ми переконані в тому, що російським очільникам не варто відчувати себе володарями світу, а краще зосередитись на вирішенні питання виживання самої Росії, зваживши на слова кримсько-татарських дипломатів, сказані в Багчесараї московським послам після поразки 150-тисячної московської армії в битві з українським гетьманом Іваном Виговським під Конотопом влітку 1659 року: «Ваш цар хоче запанувати над запорозькими козаками. Польський король також хотів панувати над ними, але й своє королівство потім віддав. Те саме буде і з московським царством, загине через козаків».

Ключові слова: Україна, Росія, війни пам'яті, історична політика, українські державотворчі традиції.

Doroshko M. Wars of memory as a tool of russian aggression against Ukraine

«Memory wars» are an integral part of relations between Ukraine and Russia. The modern Russian-Ukrainian war is not only a war for Ukrainian territory, which the Russian Federation seeks to capture, but also a confrontation between the Ukrainian world, as an organic part of Europe, and the so-called «Russian world», which is based on the idea of imperial revenge. The author believes that the real essence of Ukrainian-Russian relations is the opposition of the Ukrainian world to the plans of Russia (Muscovy) to absorb Ukraine, which has been going on for several centuries. A short excursion into history shows that since the days of Kyivan Rus', the Ukrainian-Russian confrontation has never decreased due to specific differences between the Ukrainian world as an organic part of Europe and the Russian world, built on completely different civilizational foundations. An important feature of Ukrainian-Russian relations is not the mutual awareness of the supposed commonality of the historical roots of the times of the Kyiv state (or belonging to «one people»), but on the contrary, the constant opposition of the Ukrainian world to the plans of Russia (Muscovy) to absorb Ukraine. Despite the fact that the Russian Empire is the

only such entity that has shown the ability to reproduce (in the form of the USSR), history and the wise Solomon teach us that everything passes. Therefore, we are also convinced that the Russian leaders should not feel like they are the masters of the world, but rather focus on solving the issue of the survival of Russia itself, taking into account the words of the Crimean Tatar diplomats, who spoke to the Moscow ambassadors in Bakhchysarai after the defeat of the 150,000-strong Moscow army in the battle with the Ukrainian hetman Ivan Vyhovskyi near Konotop in the summer of 1659: «Your king wants to rule over the Zaporozhian Cossacks. The Polish king also wanted to rule over them, but he later gave up his kingdom. The same will happen with the Moscow kingdom, it will perish because of the Cossacks».

Keywords: Ukraine, Russia, wars of memory, historical politics, Ukrainian state-building traditions

Олег ЄГРЕШІЙ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЗЛОЧИНИ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ ПРОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ (1940-Х РР.) (МОВОЮ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ)

Чи не найхарактернішим маркером радянської ідеології слушно вважається тоталітарність. Радянські органи влади, усвідомлюючи, що без жорсткої цензури неможливе існування держави утримували розгалужену мережу спеціальних служб, завданням яких була боротьба з інакомисленням. Після закінчення Другої світової війни і «повторного» утвердження радянської адміністрації в західних областях України найнебезпечнішими конкурентами для системи уважалися Українська повстанська армія (УПА) і Греко-католицька Церква (ГКЦ). І якщо українських повстанців доводилося усувати фізичною силою, то для священнослужителів була приготована дещо інша, «витонченіша» метода. Урядовці СРСР були чудово обізнаними про силу опонента – станом на 1939 р. нараховувалося 2950 священників, 520 ієромонахів, 4,3 млн. вірян греко-католиків було об'єднано у 3040 парафій, 4440 церков і 195 монастирів [7, с.107–108]. Функціонувало десятки католицьких видавництв, ростила кадри Богословська академія, працювало п'ять духовних семінарій, церковні організації були організованими в різнорідні громадські та просвітницькі установи, політичні партії. Словом, ГКЦ на початку «другої радянзації» (1944–1991 рр.) являла собою надзвичайно потужну, високоавторитетну, патріотичну, представницьку організацію, яка визнавала верховенство «контрідеологічного» папи Римського. Тож, апіорі, ГКЦ поставала як головний опонент радянського тоталітаризму у Галичині у післявоєнні роки [6].

Відомо, що під час Другої світової війни Йосиф Сталін вирішив використати Російську православну Церкву, яка була обезкровлена сталінськими репресіями у 1920–1930-х роках, для ідеологічної підтримки радянської влади і для того щоб її засобом нищити інші Церкви. РПЦ стала інструментом у руках радянської влади. Драматизм історії ліквідації ГКЦ якраз і полягав у тому, що ця Церква, свого роду, «не пасувала» до радянської системи, тому що вона була українською. Тобто вона була зв'язана

впродовж тисячоліть з українським народом, спричинилася до розвитку його національної самосвідомості [1].

Ця Церква була католицька, а це означало, що вона мала «родичів» за кордоном. Для радянської системи наявність родичів за кордоном уже була плямою, яка перекривала кар'єру для особи. Ще одна причина полягала в тому, що Греко-католицька Церква не була частиною якогось державного чи політичного механізму – вона була Церквою свого народу, жила з цим народом і система, яка полягала в тотальному контролі і виключала можливість самостійної думки, не могла таку Церкву терпіти [11].

Через ці причини сталінський режим прирік Греко-католицьку Церкву на ліквідацію, використавши для цього іншу Церкву як інструмент і оформивши цю ліквідацію під виглядом так званого «возз'єднання». Тому насправді цей собор не був жодним собором Греко-католицької Церкви, бо на ньому не було жодного її єпископа і на нього не було жодного дозволу вищої церковної влади, тобто Римського апостольського престолу. Учасники цього псевдособору були відібрані спецорганами НКВД і під їхнім цілковитим контролем відбувалося це зібрання [8].

Львівський псевдособор, у березні 1946 р., лише частково спромігся «зняти проблему», бо значна частина греко-католицького духовництва, що підписали православ'я у душі залишилися греко-католиками, продовжували священнодіяти за старими канонами. Інша частина священнослужителів дала розписку, що зрікаються сану, однак таємно в домашніх умовах правила Службі Божі. Духовні особи, які не зреклися сану невдовзі стали об'єктом переслідування і отримавши «типовий» вирок судових інстанцій опинилися в місцях позбавлення волі. Серед священнослужителів для радянських урядових структур особливу небезпеку становили єпископи, які мали повноваження висвячувати отців навіть у «катакомбних» умовах і навколо яких у особливий спосіб гуртувалося громадське життя підпільних світських греко-католиків. Як доказ тези – арешт вищого греко-католицького духовенства, 11 квітня 1945 р. на чолі з главою ГКЦ митрополитом Йосифом Сліпим [12].

У процесі слідства встановлено, що (мовою оригіналу кримінальної справи) «керівники уніатської церкви, яка підпорядковувалася Ватикану упродовж багатьох років вели активну антирадянську роботу. У 1918–1919 рр. після встановлення Радянської влади гр.-кат. церква приймала активну участь у формуванні контрреволюційних армій і організацій різноманітних інтервенцій молодого радянської Республіки. Усі вони приймали участь у формуванні, так званої, УГА яка зі зброєю в руках у роки громадянської війни виступала проти радянських військ у захисті

Центральної Ради. З 1919 по 1939 р. гр. кат. Церква проводила антирадянську пропаганду серед населення західних областей України і Білорусії прагнула відволікти від революційного руху. Сліпий, Будка, Чарнецький, Хомишин і Лятишевський по вказівках Ватикану створювали різні католицькі акції і організації, створили релігійні газети і літературу на сторінках яких проводилися наклепи на радянську владу, керівників партії і радянського уряду» [4, арк 315]. Після возз'єднання західних областей України і Білорусі з СРСР по вказівкам Ватикану, митрополитом А.Шептицьким було створено нелегальний керівничий центр, так званий екзархат, для розповсюдження унії і впровадження католицизму до СРСР. Екзархами стали Сліпий і Чарнецький. Усі священники провалили активну посібницьку політику на користь німецько-фашистських загарбників. Сліпий, Будка, Чарнецький Хомишин і Лятишевський мали зв'язок з німецькими загарбниками і допомагали їм у боротьбі проти Радянського союзу. У 1943 р. приймали активну участь у формуванні дивізії СС Галичина. Сліпий, Чарнецький, Будка, Хомишин, Лятишевський, Бойчук мали зв'язок з організацією українсько-німецьких націоналістів – ОУН і бандами УПА» [4, арк 315].

Ці формулювання кримінальної справи дуже промовисто характеризують ставлення радянських органів влади до Греко-католицької Церкви, чітко означають саму більшовицьку «природу» та, що найголовніше, демонструють відповідні наміри з ліквідації ГКЦ як небезпечної структури для СРСР. Як наслідок, практично усі владика Церкви, звинувачені у державній зраді та співпраці з німецькими фашистами та українськими «буржуазними націоналістами» отримали тривалий термін ув'язнення і загинули у тюрмах або засланні.

Григорій Хомишин помер насильницькою смертю у внутрішній лікарні НКГБ Лук'янівської в'язниці у Києві (у грудні 1945 р.). Лікуючий доктор владики Фрідберг зауважив, що при поступленні Г.Хомишина до лікарні у нього спостерігалось різке виснаження, мала місце блідість шкіри, атрофованість м'язів, намітилися набряки обличчя і ніг, були хрипи у легенях. Помер владика від різкої «серцевої недостатності, старечої дряхлості і елементарної дистрофії» [4, арк 332]. Перемишльський єпископ Йосафат Коциловський помер у концентраційному таборі у селі Чапаївка поблизу Києва у листопаді 1947 р.; єпископ Микита Будка помер у жовтні 1949 р. під час відбування терміну ув'язнення в Караганді, що в Казахстані а єпископ Григорій Лакота відійшов у вічність у листопаді 1950 р. у концтаборі Абезь неподалік Воркути. Насильницькою смертю помер також мукачівський єпископ-ординарій Теодор Ромжа. У жовтні 1947 р. на нього було вчинено заздалегідь спланований НКВС замах,

а 31 жовтня того ж року отруєно радянськими спецорганами в Мукачівській лікарні. Усі вказані нами вище священнослужителі було зараховані до лику блаженних (беатифіковані) у червні 2001 р. папою Римським Іваном-Павлом II під час його візиту до України. Главу ж ГКЦ – митрополита Йосифа Сліпого унаслідок численних заходів впливових духовних осіб, зокрема клопотання папи Івана XXIII було звільнено з ув'язнення і у лютому 1963 р. він оселився у Ватикані (однак це радше виняток із правил радянських КДБ). А правило слугувало одне – єпископ ГКЦ, який отримав вирок суду повинен загинути у місцях ув'язнення чи заслання або бути ліквідованим радянськими спецслужбами після повернення на Батьківщину.

У пропонованій статті наші міркування корелюються передусім із кримінальною справою № 35826, яка була заведена на єпископа-помічника Станиславівської єпархії Івана Лятишевського (об'єднана зі справою правлячого єпископа тієї ж єпархії Григорія Хомишина і склала 2-ий том цієї кримінальної справи). На даний час кримінальна справа зберігається в архіві Служби Безпеки України у Івано-Франківській області. У Державному архіві Івано-Франківській області (Фонд Р-2157, опис 1, справа 7498 П) міститься кримінальна справа по звинуваченню священнослужителів Володимира Балагурака, Романа Бахталовського та Ярослава Сояка в 3-х томах. Нині ці справи є загальнодоступними для широкого кола науковців тож принагідно, що вітчизняні історики отримали можливість внести до наукового обігу низку цінних фактів із біографій українських священників та пролити світло на державно-церковні стосунки 1940-х – 1950-х рр. [2; 3; 9; 10].

Кримінальні справи міністерства державної безпеки УРСР як першоджерела мають свої особливості і як правило хибують виразним суб'єктивізмом, неточностями, довільним трактуванням біографій історичних осіб тощо. Разом із тим, ці першоджерела містять дуже цінну статистичну, «подієву» інформацію, суттєво доповнюючи тим самим існуючу джерельну базу. До того ж цей вид першоджерел як жоден інший промовисто відбиває злочини радянських спецслужб проти греко-католицького духовенства.

Крім того, кримінальні справи як першоджерела містять характерні факти затримки священнослужителів, нерідко до найменших подробиць описують обставини арешту (фігурує перелік вилучених під час арешту предметів (як особистих речей, предметів побуту, так і релігійної атрибутики, сакраменталіїв, які використовувалися підпільним отцем (хрести, підсвічники, плащаниця, вервиці, богословська література, устав Богослужень, Катехизм тощо) [5, с. 3, 4]. Чималий пізнавальний інтерес пред-

ставляють протоколи обшуку і допиту ув'язненого духівництва. Вони, зокрема, свого роду, «із середини» розкривають «нутро» радянських спецслужб, висвітлюють методику їхньої діяльності з людьми, яких потенційно обвинувачували в проведенні антидержавної діяльності. У кримінальній справі нерідко знаходяться і безцінні фотографії (і не лише традиційні арештантські (у анфас і профіль), а й фотодокументи, які були вилучені під час обшуку помешкань чи у самого арештанта або свідків із його кримінальної справи [5, с. 4].

Зокрема, у постанові на арешт єпископа Г.Хомишина радянськими спецслужбами від 26 березня 1945 р., відзначалася наклепницька робота священнослужителя проти радянської влади: «Провідник уніатської політики Ватикану переслідував ціль паралізувати серед трудящих Західної України ріст симпатій до народів СРСР; зустрів німецьких загарбників як визволителів, закликав допомагати окупантам. Підтримував створену українськими націоналістами «Самостійну українську державу». 21 жовтня 1941 р. під час приїзду до Станіслава Франка (*їдеться про генерал-губернатора окупованої Польщі Ганса Міхаеля Франка – О.Є.*) Хомишин на велелюдному мітинзі виголосив «профашистську промову» виразив вірнопіддані почуття німцям «за звільнення українського народу від більшовицького ярма», покривав священників, які себе скомпрометували у час окупації шляхом переміщення із однієї місцевості до іншої». Г.Хомишина звинувачували також у тому, що він володів 7 тис. моргами землі і лісу, мав у львівському Земельному банку два мільйони злотих. Невдовзі було видано постанову про арешт і обшук владики, у результаті чого обрано священнослужителю запобіжний захід – перебування під вартою [4, арк 2].

Дуже типовим, на наш погляд, прикладом злочинної політики радянських органів влади щодо вищого духовенства ГКЦ є обвинувачувальний висновок єпископові-помічникові Станиславівської єпархії Іванові Лятишевському НКГБ УСРР. Владика, зокрема, звинувачувався у тому, що: 1). «Брав участь у створенні УГА і особисто благословив її на боротьбу проти Радянської армії; 2). Будучи 30 років професором Станіславської духовної семінарії проводив велику роботу із підготовки кадрів уніатського духовенства. Прививав слухачам семінарії вороже ставлення до СРСР і необхідність організованої роботи з ним. 3). Брав участь у переговорах Української Національної Обної з польськими графами і поміщиками, допомагаючи їм пригнічувати український народ. 4). Приймав активну участь у розповсюдженні антирадянської літератури. Вимагав вести активну антирадянську агітацію. Підписував антирадянські послання і пастирські листи. 5). Бував неодноразово на конгресах, конференціях

католицьких єпископів, на яких обговорювалося питання антирадянської роботи. 6). Сприяв і підтримував відправлення радянських людей Західної України на каторжні роботи в Німеччину, «на службу батьківщині», брати участь у формуванні дивізії «СС Галичина» і організувати визиски з населення продовольчими податками на користь німцям. 7). Разом із українськими націоналістами-бандерівцями при допомозі німців, уряду Стецько, написав у місцевій газеті з приводу проголошення державності. Надавав наклепницьку антирадянську інформацію іноземним кореспондентам і представникам угорського командування про становище церкви в СРСР. 8). Зберігав у себе на квартирі велику кількість антирадянської націоналістичної і фашистської літератури і портрети главарів німецького фашизму і українських націоналістів» [4, арк 338–340].

Тож, радянський режим аби утвердитися у післявоєнній Галичині мусив позбутися впливу основної «контридеологічної структури» (ГКЦ), яка мала безсумнівний та безапеляційний авторитет у краї. Методи та прийоми системи аж ніяк не видавалися новими – провести фейковий «плебісцит» (тут – псевдособор) з метою впливу на громадську думку. Співіснування на «одній території» двох діаметрально протилежних сил неминуче передбачало зникнення однієї із них, що і відбулося у виразно злочинний спосіб. Як доказ зазначеній вище тезі наведемо висновок із архівної кримінальної справи № 35826 прокурора Івано-Франківської області, державного радника юстиції третього класу Миколи Андріуци від 10 листопада 1995 р. Згідно висновку прокурора вину Григорія Хомишина і Івана Лятишевського було доведено тільки їхніми свідченнями свідченнями інших обвинувачених. У ході розслідування відновленої кримінальної справи, 1995 р., будь-яких доказів вини священнослужителів не виявлено, а їхня участь в інкримінованих їм злочинах у відповідності до статті 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р. не доведена. Таким чином, вирішено вважати Хомишина Г.Л. і Лятишевського І.Ю. притягнутими до кримінальної відповідальності, 1945 р., а Лятишевського І.Ю. репресованим 1946 р. необґрунтовано, а відтак обох осіб невдовзі було реабілітовано [4, арк 393, 394, 395]. За схожим сценарієм відбувалася реабілітація і багатьох інших священників ГКЦ, проти яких абсолютно незаконно відкривалися свого часу кримінальні справи і розпочиналися кримінальні провадження.

1.Глава УГКЦ: Ми мусимо говорити про псевдособор 1946 року, бо дехто знову хотів би повторити цю акцію. Режим доступу: <http://crs-center.org/d0-b3-d0-bb-d0-b0-d0-b2-d0-b0-d1-83-d0-b3-d0-ba-d1-86-d0-bc-d0->

- b8-d0-bc-d1-83-d1-81-d0-b8-d0-bc-d0-be-d0-b3-d0-be-d0-b2-d0-be-d1-80-d0-b8-d1-82-d0-b8-d0-bf-d1-80-d0-be-d0-bf-d1-81-d0-b5-d0-b2/*
2. Голомідова М. (сестра Християна). Слуга Божий Григорій Балагурак ЧСВВ. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://osbm.in.ua/news/publish/nadzvuchaino-dobryi-i-duzhe-vvichlyuyi-spogady-pro-slugu-bozhogo-grygoriya-balaguraka-chsvv>.
 3. Делятинський Р., Єгрешій О., Соловка Л. «Від Голгофи через катакомби до Воскресіння»: до 70-х роковин Львівського псевдо-собору 1946 р. Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий пастир». Збірник наукових праць. Богослов'я. / Гол. ред. Р.А. Горбань. Вип. 9: до 70-х роковин Львівського псевдо-собору. Івано-Франківськ: ІФБУ. 2016. С.32–77.
 4. Державний архів Служби Безпеки країни в Івано-Франківській області. Кримінальна справа №35826 по звинуваченню Хомишина Григорія Лукича і Лятишевського Івана Юліановича. Ф. 75142 ФП. Том 2. 396 арк.
 5. Єгрешій О. Вивчення кримінальних справ підпільних священиків УГКЦ як мотиваційний чинник навчання історії в школі. Історія в рідній школі. Науково-Методичний Журнал. 2022. № 1 (231) Січень–Лютий. С. 2–7.
 6. Львівський собор 1946 року став Голгофою для Української Греко-католицької церкви, але справедлива історія все поставила на свої місце. Режим доступу. <http://www.golos.com.ua/article/343283>
 7. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ: Плаї, 2001. 164 с.
 8. о. Святослав Кияк Львівський псевдо-собор 1946 року: історично-канонічна ретроспектива і наслідки для УГКЦ. Режим доступу. <http://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/11/9>
 9. Пеліпейко І. Балагурак Володимир Ілліч. Електронний ресурс. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=41130
 10. Пелехатий І. «Нічого більше не бажаю, як лише щоби молитва була вислухана...». До 135-річчя з дня народження Слуги Божого Івана Лятишевського, Єпископа Помічника Станіславівського (17. 10. 1879 – 27.11.1957). Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20160806222109/http://novazorya.if.ua/last/1891-2014-04-18-11-00-10>
 11. Турій О. Спецоперація «собор» 1946. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/psevdosobor-1946-roku-i-ugkts-v-pidpilli-turii>
 12. Турій О. «Факт, що Катакомбна Церква, всупереч обставинам і заборонам, існувала». Режим доступу: <https://argumentua.com/stati/oleg>

tur-i-fakt-shcho-katakombna-tserkva-vsuperech-obstavinam-zaboronam-snuvala

Егрешій О. Злочини радянських спецслужб проти греко-католицьких священників (1940-х рр.) (мовою кримінальних справ)

У науковій статті автор відзначає, що у післявоєнні роки Греко-католицька Церква постала як головний опонент радянському тоталітарному режиму у Галичині. Головна причина ліквідації полягала в тому, що Греко-католицька Церква була Церквою народною і радянський режим не міг із такою Церквою співіснувати. Серед священнослужителів для радянських урядових структур особливу небезпеку становили єпископи, які мали повноваження висвячувати отців навіть у підпілних умовах і навколо них гуртувалося громадське життя всієї підпільної Церкви. Як наслідок, практично усі владики Церкви, звинувачені у державній зраді та співпраці з нацистами та українськими націоналістами отримали тривалий термін ув'язнення і загинули у тюрмах або засланні.

У пропонованій статті міркування автора корелюються передусім із кримінальною справою № 35826, яка була заведена на єпископа Станіславівської єпархії Григорія Хомишина і єпископа-помічника Івана Лятишевського. Автор вважає, що кримінальні справи Міністерства державної безпеки УРСР як особливий вид першоджерел дуже промовисто відбивають злочини радянських спецслужб проти греко-католицького духовенства. Дуже типовим, на думку автора статті, прикладом злочинної політики радянських органів влади щодо вищого духовенства ГКЦ є обвинувачувальний висновок єпископові-помічникові Станіславівської єпархії – Іванові Лятишевському.

У статті автор також наводить висновок із архівної кримінальної справи № 35826 прокурора Івано-Франківської області Миколи Андріуци від 10 листопада 1995 р. Згідно висновку прокурора будь-яких доказів вини єпископів Г.Хомишина і І.Лятишевського не виявлено, а їхня участь в інкримінованих їм злочинах не доведена.

Ключові слова: злочини, радянські спецслужби, греко-католицьке духовенство, кримінальні справи, єпископ Григорій Хомишин, єпископ Іван Лятишевський.

Iehreshiy O. Crimes of the soviet special services against greek-catholic priests (1940s) (in the language of criminal cases)

In the scientific article, the author notes that in the post-war years the Greek Catholic Church emerged as the main opponent of the Soviet totalitarian regime in Galicia. The main reason for the liquidation was the fact that the Greek Catholic Church was a people's Church and the Soviet regime could not coexist with it. Among clergymen, bishops, who had the authority to ordain fathers even in underground conditions and around whom the public life of the entire underground Church was organized, posed a particular danger for the Soviet government structures. As a result, almost all Church bishops accused of treason and collaboration with the Nazis and Ukrainian nationalists received long prison terms and died in prisons or exile. In the proposed article, the author's reasoning is primarily correlated with criminal case No.

35826, which was instituted against the bishop of the Stanyslaviv diocese Hryhoriy Khomyshyn and assistant bishop Ivan Lyatyshevskyi.

The author believes that the criminal cases of the Ministry of State Security of the Ukrainian SSR, as a special type of primary sources, fully reflect the crimes of the Soviet special services against the Greek Catholic clergy. According to the author of the article, a typical example of the criminal policy of the Soviet authorities in relation to the higher clergy of the GCC is the indictment of the assistant bishop of the Stanislaviv Diocese, Ivan Lyatyshevskyi.

In the article, the author also cites the conclusion from archived criminal case No. 35826 of the prosecutor of the Ivano-Frankivsk region, Mykola Andriutsa, dated November 10, 1995. According to the conclusion of the prosecutor, no evidence of the guilt of bishops H. Khomyshyn and I. Lyatyshevsky was found, and their participation in the crimes incriminated to them has not been proven.

Keywords: crimes, Soviet special services, Greek-Catholic clergy, criminal cases, Bishop Hryhoriy Khomyshyn, Bishop Ivan Lyatyshevskyi

Юлія КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК

*завідувач кафедри судочинства Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника, доктор
юридичних наук, професор*

ВОЄННИЙ СТАН У СИСТЕМІ ЧИННИКІВ (ФАКТОРІВ), ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ

Кримінально-виконавча політика, як і вся політика Української держави, на жаль, не вирізняється постійністю і не є стабільною. При цьому, слід зауважити, що кримінально-виконавча політика хоч і є завершальним елементом у системі політики у сфері боротьби зі злочинністю, від неї в тому числі буде залежити стан усієї політики у відповідній сфері загалом. У свою чергу, кримінально-виконавча політика обумовлюється різними чинниками, які визначають її зміст і стан у відповідний проміжок часу.

На формування і розвиток кримінально-виконавчої політики прямо чи опосередковано впливає комплекс соціальних факторів: соціально-політичний стан суспільства, проголошені і фактично реалізовані соціально-моральні цінності і правові уявлення, стан та динаміка злочинності в країні, а також міжнародні акти про права людини і поводження із засудженими, конвенції у сфері боротьби зі злочинністю й окремими видами злочинів, діяльність міжнародних організацій, позиції політичних партій і організацій, розвиток фундаментальних суспільних наук [1].

Так, перманентна економічна та фінансова кризи призводять до недостатнього фінансування кримінально-виконавчої системи, що негативно впливає на діяльність органів та установ виконання покарань. Це, в свою чергу, поглиблює і так незадовільний стан матеріального забезпечення та соціального захисту працівників кримінально-виконавчої системи і членів їх сімей, що спровоковує таке негативне явище, як плинність кадрів, яка зумовлює зниження так званого «престижу професії» та зведення його нанівець [2, с. 271].

Зростання показників злочинності впливає на кількісний склад осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Так, збільшення кількості осіб, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах, потребує додаткових коштів на їх утримання, забезпечення продуктами харчування належної кількості та якості, забезпечення заходами медико-санітарного обслуговування.

Як зазначає П. Л. Фріс, хвиля особливо небезпечних злочинів, пов'язаних із сепаратизмом, намірами відторгнення від України частин її території, які здійснюються паралельно із вчиненням терористичних актів, створенням незаконних формувань, масовими вбивствами, катуванням та іншими особливо тяжкими злочинами, вимагає відповідного реагування з позицій політики у сфері боротьби зі злочинністю [3, с. 79]. Оскільки кримінально-виконавча політика є складовою частиною політики у сфері боротьби зі злочинністю, то на стан кримінально-виконавчої політики також впливали свого часу проведення Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил на сході України. Цей вплив виявлявся в оновленні «обличчя тюремного населення», оскільки раніше меншою була кількість злочинів, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України та інших злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів) тощо. Такі зміни контингенту осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, є актуальними і сьогодні та потребують вироблення і надалі додаткових заходів соціально-виховної, психологічної роботи з ними з урахуванням їх психологічних особливостей, мотивів вчинення злочинів задля досягнення результату у вигляді виправлення та подальшої ресоціалізації.

Серед чинників, які впливають на стан кримінально-виконавчої політики, слід назвати прийняття Україною нормативно-правових актів з метою дотримання міжнародних стандартів поводження із засудженими.

Так, наприклад, попри позитивні зміни, внесені у квітні 2014 року до Кримінально-виконавчого кодексу України, які уніфікували підхід законодавця до розуміння правової природи праці засуджених до позбавлення волі як права, не можна залишати поза увагою той факт, що праця засуджених наділена одночасно в певній мірі і обов'язковим характером. Такий висновок можна зробити з аналізу норм чинного кримінально-виконавчого законодавства, яке серед основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених називає суспільно-корисну працю, яка здійснює економічні, фізичні чи оздоровчі цілі та ціль виконання зобов'язань засудженими [4, с. 40]. Як бачимо, внесення таких змін до кримінально-виконавчого законодавства України має подвійний характер, оскільки, закріплюючи за засудженими до позбавлення волі права працювати, ми позбавляємо, наприклад, потерпілих від злочину можливості отримати відшкодування засудженим збитків, завданих злочином.

Крім того, не сприяє розвитку кримінально-виконавчої політики України відсутність її Концепції – основного документа, у якому повинні

бути відображені мета, основні завдання, строки, критерії ефективності її реалізації тощо.

Незважаючи на існування негативних факторів, які впливають на стан кримінально-виконавчої політики, слід згадати і про позитивні процеси, які також суттєво впливають на її стан. До них зазвичай відносять: відмову від командно-адміністративної системи, яка повністю розпоряджалася життям суспільства та кожної людини; від єдиної ідеології; проголошення свободи особистості, релігії, політичних партій; відкритість країни для досягнень світової науки та культури; підвищення рівня розвитку демократії, захисту прав та свобод людини і громадянина, прояви гуманізму з боку держави щодо правопорушників; участь у процесі формування кримінально-виконавчої політики громадських організацій, об'єднань та інших інституцій [5, с. 24-25].

Суттєвий вплив на кримінально-виконавчу політику здійснює і доктрина кримінально-виконавчої політики. Її ігнорування призводить до прийняття непродуманих поспішних рішень, реалізація яких є вкрай важкою, а часто і фінансово необґрунтованою, що, на жаль, часто спостерігається в Україні.

Ще одним, ключовим сьогодні чинником, який суттєво впливає на стан кримінально-виконавчої політики, зокрема на стадії її реалізації є нинішній воєнний стан в Україні.

Повномасштабна збройна агресія росії, розпочата 24 лютого 2022 року не лише поглибила існуючі проблеми у кримінально-виконавчій системі, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, а й обумовила виникнення нових, раніше не існуючих проблем в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

Серед проблем, які виникли й існують у регіонах, які є відносно безпечними, називають: порушення прав засуджених та ув'язнених; катування, насильство та залякування; незабезпечення безпеки засуджених, ув'язнених та персоналу (несвоєчасна, неповна та неналежна евакуація, неналежне фінансування, відсутність інформаційної та управлінської підтримки та супроводу дій персоналу та ув'язнених, залишення персоналу та ув'язнених в небезпеці, неналежний стан установ виконання покарань, до яких переміщуються евакуйовані засуджені та ув'язнені); несвоєчасне, неповне звільнення засуджених та ув'язнених за відповідними правовими підставами або позбавлення засуджених та ув'язнених таких можливостей [6].

До проблем, які виникли й існують на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій, належать: по-

рушення прав засуджених та ув'язнених; катування, насильство та залякування; переміщення ув'язнених в невідомі місця та напрямки; надання громадянства держави-агресора без наявності вільного волевиявлення ув'язнених; звільнення окремих ув'язнених від відбування покарання або з-під варти; зміни вироків та інших процесуальних правових підстав перебування ув'язнених в установах; використання ув'язнених як робітничої сили, військових та «живого щиту»; використання інфраструктури установ виконання покарань для розміщення особового складу військових, техніки, військового обладнання та боєприпасів [6].

Тому, в умовах воєнного стану в Україні очевидно є необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості; посилення зусиль щодо організації повернення засуджених осіб з окупованих територій на території підконтрольні Україні, створення гуманітарних коридорів для забезпечення потреб установ виконання покарань, які опинилися на окупованих територіях тощо.

1. Фріс П. Л., Бучко М. Б. Основні напрями кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі державотворення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 1. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fpلسed.pdf> (дата звернення: 12.06.2015).*
2. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Фактори, що впливають на стан кримінально-виконавчої політики України. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 270-272.*
3. Фріс П. Л. Деякі питання політики у сфері боротьби зі злочинністю у сучасних умовах. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 березня 2015 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 79-82.*
4. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про правову природу праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. Випуск 3, том 2. Херсон, 2014. С. 37-40.*
5. *Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, К. А. Ав-*

тухов, А. П. Гель, С. В. Лосич, Є. С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова та д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. Київ : ВД «Дакор», 2015. 632 с.

6. Михайло Романов. Установи виконання покарань під час війни. URL: <https://khp.org/1608811011> (дата звернення: 30.10.2022).

Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Воєнний стан у системі чинників (факторів), що впливають на кримінально-виконавчу політику України

У науковій статті досліджуються чинники (фактори), що впливають на стан кримінально-виконавчої політики України. Окрема увага акцентується на воєнному стані і на проблемах у сфері виконання покарань, обумовлених його дією.

Встановлено, що формування і розвиток кримінально-виконавчої політики прямо чи опосередковано впливає комплекс соціальних, економічних факторів, стан та динаміка злочинності в країні, а також міжнародні акти про права людини і поведження із засудженими тощо.

Зроблено висновок, що зростання показників злочинності впливає на кількісний склад осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Так, збільшення кількості осіб, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах, потребує додаткових коштів на їх утримання, забезпечення продуктами харчування належної кількості та якості, забезпечення заходами медико-санітарного обслуговування. Натомість зміна контингенту осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, потребує вироблення додаткових заходів соціально-виховної, психологічної роботи з ними з урахуванням їх психологічних особливостей, мотивів вчинення злочинів задля досягнення результату у вигляді виправлення та подальшої ресоціалізації.

Серед чинників, які впливають на стан кримінально-виконавчої політики названо прийняття Україною нормативно-правових актів з метою дотримання міжнародних стандартів поведження із засудженими. Стверджується, що не сприяє розвитку кримінально-виконавчої політики України відсутність її Концепції – основного документа, у якому повинні бути відображені мета, основні завдання, строки, критерії ефективності її реалізації тощо. Водночас суттєвий вплив на кримінально-виконавчу політику здійснює і доктрина кримінально-виконавчої політики.

Встановлено, що ключовим сьогодні чинником, який суттєво впливає на стан кримінально-виконавчої політики, зокрема на стадії її реалізації є нинішній воєнний стан в Україні. Повномасштабна збройна агресія росії, розпочата 24 лютого 2022 року не лише поглибила існуючі проблеми у кримінально-виконавчій системі, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, а й обумовила виникнення нових, раніше не існуючих проблем в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій. Названо існуючі проблеми системи виконання покарань та окреслено шляхи вирішення окремих з них.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, кримінально-виконавча система, воєнний стан, проблеми системи виконання покарань.

Kerniakevych-Tanasiychuk Yu.V. Martial law in the system of factors affecting criminal-executive policy of Ukraine

The scientific article examines the factors affecting the state of the criminal-executive policy of Ukraine. Special attention is focused on martial law and the problems in the field of execution of punishments caused by its action.

It has been established that the formation and development of criminal-executive policy is directly or indirectly influenced by a complex of social and economic factors, the state and dynamics of crime in the country, as well as international acts on human rights and the treatment of convicts, etc.

It was concluded that the increase in crime rates affects the quantitative composition of persons in prisons. Thus, an increase in the number of people serving sentences in penal institutions will require additional funds for their maintenance, provision of food products of appropriate quantity and quality, provision of medical and sanitary services. Instead, a change in the contingent of persons serving sentences in places of deprivation of liberty will require the development of additional measures of social, educational, psychological work with them, taking into account their psychological characteristics, motives for committing crimes in order to achieve a result in the form of corrections and further resocialization.

Among the factors that affect the state of criminal-executive policy is the adoption by Ukraine of normative legal acts with the aim of complying with international standards for the treatment of convicts. It is claimed that the lack of its Concept - the main document, which should reflect the purpose, main tasks, deadlines, criteria for the effectiveness of its implementation, etc. - does not contribute to the development of criminal enforcement policy of Ukraine. At the same time, the doctrine of criminal enforcement policy has a significant impact on criminal-executive policy.

It has been established that the current state of war in Ukraine is a key factor today that significantly affects the state of criminal-executive policy, particularly at the stage of its implementation. The full-scale armed aggression of Russia, which began on February 24, 2022, not only deepened the existing problems in the criminal-executive system, which are observed in penal institutions on the territory of Ukraine in those regions of Ukraine that are relatively safe, but also led to the emergence of new, previously non-existent problems in institutions for the execution of punishments in the temporarily occupied territories and those territories that are in the combat zone. The existing problems of the system of execution of punishments are named and the ways of solving some of them are outlined.

Key words: criminal-executive policy, criminal-executive system, martial law, problems of the system of execution of punishments.

Віталій КНИШ

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ЗАСАДИ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ У ПОЛІТИЧНИХ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Актуальність теми дослідження. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року, є актом найвищої юридичної сили, що регулює основні відносини, що складаються в державі. Будь-який договір, закон чи рішення не повинні суперечити положенням цього акту. Це ж правило поширюється і на міжнародні договори, укладені з міжнародними організаціями, якщо Україна та такі організації бажають певним чином взаємодіяти.

Враховуючи реалії, в яких перебуває Україна на момент написання статті, вступ нашої країни до міжнародних організацій є критично важливим для забезпечення економіки та військового потенціалу нашої держави. Безпосередня перспектива вступу до Європейського Союзу та майбутнього членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) є позитивним явищем, але ставить перед законодавцями та Верховною Радою загалом питання про співіснування та ефективну спільну дію Конституції України та правила, викладені в угодах з цими організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми членства України у міжнародними організаціями в сфері безпеки здійснили:

1) на загальному науково-теоретичному рівні – О. Дрогонський, О. Козенко, О. Потехін, В. Галик, Ю. Макар;

2) на рівні участі України в окремих організаціях – щодо приєднання до діяльності ООН та ОБСЄ в безпекових питаннях досліджували В. Волошин, Л. Фалалєєва.

3) на рівні співробітництва «Україна – НАТО» – досліджувались у наукових роботах таких вчених, як В. Бадрак, С. Згурець, М. Самусь, О. Набоченко, В. Копчак, А. Крамар, І. Рябчий, Т. Брежнева, Г. Перепелиця.

4) на рівні участі України в спільній зовнішній та безпековій політиці ЄС – досліджувались В. Вагаповим, С. Поляковим, В. Шатун.

5) на практично-прикладному рівні – дослідження провідних експертів в галузі безпеки, що опубліковані на офіційних веб-сайтах Міністерства закордонних справ в Україні, Міністерства оборони України, Місія України при НАТО, Центра Разумкова, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Постійного представництва України при ООН, Представництва ЄС в Україні.

Проте додаткового дослідження дана проблема потребує у контексті сучасної російсько-української війни, розпочатої 24 лютого 2022 року.

Постановка проблеми. Метою даної статті є визначення основних принципів у сфері міжнародно-правових та вітчизняних засад членства України у політичних та військово-політичних міжнародних організаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним конституційним принципом, який поширюється як на внутрішньо-, так і на зовнішньополітичні акти, прийняті та ратифіковані Верховною Радою України, є відповідність цього НПА нормам Конституції України. Тобто, якщо НПА не відповідає положенням Конституції та/або порушує закріплені в ній норми, такий акт, за загальним правилом, має бути визнаний неконституційним і не може бути прийнятий Верховною Радою. Ця норма поширюється на міжнародні договори, відповідно до частини другої статті 9 Конституції України: «Укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [1].

Процедура внесення змін до Конституції є досить складною, оскільки для внесення змін до цього НПА необхідно виконати вимоги розділу XIII Конституції, а саме:

1. Подання такого законопроекту здійснюється Президентом України або не менш як двома третинами чи однією третьиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України залежно від розділу, до якого вносяться зміни;

2. Такий законопроект може бути розглянутий Верховною Радою лише за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності загальним нормам Конституції;

3. Законопроект вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше двох третин від конституційного складу Верховної Ради (300 народних депутатів) або за результатами голосування на всеукраїнському референдумі [1].

Що стосується участі в міжнародних організаціях, то за час дії Конституції 7 лютого 2019 року були прийняті наступні зміни, коли в преамбулі та окремих статтях Конституції закріплено проєвропейський курс

України щодо стратегічного курсу держави на повноправне членство. України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Угода.

Прийнявши цей закон, Верховна Рада запобігла вступу України до Митного союзу та ОДКБ, організацій, в яких головною політичною силою є Російська Федерація та пострадянські республіки, але фіксація курсу на ЄС та НАТО обмежує розвиток нашої країни, особливо враховуючи повномасштабну військову ескалацію російських військ на території України та окупацію понад 20% території нашої держави, ставиться під сумнів як Україною, так і деякими демократичними країнами.

Іншим конституційним принципом є непорушність прав і свобод людини і громадянина. При ратифікації договору про членство або співробітництво з організаціями договір ні в прямому, ні в опосередкованому значенні не може порушувати гарантовані державою права і свободи людей, які проживають або перебувають у державі.

Питання верховенства права постає в практичній діяльності як органів державної влади, так і суб'єктів приватного права (юридичних і фізичних осіб). Якщо розглядати верховенство національного або міжнародного права з точки зору імперативних норм міжнародного права (фірмове право), то норми міжнародного права мають вищу юридичну силу, ніж національне право, і країни не можуть посилалися на невиконання міжнародних договорів на норми національного права (ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.). Тут ми вже бачимо протиріччя. І на практиці це питання викликає нігілістичне ставлення до норм Конституції України з боку органів виконавчої та судової влади [2].

Україні, як державі, яка намагається стати суб'єктом міжнародних відносин і зберегти свій державний суверенітет, а не розпастися під тиском міжнародного (європейського) права, необхідно брати найкращі світові приклади. Необхідно визначити її пріоритети: на перше місце поставити державний суверенітет та керуватися національними інтересами та національними цінностями при прийнятті міжнародних договорів, норми яких в ієрархії права не можуть бути вищими за конституційні. А ті міжнародні норми, які не відповідають вимогам Основного Закону та/або національної правової традиції, слід вважати неконституційними. Бо національні цінності є сутністю і водночас умовою повноцінного існування держави. Вони відіграють роль фундаменту, який дозволяє суспільству бути цілісним і стабільним. І якщо цей фундамент не зміцнити у внутрішній і зовнішній політиці, то Україна на світовій арені буде лише плацдармом для розігрування чужих сценаріїв [3].

Висновки. Серед багатьох чинників, які безпосередньо впливатимуть на перспективи співробітництва між Україною та ЄС у сфері безпеки, на сьогодні достатньо чітко можна позначити визначальний вплив двох: по-перше, жодна країна окремо неспроможна ефективно протистояти сучасним швидкоплинним викликам і новим загрозам; і, по-друге, тенденція до багатополярності майбутнього світоустрою та наявні протиріччя між найбільшими світовими потугами роблять поки що малоімовірним створення якогось єдиного дієздатного світового/глобального центру впливу.

Пріоритети військового співробітництва між Україною та Європейським Союзом виступають: розширення формату військово-політичного діалогу між керівництвом Збройних Сил України та Європейського Союзу; навчання українських офіцерів в освітніх закладах ЄС; підготовка до спільних військових навчань, а також багатонаціональних операцій з підтримання миру та безпеки; залучення Збройних Сил України до формування бойових тактичних груп ЄС.

Європейський Союз, сконцентрований на засобах «м'якої сили», є неготовим діяти у ситуації застосування Росією засобів «жорсткої сили». Роль НАТО в нових умовах значно підвищується. В умовах необхідності протистояння «жорстким загрозам» НАТО стає основою європейської безпеки.

Враховуючи, що позаблоковість не надала Україні додаткових гарантій національній безпеці, а сектор національної безпеки і оборони країни перебуває у кризовому стані, постає питання щодо більш активної участі у системах колективної безпеки, що діють в Європі. Політична та військова співпраця з Альянсом є для України життєво необхідною. Нинішня спрямованість НАТО на захист своїх кордонів у східній Європі створює для України надзвичайно важливий шанс для під'єднання до діяльності Альянсу, для розвитку секторальної співпраці з Польщею та країнами Балтії.

З огляду на підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Міністерству оборони України доцільно започаткувати співробітництво з Європейською оборонною агенцією та брати участь у ініціативі ЄС «Pooling & Sharing».

Неспроможність міжнародних організацій ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для врегулювання кризових ситуацій свідчить про вкрай низьку ефективність існуючих глобальних та регіональних безпечових механізмів та ставить на порядок денний питання про їх реформування і адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку.

Враховуючи, що у зовнішньому просторі навколо України сформувалися нові тенденції, які є джерелами значних загроз національній безпеці в частині забезпечення захисту державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, все це потребує осмислення та внесення відповідних змін до ключових документів у сфері національної безпеки і оборони – законів України «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», а також Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України.

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : ред. 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Текст>
2. Мохнюк Р . Верховенство Конституції на протиставлення нормам міжнародного права // Юридична газета. Юридична газета – онлайн версія. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/verhovenstvo-konstituciyi-na-protivagu-normam-mizhnarodnogo-prava.html>.
3. Дібрівна Е. Національне законодавство чи міжнародне право: кому пріоритет? Кабінет. URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/nacionalne-zakonodavstvo-chi-mizhnarodne-pravo-komu-prioritet/>.

Книш В. В. Міжнародно-правові та вітчизняні засади членства України у політичних та військово-політичних міжнародних організаціях

На думку автора, однією з ключових проблем на даному етапі є визначення основних принципів у сфері міжнародно-правових та вітчизняних засад членства України у політичних та військово-політичних міжнародних організаціях.

Серед багатьох чинників, які безпосередньо впливатимуть на перспективи співробітництва між Україною та ЄС у сфері безпеки, на сьогодні достатньо чітко можна позначити визначальний вплив двох: по-перше, жодна країна окремо неспроможна ефективно протистояти сучасним швидкоплинним викликам і новим загрозам; і, по-друге, тенденція до багатополярності майбутнього світоустрою та наявні протиріччя між найбільшими світовими потугами роблять поки що малоімовірним створення якогось єдиного дієздатного світового/глобального центру впливу.

Пріоритети військового співробітництва між Україною та Європейським Союзом виступають: розширення формату військово-політичного діалогу між керівництвом Збройних Сил України та Європейського Союзу; навчання українських офіцерів в освітніх закладах ЄС; підготовка до спільних військових навчань, а також багатонаціональних операцій з підтримання миру та безпеки; залучення Збройних Сил України до формування бойових тактичних груп ЄС. Європейський Союз, сконцентрований на засобах «м'якої сили», є неготовим діяти у ситуації застосування Росією засобів «жорсткої сили». Роль НАТО в

нових умовах значно підвищується. В умовах необхідності протистояння «жорстким загрозам» НАТО стає основою європейської безпеки.

Враховуючи, що позаблоковість не надала Україні додаткових гарантій національній безпеці, а сектор національної безпеки і оборони країни перебуває у кризовому стані, постає питання щодо більш активної участі у системах колективної безпеки, що діють в Європі. Політична та військова співпраця з Альянсом є для України життєво необхідною. Нинішня спрямованість НАТО на захист своїх кордонів у східній Європі створює для України надзвичайно важливий шанс для під'єднання до діяльності Альянсу, для розвитку секторальної співпраці з Польщею та країнами Балтії.

З огляду на підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Міністерству оборони України доцільно започаткувати співробітництво з Європейською оборонною агенцією та брати участь у ініціативі ЄС «Pooling & Sharing».

Неспроможність міжнародних організацій ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для врегулювання кризових ситуацій свідчить про вкрай низьку ефективність існуючих глобальних та регіональних безпекових механізмів та ставить на порядок денний питання про їх реформування і адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку.

Враховуючи, що у зовнішньому просторі навколо України сформувалися нові тенденції, які є джерелами значних загроз національній безпеці в частині забезпечення захисту державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, все це потребує осмислення та внесення відповідних змін до ключових документів у сфері національної безпеки і оборони – законів України «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», а також Стратегії національної безпеки України та Военної доктрини України.

Ключові слова: міжнародні організації, міжнародні політичні організації, міжнародні військово-політичні організації, членство у міжнародних організаціях, Європейський Союз, НАТО, членство України у міжнародних організаціях, членство України у Європейському Союзі, членство України у НАТО.

Knysh V.V.. International legal and domestic principles of Ukraine's membership in political and military-political international organizations

In the opinion of the author, one of the key problems at this stage is the definition of basic principles in the field of international legal and domestic foundations of Ukraine's membership in political and military-political international organizations.

Among the many factors that will directly affect the prospects of cooperation between Ukraine and the EU in the field of security, today it is quite clear that the determining influence of two can be identified: first, no single country is capable of effectively resisting modern fast-moving challenges and new threats; and, secondly, the tendency towards multipolarity of the future world order and the existing

contradictions between the world's largest powers make the creation of a single effective world/global centre of influence unlikely.

The priorities of military cooperation between Ukraine and the European Union are: expansion of the military-political dialogue format between the leadership of the Armed Forces of Ukraine and the European Union; training of Ukrainian officers in EU educational institutions; preparation for joint military exercises, as well as multinational peacekeeping and security operations; involvement of the Armed Forces of Ukraine in the formation of combat tactical groups of the EU. The European Union, focused on the means of «soft power», is not ready to act in a situation where Russia uses the means of «hard power». The role of NATO in the new conditions is significantly increasing. In the conditions of the need to confront «hard threats», NATO becomes the basis of European security.

Considering that non-alignment did not provide Ukraine with additional guarantees for national security, and the country's national security and defence sector is in a state of crisis, the question arises of more active participation in collective security systems operating in Europe. Political and military cooperation with the Alliance is vital for Ukraine. NATO's current focus on protecting its borders in Eastern Europe creates an extremely important chance for Ukraine to join the Alliance's activities, to develop sectorial cooperation with Poland and the Baltic states.

In view of the signing of the political part of the Association Agreement between Ukraine and the EU, it is advisable for the Ministry of Defence of Ukraine to start cooperation with the European Defence Agency and participate in the EU initiative «Pooling & Sharing».

The inability of international organizations to make timely and adequate decisions to resolve crisis situations indicates the extremely low efficiency of existing global and regional security mechanisms and puts on the agenda the question of their reformation and adaptation to modern trends in world development.

Taking into account that new trends have formed in the external space around Ukraine, which are sources of significant threats to national security in terms of ensuring the protection of the state sovereignty of Ukraine, its territorial integrity, the inviolability of the state border, all this needs to be understood and the introduction of appropriate changes to key documents in the field of national security and defense - laws of Ukraine «On the foundations of national security of Ukraine», «On the foundations of internal and foreign policy of Ukraine», «On the National Security and Defence Council of Ukraine», as well as the National Security Strategy of Ukraine and the Military Doctrine of Ukraine.

Keywords: international organizations, international political organizations, international military-political organizations, membership in international organizations, European Union, NATO, Ukraine's membership in international organizations, Ukraine's membership in the European Union, Ukraine's membership in NATO.

Надія КОБЕЦЬКА

*доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаніка*

РЕЗУЛЬТАТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ, ЗАВДАНОЇ ВОЄННИМИ ДІЯМИ

Збройна агресія Росії проти України щодня завдає величезних збитків, що пов'язані як з загибеллю людей, так і знищенням інфраструктури, промислових об'єктів, об'єктів життєдіяльності. Триваючі воєнні дії, запуски ракет, тисячі артилерійських снарядів призводять до непоправної шкоди не лише для гуманітарної, господарсько-економічної сфери, а й для природного середовища, безпечний стан якого є, своєю чергою, необхідною умовою для нормальної життєдіяльності людини. Сьогодні зарано говорити про реальний розмір заподіяної шкоди. Підрахунки, що проводяться, об'єктивно не охоплюють всіх випадків, щодня змінюються в сторону збільшення. Ось тільки офіційно підтверджені дані за підрахунками Державної екологічної інспекції України протягом восьми місяців повномасштабного вторгнення: 182 880 м² ґрунтів забруднено небезпечними речовинами; 2 365 129 м² земель засмічено залишками знищених об'єктів та боеприпасів; 680 618 т нафтопродуктів згоріло під час обстрілів, забруднивши атмосферне повітря небезпечними речовинами; 23 286 га лісів випалено ракетами та снарядами, деякі з них можливо відновлюватимуться протягом десятка років, і це за найоптимістичніших розрахунків, решта – втрачені назавжди; 7 155 689 м² об'єктів, у тому числі критичної інфраструктури, знищено, їх залишки спричинили шкоду довкіллю [1].

За загальним правилом, шкода, яка заподіяна природним об'єктам, природним системам, повинна бути відшкодована. Ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2] закріплює: «Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі». Як зазначає А. П. Гетьман, «юридична відповідальність, яка передбачена у відповідних законодавчих актах поресурсового спрямування, є важливим фактором для відшкодування шкоди, що завдається довкіллю, а також досягнення умов забезпечення раціонального приро-

докористування, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки» [3, с. 192] Водночас, українське екологічне законодавство не передбачало підстав, порядку та механізмів відшкодування шкоди довкіллю в ситуації повномасштабних воєнних дій. Вимоги та процедури, що діяли до 24 лютого 2022 року, стосувались екологічних правопорушень, пов'язаних, зокрема, з перевищенням нормативів викидів чи скидів промисловими підприємствами; недотриманням фізичними і юридичними особами вимог, обов'язків, заборон щодо охорони та використання природних ресурсів тощо. Заподіяння шкоди довкіллю в результаті воєнних дій викликало необхідність зміни і законодавства, і організаційно-правових форм діяльності суб'єктів у цій сфері.

Збір, фіксація, аналіз, розрахунок розмірів шкоди довкіллю, окремим природним об'єктам, а на цій підставі притягнення Росії до відповідальності та відшкодування завданих збитків, стали першочерговими завданнями для компетентних державних органів та громадянського суспільства в цілому. Тут варто навести висновок щодо розуміння екологічної шкоди, обґрунтований М. В. Краснова в дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам компенсації шкоди за екологічним законодавством України: «Екологічна шкода – це погіршення стану довкілля, окремих природних ресурсів та комплексів, інших природних об'єктів, однак яка не впливає на приватні інтереси конкретних осіб у загальноприйнятому їх розумінні. Тому, у випадку заподіяння такої шкоди жодна особа не може мати привласницького інтересу, на якому б ґрунтувалася позовна заява проти правопорушника про компенсацію шкоди, оскільки шкода завдається об'єктам, які не належать нікому, або об'єктам, які належать всьому суспільству» [4, с. 16].

Виходячи з цього, сьогодні основний тягар роботи, пов'язаної зі збором, фіксацією, перевіркою доказів заподіяної шкоди, розробкою методик та розрахунку розмірів відшкодування покладений на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та Державну екологічну інспекцію України. Не менш важливе значення має діяльність Спеціалізованої екологічної прокуратури та її підрозділів на місцях. Відповідно до Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора [5] одним з основних завдань цього підрозділу є організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Велику роботу проводять і організації громадянського суспільства – природоохоронні громадські організації, міжнародні організації, спільні

громадські ініціативи, які є виразниками та захисниками єдиного публічного екологічного інтересу в безпечному навколишньому природному середовищі. Так, благодійна організація «Екологія-Право-Людина» з перших тижнів почала фіксувати екологічні злочини, а в липні започаткувала програму регрантингу, в рамках якої на конкурсних засадах було відібрано сім організацій: ГО «Екосфера», ГО «Екосоціум», ГО «Українська природоохоронна група», ГО «Херсонське обласне відділення Соціологічної асоціації України», ГО «Веселий Дельфін», ГО «Чорноморське/Одеське/Регіональне відділення української екологічної академії наук», ГО «Інститут екології», які працюють в напрямку документування екологічних злочинів війни, вдосконалення методик оцінки завданої шкоди довкіллю, оцінки недоотриманих в результаті війни екосистемних послуг та напрацювання фактів та даних для подальшого формування позовів у міжнародні суди з вимогою відшкодування за шкоду довкіллю України [6].

Цінними та результативним є об'єднання зусиль різних суб'єктів для напрацювання доказової бази, адже наявних технічних, організаційних, кадрових ресурсів профільних державних органів явно недостатньо. Так, у березні 2022 року Міндовкілля України створило робочу групу з документування злочинів проти довкілля. До неї увійшли і представники громадських організацій та громадських екологічних ініціатив, як наприклад, «Екодія», «Збережи Дніпро» та інші [7]. З початку березня 2022 року при Державній екологічній інспекції створено Оперативний штаб для формування єдиного реєстру збитків, заподіяних довкіллю внаслідок вторгнення російської федерації на територію України [8]. Загальними завданнями Штабу є формування переліку всіх порушень у сфері охорони навколишнього природного середовища та притягнення Росії до відповідальності. До його складу увійшли фахівці Державної екологічної інспекції, представники Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, а також експерти – представники громадських природоохоронних організацій та наукових установ.

Яка ж шкода, завдана навколишньому природному середовищу та його елементам, підлягає компенсації (відшкодуванню)? Враховуючи перспективи розгляду відповідних позовів в міжнародних інституціях, варто звернутися до поняття, визначеного офіційно на рівні Європейського Союзу. Комплексне нормативне розуміння «екологічної шкоди» закріплене п. 1 ст. 2 Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. [9] і включає:

а) шкоду, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, зокрема, будь-яка шкода, що значною мірою впливає на запровадження або підтримки сприятливого стану збереження таких природних ареалів або біологічних видів; розмір наслідків такої шкоди оцінюється по відношенню до вихідного стану, враховуючи зазначені в Додатку I критерії;

б) шкоду, що вражає водні ресурси, зокрема, шкода, що значною мірою негативно впливає на екологічний, хімічний або кількісний стан або екологічний потенціал зазначених водних ресурсів, відповідно до їх визначення в Директиві 2000/60/ЄС, за винятком негативного впливу, на який розповсюджується дія частини 7 статті 4 зазначеної Директиви;

с) шкоду, що вражає ґрунти, зокрема будь-яке зараження ґрунтів, що викликає ризик значних негативних наслідків для здоров'я людини від безпосереднього або не безпосереднього проникнення у поверхню або в ґрунт речовин, препаратів, організмів або мікроорганізмів.

Поняття «шкода» в цій же Директиві тлумачиться як негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть відбутися безпосереднім або не безпосереднім чином (п. 2 ст. 2).

Безумовно, що триваюча війна суттєво ускладнює збирання та фіксацію доказів, документування фактів заподіяної шкоди. Основні труднощі збору даних пов'язані з інтенсивністю та широкомасштабністю впливу, знищенням моніторингових спостережних пунктів, відсутністю достатньої кількості спеціалістів тощо. З перших днів війни Уряд України і неурядові організації (НУО) запровадили ряд інструментів для документування шкоди довкіллю. Так, наприклад, сьогодні в режимі онлайн працює панель моніторингу «ЕкоЗагроза» з щоденно оновлюваними даними про вплив війни на довкілля [10].

Причому, така інформація має бути належним чином задокументована, верифікована, підтверджена. Збір і фіксація доказів повинні ґрунтуватися на визнаних міжнародних практиках, щоб мати перспективу врахування при розгляді відповідних справ міжнародними інституціями. Особливе значення має дотримання принципів об'єктивності та незалежності при формуванні доказової бази. Спеціалісти відзначають, що Кувейт (після збройної агресії Іраку) подав 168 екологічних позовів на загальну суму в \$85 млрд, але отримав всього \$5,26 млрд, тобто 6,19% від бажаного [11]. Тому цілковитою підтримки заслуговує схвалена 20 вересня 2022 р. постанова Верховної Ради України про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища,

Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав, які є членами Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії на території України [12].

Особливості форм, способів, джерел руйнівного впливу на довкілля в ситуації воєнних дій зумовлюють потребу перегляду існуючих методик визначення розміру шкоди, заподіяної природним об'єктам. Діючі методики не закріплюють порядок розрахунку збитків у надзвичайних ситуаціях, про що в них самих прямо вказується. Так, відповідно до п. 3 Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря [13] вона не застосовується при виявленні порушень законодавства про охорону атмосферного повітря, вчинених суб'єктами господарювання внаслідок здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря із неорганізованих стаціонарних та пересувних джерел викидів, а також діяльність яких пов'язана з впливом фізичних та біологічних факторів на його стан та при викидах забруднюючих речовин в атмосферне повітря які сталися внаслідок дій непереборних сил природи чи воєнних дій. При цьому, в доктринальному плані заслуговують на увагу загальні критерії, що визначають правову характеристику відповідальності (компенсації шкоди), запропоновані М. В. Красновою: а) зміни стану навколишнього природного середовища, які можуть вважатися негативними лише у тому випадку, коли вони викликані фізичними, біологічними чи хімічними факторами небезпечного впливу на довкілля, до яких можливо застосувати нормативи; б) тяжкість наслідків, яка повинна визначатися за стандартами якості довкілля, визначеними у законі або в технічних нормативах; в) обсяги відповідальності [4, с. 17-18].

29 квітня 2022 р. Кабінетом Міністрів України були внесені зміни до пункту 2 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [14], якими доповнено напрями визначення шкоди та збитків напрямами, пов'язаними з природним середовищем. Сьогодні розрахунок шкоди повинен здійснюватися на основі таких показників, що стосуються довкілля: втрат лісового фонду; втрат надр; втрат акваторії, втрат природно-заповідного фонду; шкоди, завданої земельним ресурсам; шкоди, завданої атмосферному повітрю; шкоди, завданої водним ресурсам. По кожному з цих напрямів, як вказано в постанові, мають бути затверджені відповідні Методики. На сьогодні такі методики затверджені щодо атмосферного повітря водних ресурсів та землі [15, 16, 17]. Ними вводяться нові поняття, методи і розрахун-

ки збитків, що виникли унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Так, Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди визначає нове поняття «неорганізований викид» – викид, який надходить в атмосферне повітря у вигляді ненаправлених потоків газопилової суміші від джерел забруднення не оснащених спеціальними спорудами для відведення газів газоходами, трубами та іншими спорудами. В ній також закріплюються різні варіанти розрахунку маси цих неорганізованих викидів, виходячи з того чи відома інформація про масу самої згорілої речовини, чи ні. Нині розроблені й оприлюднені для обговорення ще три Методики: визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок самовільного користування надрами; визначення збитків в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях та визначення збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Зрозуміло, що реальна можливість притягнення винних до відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди природним об'єктам в рамках національної судової системи відсутня. Як зазначають фахівці, «найпрогресивніше вітчизняне законодавство щодо оцінки екологічних втрат внаслідок російської агресії не працюватиме без введення в дію відповідних процедур щодо вилучення російських активів, вирішення питань зняття імунітету з російського майна та фактичного стягнення активів РФ та осіб, безпосередньо причетних до розв'язування війни на користь України» [18]. І мова тут може йти виключно про міжнародні інституції. Розглянемо їх докладніше.

Найперше, це Міжнародний Суд ООН. Відповідно до ст. 92 Статуту Організації Об'єднаних Націй [19] «Міжнародний Суд є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Він діє відповідно до прикладеного Статуту, що заснований на Статуті Постійної Палати Міжнародного Права, і утворює невід'ємну частину цього Статуту». Науковці, підтверджують юрисдикцію Міжнародного Суду ООН щодо актів агресії, зокрема, частині порушення принципу незастосування сили у міждержавних відносинах [20]. Слід також згадати, що 16 березня 2022 року цей Суд оголосив рішення за запитом про запровадження тимчасових заходів у справі «Україна проти Росії» щодо геноциду, відповідно до якого Росія має негайно призупинити всі військові дії в Україні та призупинити будь-які військові чи регулярні збройні формування під її контролем чи впливом. Однак, головною проблемою тут є відсутність механізмів примусового виконання рішення. Відповідно до ст. 94 Статуту ООН «1. Кожен Член Організації зобов'язаний виконувати рішення Суду».

ється виконати рішення Міжнародного Суду по тій справі, в якій він є стороною. 2. У випадку, якщо якась сторона у справі не виконає зобов'язання, покладене на неї рішенням Суду, інша сторона може звернутися в Раду Безпеки, що може, якщо визнає це за необхідне, надати рекомендації або ухвалити рішення про вжиття заходів для приведення рішення у виконання». Відповідно, як зазначають міжнародні експерти, наказ Суду «не матиме великого практичного значення для поточних зусиль зі збору доказів для використання в майбутніх переслідуваннях воєнних злочинів. Рада Безпеки залишатиметься паралізованою, коли мова йтиме про ухвалення резолюцій відповідно до розділу VII статуту ООН в осяжному майбутньому» [21].

Наступний орган – Міжнародний кримінальний суд, котрий керується в своїй діяльності міжнародним багатостороннім договором – Римським статутом. Маючи юрисдикцію відносно найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість всієї міжнародної спільноти – злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, Міжнародний кримінальний суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці, а також, відповідно до спеціальної угоди, на території будь-якої іншої держави, яка не є учасницею Римського статуту [22, с. 47]. Однак, Римський статут не передбачає такого злочину як екоцид, незважаючи на те, що пропозиції щодо його закріплення в останні роки широко напрацьовувалися міжнародними експертами [23].

INTERNATIONAL JOURNAL «LAW & SOCIETY»

Ще один міжнародний квазі-судовий, швидше навіть політичний орган, – Компенсаційна комісія ООН, приклад створення якої відомий щодо компенсації Іраком збитків, заподіяних Кувейту. Вона була створена відповідно до резолюції Ради Безпеки № 692 (1991) для виплати компенсації заявникам, які виграли. Комісія отримувала відсоток від надходжень, отриманих від експортних продажів іракської нафти та нафтопродуктів. Компенсаційна комісія Організації Об'єднаних Націй виплатила 52,4 мільярди доларів компенсацій більш ніж 1,5 мільйонам успішних заявників. У повноваження Компенсаційної комісії входило розгляд заяв про завдання прямої довікільцевої шкоди та виснаження природних ресурсів, включаючи шкоду чи видатки на: пом'якшення та попередження завдання шкоди довікільцю, включаючи видатки на боротьбу із нафтовими пожежами і очищення прибережних та міжнародних вод від нафти; адекватні заходи вже вжиті для очищення та відновлення довікільця чи майбутні заходи, які мають документальне підтвердження їхньої необхідності для очищення і відновлення довікільця; адекватний моніторинг та оцінка шкоди довікільцю з ціллю обрахунку та пом'якшення шкоди та відновлення

довкілля та інші [24]. Однак, створення такого органу в нашій ситуації на-вряд чи є реалістичним, зважаючи на те, що рішення приймається на рівні Ради Безпеки ООН, членом якої з правом вето є Росія.

Тому надважливим завданням української держави сьогодні є, вико-ристовуючи досвід відповідних міжнародних інституцій, добитися ство-рення окремого спеціалізованого суду за принципом Ad Hoc, а також фонду гарантування виплат за рахунок, в тому числі, конфіскованих активів дер-жави-агресорки.

1. Держекоінспекція: 8 місяців війни завдали довкіллю України масштабної шкоди. 27.10.2022. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2408> (дата звернен-ня: 30.10.2022).
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
3. Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. 336 с.
4. Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодав-ством України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2010. 36 с.
5. Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокура-туру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 2.08.2021 р. № 247. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0247905-21#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
6. Довкілля мовчазна жертва війни. 19.07.2022 р. URL: <http://epl.org.ua/announces/dovkillya-movchazna-zhertva-vijny/> (дата звернення: 30.10.2022).
7. Злочини проти довкілля: як екологи планують притягнути росію до відповідальності. 14.04.2022 р. URL: <https://www.irf.ua/zlochyny-proty-dovkillya-yak-ekology-planuyut-prytyagnuty-rosiyu-do-vidpovidalnosti/> (дата звернення: 30.10.2022).
8. Оперативний штаб при Державній екологічній інспекції. URL: <https://shtab.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2022).
9. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслід-ків завданої навколишньому середовищу шкоди: Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.04.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення: 30.10.2022).
10. Дашборд із даними про загрози довкіллю. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2022).
11. Хто притягне росію до відповідальності за злочини проти довкілля? Високий замок. 2.08.2022 р. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/468407-khto-prytiahne-rosiiu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillia> (дата зве-рення: 30.10.2022).

12. *Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав, які є членами Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії на території України: постанова Верховної Ради України від 20.09.2022 р. № 2594-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2594-IX#Text> (дата звернення: 30.10.2022).*
13. *Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: наказ Міністерства енергетики від 28.04.2020. № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення: 30.10.2022).*
14. *Про внесення змін до пункту 2 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 551 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).*
15. *Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: наказ Міністерства внутрішніх справ від 13.04.2022 № 175 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 30.10.2022).*
16. *Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства внутрішніх справ від 4.04.2022 № 167 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 30.10.2022).*
17. *Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: наказ Міністерства внутрішніх справ від 9.08.2022 № 252 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text> (дата звернення: 30.10.2022).*
18. *Ріпенко А. Шкоду довкіллю внаслідок війни буде відшкодовано? Ліга. Блоги. 7.09.2022. URL: <https://blog.liga.net/user/aripenko/article/46830> (дата звернення: 30.10.2022).*

19. *Статут Організації Об'єднаних Націй*. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 30.10.2022).
20. Касинюк І. В. *Юрисдикція Міжнародного Суду ООН щодо актів агресії*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 47. Том 2. С. 169–172.
21. *Питання та відповіді: Наказ Міжнародного Суду ООН про тимчасові заходи у справі України проти Російської Федерації*. URL: <https://www.justsecurity.org/80814/qa-icj-order-on-provisional-measures-ukraine-russia-ua/> (дата звернення: 30.10.2022).
22. Базов О. *Питання міжнародно-правового статусу Міжнародного кримінального суду*. Публічне право. 2019. № 3(35). С. 46–52.
23. *Is it time for “ecocide” to become an international crime?* 28.02.2021. URL: <https://www.economist.com/international/2021/02/28/is-it-time-for-ecocide-to-become-an-international-crime> (дата звернення: 30.10.2022).
24. *Компенсаційна комісія ООН – перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни із рф*. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kompensatsijna-komisiya-OON.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).

Кобецька Н.Р. Результати, проблеми та перспективи реалізації правового механізму відшкодування шкоди довкіллю України, завданої воєнними діями

Збір, фіксація, аналіз, розрахунок розмірів шкоди довкіллю, окремим природним об'єктам, а на цій підставі притягнення Росії до відповідальності, потребує нових підходів, методик, способів. У статті зроблена спроба окреслити основні проблеми, результати та перспективи новітнього організаційно-правового механізму, що формується в нашій державі, для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю воєнними діями Росії.

У процесі дослідження визначеної теми автор зосередила увагу на таких ключових питаннях.

1. Види та особливості діяльності суб'єктів (органів державної влади та організацій громадянського суспільства) щодо забезпечення відшкодування шкоди довкіллю, завданої воєнними діями. Визначено перелік традиційних, постійно діючих державних органів та спеціально створених інституцій. Акцентується на ролі громадських природоохоронних організацій у цьому процесі.

2. Проблеми збору, аналізу, фіксації та верифікації доказів заподіяної шкоди. Наголошено на важливості забезпечення об'єктивності та незалежності формування доказової бази та залучення до цього процесу представників іноземних держав, міжнародних організацій.

3. Нормативні механізми визначення розміру відшкодування заподіяних збитків. Вказано на новітні правові приписи, що регулюють напрямки та види відшкодування шкоди. Описано особливості прийнятих методик розрахунку

розмірів збитків, завданих земельним ресурсам, атмосферному повітрю, водам внаслідок збройної агресії Росії.

4. Перспективи та проблеми досягнення реальної компенсації шкоди. Наводиться перелік міжнародних судових та квазісудових органів, які можуть поширювати свою компетенцію на розгляд таких категорій справ, та визначено проблемні аспекти залучення кожного з них. Наголошується на необхідності створення окремого спеціалізованого суду за принципом Ad Hoc.

Ключові слова: шкода довкіллю; воєнні дії; компенсація шкоди довкіллю; фіксація розмірів шкоди; методика визначення збитків природним об'єктам.

Kobetska N.R. Results, problems and prospects of the implementation of the legal mechanism for compensation of environmental damage in Ukraine caused by military actions

Collection, fixation, analysis, calculation of damage to the environment, separated natural objects, and on this basis bringing Russia to liability, requires new approaches, methods, and manners. In the article attempted to outline the main problems, results and prospects of the newest organizational and legal mechanism that is being formed in our country to ensure compensation for damage caused to the environment by Russia's military actions.

In the process of researching of the determined topic, the author focused attention on such key issues.

1. Types and features of the activity of subjects (state authorities and civil society organizations) in ensuring compensation for damage to the environment caused by military actions. The list of traditional, permanently operating state bodies and specially created institutions is defined. Emphasis is placed on the role of public nature protection organizations in this process.

2. Problems of collection, analysis, fixation and verification of evidences of caused damage. The importance of ensuring the objectivity and independence of the formation of the evidence base and the involvement of representatives of foreign states and international organizations in this process is indicated.

3. Normative mechanisms for determining the amount of compensation for damages. The latest legal prescriptions regulating directions and types of compensation for damage are defined. The peculiarities of the accepted methods of calculating the amount of damage caused to land resources, atmospheric air, and waters as a result of Russia's armed aggression are described.

4. Prospects and problems of achieving real compensation for damages. The list of international judicial and quasi-judicial bodies that can extend their competence to consider such categories of cases is provided, and problematic aspects of the involvement of each of them are identified. The need to create a separate specialized court based on the Ad Hoc principle is emphasized.

Keywords: damage to environment; military action; compensation for damage to environment; fixation of the amount of damage; method of determining damage to natural objects.

Ігор КОЗИЧ

завідувач кафедри політики в сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, доцент

ПОНЯТТЯ «ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНА ТЕРИТОРІЯ» В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ

Правовий статус тимчасово окупованої території, а також правовий режим на тимчасово окупованій території визначаються Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII (далі – Закон), іншими законами України.

Відповідно до ч.1 ст. 3 Закону тимчасово окупованою територією вважається:

1) сухопутна територія тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилегло до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України.

4) надра під територіями, зазначеними у пунктах 1, 2 і 3 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями.

Водночас, слід звернути увагу, що у п.1 і 2 даної статті визначення тимчасово окупованої території здійснюється через застосування іншого терміну – тимчасово окупована Російською Федерацією територія України – змістове наповнення якого визначене у п.7 статті 1-1 «Визначення термінів». Так, тимчасово окупована Російською Федерацією територія України (тимчасово окупована територія) – це частини території Украї-

ни, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації. Виходячи з цього, у поняття тимчасово окупованої території входять 4 складові:

1) сухопутна територія частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших частин території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України.

4) надра під територіями, зазначеними у пунктах 1, 2 і 3 цієї частини, і повітряний простір над цими територіями.

Перші дві складові (передбачені відповідно пп. 1 і 2 ч.1. ст. 3 Закону) залежні від двох альтернативних факторів:

А) в межах відповідних територій збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль

або

Б) в межах відповідних територій збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації

Поняття «збройні формування Російської Федерації» та «окупаційна адміністрація Російської Федерації» також надані у ст. 1-1 Закону:

збройні формування Російської Федерації - регулярні з'єднання і підрозділи, підпорядковані Міністерству оборони Російської Федерації, підрозділи та спеціальні формування, підпорядковані іншим силовим відомствам Російської Федерації, їхні радники, інструктори та іррегулярні незаконні збройні формування, озброєні банди та групи найманців, створені, підпорядковані, керовані та фінансовані Російською Федерацією, а також за допомогою окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні Російській Федерації самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України;

окупаційна адміністрація Російської Федерації - сукупність державних органів і структур Російської Федерації, функціонально відповідальних за управління тимчасово окупованими територіями та підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних повноважень на тимчасово окупованих територіях та які виконували чи виконують властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування функції на тимчасово окупованій території України, в тому числі органи, організації, підприємства та установи, включаючи правоохоронні та судові органи, нотаріусів та суб'єктів адміністративних послуг.

Третя складова тимчасово окупованої території може утворюватися рішенням Ради національної безпеки і оборони України (далі - РНБОУ), введеним у дію указом Президента України. Так, згідно п. 3 ч.1 ст.1, до складу тимчасово окупованої території може відноситися інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими рішенням РНБОУ, введеним у дію указом Президента України. Застосування терміну «інша» свідчить про той факт, що РНБОУ може вводити до складу тимчасово окупованої території іншу, не визначену пп. 1 і 2. ч.1 ст.3 Закону, територію.

Четверта складова залежить від перших трьох і визначає поширення тимчасово окупованої території не тільки на сухопутну (наземну) чи водну територію, а й на повітряний простір і надра над цими територіями.

Питання підтвердження фактичного чи загального контролю впливає зі змісту Закону України «Про доступ до публічної інформації», Указу Президента України від 05 травня 2011 року № 547 «Питання забез-

печення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації», постанови Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 року № 583 «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади», а також Інструкції із забезпечення доступу до публічної інформації в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міноборони України від 13.06.2017 № 319.

Дійсно, згідно пп. 1 і 2 ч. 1 статті 3 «Гарантії забезпечення права на доступ до публічної інформації» Закону України «Про доступ до публічної інформації» право на доступ до публічної інформації гарантується:

1) обов'язком розпорядників інформації (в даному питанні мова йде про Міноборони та його структурні підрозділи) надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом;

2) визначенням розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» «...доступ до інформації забезпечується шляхом:

1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації:
в офіційних друкованих виданнях;
на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет;...»

Аналогічні положення містяться у відомчій Інструкції із забезпечення доступу до публічної інформації в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міноборони України від 13.06.2017 № 319.

Так, згідно п. 1 Розділу II даної Інструкції, доступ до публічної інформації у Міноборони, органах військового управління забезпечується шляхом:

«1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації:
у військових друкованих засобах масової інформації (газета «Народна армія», журнал «Військо України»);
на офіційному веб-сайті Міноборони в мережі Інтернет;
на інформаційних стендах, розміщених у приміщеннях Міноборони та органів військового управління;
будь-яким іншим способом;...»

Виходячи з Методичних рекомендацій з використання соціальних мереж у Збройних Силах України (ВКДП 3-116(01).01), затверджених Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 вересня 2021 року, офіційні сторінки (сайти) органів військового управління, військових частин та

окремих підрозділів в соціальних мережах створюються з метою підвищення іміджу Збройних Сил України, свідомої (координованої) публікації та поширення інформації про діяльність Збройних Сил України. Вони повинні бути офіційно зареєстровані, верифіковані та погоджені з відповідними заінтересованими органами, вестися та контролюватися визначеними особами або підрозділами.

Виходячи з пп.2 п. 1 Розділу II Інструкції із забезпечення доступу до публічної інформації в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, оприлюднення публічної інформації у військових засобах масової інформації забезпечується через структурний підрозділ апарату Міноборони, призначений для реалізації державної інформаційної політики в Міноборони та Збройних Силах України.

В структурі Апарату Головнокомандувача Збройних Сил України виділено Управління стратегічних комунікацій, на який в т.ч. покладається організація та реалізація заходів державної інформаційної політики у воєнній сфері (<https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/upravlinnya-strategichnih-komunikacij.html>) . Даний орган має офіційну сторінку <https://www.facebook.com/AFUStratCom>.

Відповідальність за контент, який публікується та поширюється на офіційній сторінці (сайті) відповідно до Доктрини публічного спілкування, затвердженої Головнокомандувачем Збройних Сил України 19 вересня 2020 року, несе особисто керівник (начальник) органу військового управління, командир військової частини (підрозділу) та уповноважені ним особи (речники, прес-офіцери тощо).

Отож, інформація, яка оприлюднена на офіційних сайтах Міноборони, ЗСУ чи їх структурних підрозділів відповідно до викладених вище положень, має офіційний характер і в контексті даного дослідження може підтверджувати встановлення фактичного чи загального контролю, що є підставою віднесення певних територій до тимчасово окупованих.

У статті 13 Закону, яка встановлює особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території, визначено, що наведені в ній положення застосовуються:

1) до тимчасово окупованої території, передбаченої пунктами 1 і 2 частини першої статті 3 цього Закону;

2) до тимчасово окупованих територій, передбачених пунктом 3 частини першої статті 3 цього Закону, у разі якщо в умовах воєнного стану згідно з рішенням Кабінету Міністрів України положення цієї статті було поширено на такі території.

Рішення Кабінеті Міністрів потрібне:

- 1) У разі включення за рішенням РНБОУ до тимчасово окупованої території іншої території, яка не охоплюється пп. 1 і 2 ч.1 ст. 3 Закону;
- 2) для визнання поширення дії ст. 13 на надра і повітряний простір над цими територіями;

Аналогічно визначається і сфера поширення дії положень статті 13-1 Закону, якою передбачено особливості переміщення товарів на/з тимчасово окупованої території.

Козич І.В. Поняття «тимчасово окупована територія» в контексті кримінальної відповідальності за колабораціонізм

Можливість віднесення певної території до перших двох складових категорії «тимчасово окупована територія» (передбачені відповідно пп. 1 і 2 ч.1. ст. 3 Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») не залежить від рішення Кабінету Міністрів України чи Ради національної безпеки і оборони України. Статус таких територій залежить від того, чи встановили збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації загальний або фактичний контроль над такими територіями.

Повідомлення відповідного змісту на офіційній сторінці Управління стратегічних комунікацій, як і на інших офіційних сторінках структурних органів Міністерства оборони України та Збройних Сил України, свідчать про встановлення фактичного чи загального контролю збройними формуваннями Російської Федерації та окупаційними адміністраціями Російської Федерації.

Положення ст. 13 та 13-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території та переміщення товарів на/з тимчасово окупованої території автоматично (тобто без рішення КМУ чи РНБОУ) поширюються на перші дві складові тимчасово окупованої території (пп. 1 та 2 ч.1 ст.3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»), а також на третю складову (п.3 ч.1 ст.3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») - за наявності відповідного рішення Кабінету Міністрів України. Четверта складова поширює просторову дію тимчасово окупованої території на надра і повітряний простір.

Ключові слова: тимчасово окупована територія, колабораційна діяльність, економічний колабораціонізм

Kozych I.V. The concept of «temporarily occupied territory» in the context of criminal liability for collaborationism

The possibility of assigning a certain territory to the first two components of the category «temporarily occupied territory» (provided for, respectively, clauses 1 and 2 of part 1 of article 3 of the Law «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine») does not depend on decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine or the National Security

and Defense Council of Ukraine. The status of such territories depends on whether the armed forces of the Russian Federation and the occupation administration of the Russian Federation have established general or actual control over such territories.

Notifications of the relevant content on the official page of the Department of Strategic Communications, as well as on other official pages of the structural bodies of the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine, testify to the establishment of actual or general control by the armed forces of the Russian Federation and the occupation administrations of the Russian Federation.

Provisions of Art. 13 and 13-1 of the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine» regarding the specifics of economic activity in the temporarily occupied territory and the movement of goods to/from the temporarily occupied territory automatically (that is, without a decision of the Ministry of the Interior or the National Security Service of Ukraine) apply to the first two components of the temporarily occupied territory (clauses 1 and 2 of part 1 of article 3 of the Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine»), as well as to the third component (clause 3 of .1 Article 3 of the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine») - subject to the relevant decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine. The fourth component extends the spatial effect of the temporarily occupied territory to the subsoil and airspace.

Keywords: temporarily occupied territory, collaborative activity, economic collaborationism

Андрій КОЛОДА

*слідчий слідчого відділу Голосіївського управління ГУНП в
м.Києві*

ПРИЧИНИ ДОПУЩЕННЯ СЛІДЧИМ ПОМИЛОК НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ПЕРІОД ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Положеннями ч. 1 ст. 22 Конституції України передбачено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [2].

Державна політика України реалізується за допомогою передбачених законодавством державних інституцій публічного напряму діяльності, основною метою яких є забезпечення дотримання законних прав та інтересів людини і громадянина.

Положеннями ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України) передбачено, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [3].

Положення ст. 2 КПК України реалізуються за допомогою механізму держави, який складається з системи побудованих та взаємодіючих між собою органів державної влади, які виконують функції, які покладені на них, в тому числі і органи досудового розслідування в середині правоохоронної вертикалі органів України.

Доречно вказати про те, що станом на 01.07.2022 на електронному веб-ресурсі Офісу Генерального прокурора вказано про реєстрацію понад 20 тисяч воєнних кримінальних правопорушень, вчинених збройними силами та іншими військовими формуваннями Російської Федерації починаючи з 24.02.2022 [4].

Вищевказана кількість кримінальних правопорушень є досить значною в контексті кількісної характеристики, однак воєнні кримінальні правопорушення є досить специфічними, що тягне за собою необхідність

володіння слідчим органом досудового розслідування спеціальними знаннями та навичками.

В даному випадку навантаження якісного та кількісного характеру щодо документування кримінальних правопорушень покладається на слідчих органу досудового розслідування Національної поліції України (надалі – «НПУ») та Служби безпеки України (надалі – «СБУ»).

Якщо мову вести про якість роботи слідчого органу досудового розслідування в період запровадження режиму воєнного стану, то вищевказана якість значним чином залежить від об'єктивних та суб'єктивних причин, які безпосередньо впливають на вірогідність допущення слідчим помилок при проведенні гласних або негласних слідчих (розшукових) дій.

До причин допущення помилок слідчим в період запровадження режиму воєнного стану необхідно відносити:

1) перевантаженість роботи слідчого органу досудового розслідування.

Мова ведеться про слідчого НПУ, який заступаючи на добове чергування у складі слідчо-оперативної групи (надалі – «СОГ») зобов'язаний реагувати на всі кримінальні правопорушення, в тому числі і воєнні, які вчиняються на території обслуговування відповідним органом досудового розслідування НПУ.

Окрім того, слідчого органу досудового розслідування залучають на добове чергування з метою несення служби на блокпостах, в межах території обслуговування органу поліції, що додатково не сприяє проведенню якісного, швидкого та повного досудового розслідування.

2) неналежний контроль керівника органу досудового розслідування за процесуальною діяльністю слідчого.

Під поняттям «керівник органу досудового розслідування» розуміється, відповідно до положень п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України, керівник органу досудового розслідування - начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки та заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень, перший заступник або заступник Директора Державного бюро розслідувань, заступник директора територіального управління Державного бюро розслідувань, керівник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу органу Державного бюро розслідувань, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів органу Бюро економічної безпеки України, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного анти-

корупційного бюро України, а також заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень [3].

Контроль зі сторони керівника органу досудового розслідування за діяльністю слідчого, іншими словами – «внутрішньо відомчий контроль», повинен мати диференційований характер, який виявляється в наступному.

Інтенсивність або обсяг внутрішньо відомчого контролю повинен бути співмірним рівню стажу, досвіду роботи особи на посаді слідчого, рівню його завантаженості проведенням досудового розслідування інших кримінальних проваджень, складності кримінального провадження та морально-вольових якостей кожного слідчого в індивідуальному порядку.

Виходячи із вищевказаного, чим менше у слідчого досвіду, стажу роботи, рівня знань та навичок і чим більше в провадженні у слідчого кримінальних проваджень, кількості добового чергування, тим більш інтенсивніший повинен бути внутрішньо відомчий контроль за процесуальною діяльністю слідчого.

У випадку неналежного внутрішньо-відомчого контролю слідчий допускає значно більшу кількість помилок при проведенні гласних або негласних слідчих (розшукових) дій.

3) реальна загроза життю та здоров'ю слідчого при проведенні гласних або негласних слідчих (розшукових) дій в період введення воєнного стану в Україні.

Виходячи із правозастосовної практики, починаючи з 24.02.2022 під час добового чергування у складі СОГ наявні випадки, коли слідчий та члени СОГ в цілому, фактично не міг належним чином та повноцінно задокументувати кримінальні правопорушення, в тому числі і воєнні, які вчинялися як правило в темну пору доби, з тих причин, що обстановка на місці вчинення правопорушення була досить небезпечна та могла спричинити загибель членів СОГ.

Слідчий, оперуповноважений, експерт-криміналіст, кінолог тощо не зможуть провести якісно всі необхідні слідчі (розшукові) дії, якщо їх життю та здоров'ю загрожує реальна небезпека.

У випадку фактичного знаходження на місці вчинення кримінального правопорушення членами СОГ, за умови вчинення злочину в темну пору доби, чи за інших причин, які підвищують реальну загрозу життю чи здоров'ю представникам СОГ і за умови неможливості забезпечити фізичну безпеку останнім, керівником органу досудового розслідування та/або його заступниками, в даному випадку необхідно надати чітку вказівку на оперативне залишення місця вчинення кримінального правопо-

рушення і повернення на останнє в світлу пору доби із забезпеченням фізичної безпеки вищевказаним членам СОГ.

4) Неналежне матеріально-технічне забезпечення діяльності слідчого органу досудового розслідування, що виявляється в частковій або повній відсутності канцелярського приладдя, оргтехніки, носіїв збереження інформації проведених гласних або негласних слідчих розшукових дій, робочого місця слідчого тощо.

Окремо необхідно відмітити про наявність випадків відсутності електропостачання в органі досудового розслідування. Із правозастосовної практики наявні випадки, коли особу фактично зупинили і затримали одразу після вчинення кримінального правопорушення, прибувши на місце вчинення вищевказаного правопорушення, переконавшись у реальності фактичних обставин, слідчий зобов'язаний затримати особу в порядку ст. 208 КПК України.

Затримання підозрюваного в порядку ст. 208 КПК України повинно виконуватися в рамках вже внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань (надалі – «ЄРДР») факту вчинення підозрюваним кримінального правопорушення, однак, якщо в органі досудового розслідування відсутнє електропостачання, то відповідно внести відомості до ЄРДР не виявляється можливим, що тягне за собою юридичний вакуум.

Вищевказаний юридичний вакуум повинен вирішуватися положенням ч. 1 п. 1 ст. 615 КПК України, в якому вказано, що відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань - рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова, яка повинна містити відомості, передбачені частиною п'ятою статті 214 цього Кодексу. У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду)[3].

Дане положення є актуальним та доречним, однак, вважаємо, що ст. 615 КПК України законодавцем необхідно роз'яснити, що саме розуміється під поняттям «відсутність технічної можливості».

Під останньою, з нашої точки зору, слід розуміти неможливість доступу до ЄРДР з причин відсутності електропостачання, проведення технічних робіт власником реєстру або з інших об'єктивних причин, що унеможлиблює уповноваженими особами внести відповідні відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Відповідно, до п. 4 Наказу Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр до-

судових розслідувань, порядок його формування та ведення» власником і розпорядником Реєстру є держава в особі Офісу Генерального прокурора (далі - Власник) [5].

5) Недостатній рівень знань та навичок слідчого органу досудового розслідування. Даний аспект частково стосується системи юридичної освіти, коли заклад вищої освіти не в змозі, або навчальною програмою не передбачене поглиблене вивчення КПК України та специфіці проведення слідчих дій, що призводить до того, що особа, яка отримала статус слідчого, маючи освітній рівень «магістр» та розпочала свою трудову діяльність, не має необхідних компетенцій для того, щоб якісно провести, наприклад огляд місця події, або допитати підозрюваного, що призводить до помилок слідчого в кримінальному провадженні.

Починаючи з 24.02.2022 почастішали випадки, коли необхідно членам СОГ прибути до міського відділу судово-медичної експертизи трупів та провести огляд трупів, яких було доставлено з зони проведення бойових дій.

В даному випадку трупів може бути досить значна кількість, в тому числі і неопізнаних. У випадку, якщо труп є опізнаний, слідчий зобов'язаний в протоколі огляду детально описати зовнішність трупа, стать, приблизний вік, описати характер та кількість травм, які наявні.

Окремо слідчий зобов'язаний детально описати одяг (за наявності) на трупі, його особисті речі та документи і належним чином їх вилучити, якщо вони мають значення для кримінального провадження.

За умови, якщо труп неопізнаний (обвуглений, частини трупа, кістки тощо), слідчий повинен узгодити з працівником відділу судово-медичної експертизи порядковий номер трупа, який записується в журнал надходження трупів та знаходиться в канцелярії відповідного відділу і вписати відповідний номер до протоколу огляду трупа і в протоколі присвоїти порядковий номер трупу.

Так, в підтвердження вищевказаної позиції, необхідно вказати про п. 1.13 Наказу Міністерства охорони здоров'я України №6 від 17.01.1995 «Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи», в якому вказано, що трупи, що надійшли до моргу, документи, одяг та інші предмети, які були з трупом, реєструються у встановленому порядку медичним реєстратором (медичною сестрою, фельдшером, лаборантом або черговим санітаром моргу) в журналі реєстрації трупів і в журналі реєстрації одягу, документів та коштовностей [6].

Це є архіважливим етапом, в протилежному випадку, якщо слідчий проведе огляд трупа та не зафіксує в протоколі порядковий номер, то в

подальшому буде досить проблематично розмежувати, наприклад, десять неопізнаних трупів та процесуальні документи, які необхідно долучити окремо до кожного трупа (направлення на проведення судово-медичної експертизи трупа, висновок експертного дослідження про причину смерті по кожному трупу тощо).

Даний факт може спричинити подальші помилки слідчого на стадії досудового розслідування та значним чином уповільнити швидкість проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень вчинених в період введення воєнного стану в Україні.

Висновок. З метою зменшення вірогідності допущення слідчим помилок в рамках кримінального провадження в період введення воєнного стану в Україні є необхідність в ґрунтовному та всебічному дослідженню вищевказаних помилок, що спричинить зменшення вірогідності порушення законних прав та інтересів фізичних осіб і держави.

Окремим пріоритетним кроком є розробка та подальше формування спеціальних рекомендацій при проведенні гласних чи негласних слідчих (розшукових) дій в період введення воєнного стану в Україні, які стануть в нагоді для практичних працівників органів досудового розслідування України.

Вищевказана класифікація причин помилок слідчого допущених слідчим на стадії досудового розслідування слідчим в період введення воєнного стану в Україні висвітлює природу їх допущення, що має архіважливе значення, як для теорії, так і для правозастосовної практики не тільки слідчого, прокурора, який виконує повноваження процесуального керівника, слідчого судді, суду, так і для сторони захисту.

1. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-pro-zaprovdzhennya-voennogo-stanu-73109> (дата звернення: 20.10.2022)
2. Конституція України. Відомості Верховної ради України (ВВР), 1996. № 30. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення 21.10.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>. (Дата звернення 21.10.2022).
4. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (Дата звернення: 23.10.2022).
5. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ Офісу Генерального прокурора № 298 від 30.06.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (Дата звернення: 22.10.2022).

6. *Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи : Наказ Міністерства охорони здоров'я України №6 від 17.01.1995 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text> (Дата звернення: 22.10.2022).*

Koloda A. Reasons for making mistakes by investigators at the pre-trial investigation stage during the introduction of martial law in Ukraine

The scientific article is devoted to the study of the legal nature of the reasons for allowing the investigative body to pre-trial investigation of errors within the framework of criminal proceedings during the period of military aggression on the territory of Ukraine.

In the framework of this scientific article, the reasons for making mistakes by the investigator during the introduction of martial law in Ukraine should be understood as objective factors that increase the likelihood of the investigator making mistakes at the pretrial investigation stage during the introduction of martial law in Ukraine.

Current national and international legislation provides a list of inalienable and inviolable human and citizen rights, which are mandatory for all individuals and legal entities under private and public law.

However, there are cases when the investigator of the pre-trial investigation body, based on the reasons that will be listed below, allows violations of the provisions of the criminal procedural legislation, which causes a violation of the legal rights and interests of the participants in the criminal proceedings.

According to the doctrine of criminal procedural law, under the above-mentioned violations of the criminal procedural legislation, a special subject - an investigator of a pre-trial investigation body, is called «error of the investigator».

The question regarding the effectiveness of the implementation of the above provision of the CPC of Ukraine during the introduction of martial law on the territory of Ukraine remains open.

The President of Ukraine signed a decree on the introduction of martial law in Ukraine, the Verkhovna Rada approved it [1].

In the framework of this scientific article, the concept of «error of the investigator» means the decision, actions or inaction of the investigative body of the pre-trial investigation that violate the provisions of the criminal procedural legislation, but on the condition that the investigator fulfills the provisions of the Criminal Code of Ukraine in good faith, which is formalized into an erroneous procedural decision, which causes an unjustified narrowing of legal rights and interests of participants in criminal proceedings.

Key words: pretrial investigation, investigator, investigator's mistake, criminal proceedings, military aggression, causes of investigator's mistakes.

Колода А. Причини допущення слідчим помилок на стадії досудового розслідування в період введення воєнного стану в Україні

Наукова стаття присвячена дослідженню правової природи причин допущення слідчим органу досудового розслідування помилок в рамках кримінального провадження в період введення військового стану в Україні.

В рамках даної наукової статті, під причинами допущення помилок слідчого в період введення воєнного стану в Україні, слід розуміти об'єктивні фактори, які збільшують вірогідність допущення слідчим органу досудового розслідування помилок на стадії досудового розслідування в період введення воєнного стану в Україні.

Чинним національним та міжнародним законодавством передбачено перелік невідчужуваних і непорушних прав людини та громадянина, які є обов'язковими до виконання всіма фізичними і юридичними особами приватного та публічного права.

Однак наявні випадки, коли слідчий органу досудового розслідування, виходячи з причин, які будуть перелічені далі, допускає порушення положень кримінального процесуального законодавства, чим спричиняє порушення законних прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Доктриною кримінального процесуального права під вищевказаними порушеннями кримінального процесуального законодавства спеціальним суб'єктом – слідчим органу досудового розслідування, називають «помилка слідчого».

Питання щодо дієвості реалізації вищевказаного положення КПК України під час введення на території України воєнного стану залишається відкритим.

Президент України підписав указ про запровадження воєнного стану в Україні, Верховна Рада його затвердила [1].

В рамках даної наукової статті, під поняттям «помилка слідчого» розуміється рішення, дії чи бездіяльність слідчого органу досудового розслідування, які порушують положення кримінального процесуального законодавства, однак за умови добросовісного виконання слідчим положень КПК України, що формалізується в хибне процесуальне рішення, чим спричиняється необґрунтоване звуження законних прав та інтересів учасників кримінального провадження.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчий, помилка слідчого, кримінальне провадження, військова агресія, причини помилок слідчого.

Наталія КОХАН

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаніка*

ВІДШКОДУВАННЯ КОШТІВ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ, ВТРАЧЕНИХ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення в Україну Росії поставило нові виклики перед законодавством щодо врегулювання відносин в кожній сфері суспільного життя в умовах війни. До цього моменту, українське законодавство передбачало тільки відшкодування шкоди, яка завдавалася майну громадян і таке відшкодування передбачалося за рахунок коштів бюджету країни та здійснювалося самою Україною.

Після 8 років російської агресії до України, у національному законодавстві України, урядом країни не напрацьовано єдиного дієвого механізму відшкодування завданої шкоди яка була завдана майну, життю чи здоров'ю громадян України у зв'язку з російською агресією до України.

Донедавна, трудове законодавство України не містило жодної норми права, якою б врегульовувались трудові правовідносини під час війни. Тому в перші дні війни як у звичному режимі до трудових відносин застосовували загальні норми КЗпП України. Нові реалії життя вимагали від законодавця швидкого реагування. Таким чином, прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022р. [1] встановлює особливості регулювання трудових відносин на період дії воєнного стану. Паралельно із Законом, Мінекономіки України, надає роз'яснення щодо застосування положень Закону України від 15.03.2022р. № 2136-9 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [2], ним розширено розтлумачуються норми відповідного закону. Обидва акти наданий час, виступають першочерговими нормативно-правовими актами, якими регулюються трудові правовідносини під час воєнного стану в країні. У співвідношенні із КЗпП України, дані акти є спеціальними, разом з цим, до регулювання трудових відносин застосовуються й норми КЗпП України, за умови, якщо вони не суперечать спеціальним нормам.

Статтею 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» вказано на те, що у зв'язку з військовою агресією проти України, дія трудового договору може бути призупинена.

У трудовому законодавстві вперше введено явище «призупинення договору». Відповідно під цим поняттям слід розуміти тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Головною умовою для призупинення дії трудового договору є абсолютна неможливість надання роботодавцем та виконання працівником відповідної за трудовим договором роботи.

Частиною 4 ст.13 вище згаданого Закону передбачено, що відшкодуванню у зв'язку з військовою агресією, у трудовому праві, підлягає період, протягом якого трудовий договір призупинявся. Відшкодуванню підлягає заробітна плата, гарантійні та компенсаційні виплати працівника за час призупинення дії трудового договору, таке відшкодування здійснюватиметься у повному обсязі, покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України.

У зв'язку з тим, що при призупиненні договору робота не виконується працівником, відповідно не нараховується такому працівнику заробітна плата, а тому буде відсутня база нарахування ЄСВ, що подальшому призведе до його несплати роботодавцем та зменшення страхового стажу працівника.

Отже, цим законом визначено підстава при якій буде здійснюватись відшкодування, виплати, які підлягатимуть відшкодуванню, обсяг такого відшкодування та суб'єкт самого відшкодування.

Як роз'яснює Мінекономіки України щодо застосування положень Закону України від 15.03.2022р. № 2136-9 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», оскільки призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин, а також виконання інших обов'язків, передбачених трудовим договором, на час призупинення трудового договору роботодавець повинен продовжувати ведення обліку робочого часу який мав би відпрацювати працівник та фіксувати суми заробітної плати та компенсаційних виплат, які були б належні працівникові, якщо такого призупинення не було б, а також роботодавець повинен фіксувати розмір ЄСВ, який підлягав би виплаті із сум заробітної плати та компенсаційних виплат, які б виплачувалися працівникові, якщо такого призупинення трудового договору не було б. Адже відшкодування невикраденої заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам на час призупинення дії трудового у повному обсязі буде покладено на державу, що здійснює військову агресію проти України [2].

Таке зобов'язання по відшкодуванню заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам не втрачає чинності з дня припинення чи скасування воєнного стану а тільки з моменту завершення виплат державою, що здійснювала військову агресію проти України.

Відповідно ст. 15 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», вказала, що відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України, здійснюється за рахунок коштів держави-агресора, а також коштів, отриманих з/від відповідних фондів на відновлення України, у тому числі міжнародних, міжнародної технічної та/або поворотної чи безповоротної фінансової допомоги, інших джерел, передбачених законодавством. Чіткий порядок такого відшкодування повинен визначатися Кабінетом Міністрів України.

Разом з цим, ст.7 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначено особливості організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів у роботодавця, яка передбачила, що у районах активних бойових дій роботодавцем самостійно визначається порядок організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів, за умови забезпечення ведення достовірного обліку виконуваної працівником роботи та обліку витрат на оплату праці [1].

Враховуючи неможливість встановлення єдиного підходу до ведення кадрового діловодства та архівного зберігання кадрової документації через бойові дії, роботодавцю Законом запропоновано самостійно обирати порядок роботи кадрових служб на підприємствах та перелік кадрових документів, які будуть вестися на період дії воєнного стану. При цьому, основною вимогою до роботодавця є дотримання прав працівників та ведення достовірного обліку виконаної працівником роботи та витрат на оплату праці.

Отже, роботодавцю самостійно слід налагодити комунікацію з працівниками таким чином, щоб чітко організувати та вести кадрову роботу, роботу по організації обліку робочого часу, часу призупинення трудових договорів, часу перебування працівника у відпустках без збереження заробітної плати, адже такий облік в майбутньому забезпечить можливість відшкодувати працівникові усі суми, які йому належать.

На виконання положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», розроблений проект постанови КМУ «Про затвердження Порядку визначення і відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України» [3]. Нею визнача-

ється чіткий порядок відшкодування виплат. Згідно нього право на відшкодування коштів матимуть роботодавці та працівники, й ті, з якими призупинили та припинили трудовий договір в період дії воєнного стану. Кошти зараховуватимуть на відкритий Міністерством економіки України рахунок «Фонд відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України». Головним розпорядником таких коштів буде Міністерство економіки України. Відшкодуванню підлягатимуть грошові суми, які мали сплатитись працівнику чи понесені роботодавцем внаслідок збройної агресії проти України починаючи з 24 лютого 2022 року.

Для працівника до суми відшкодування включається неотримана заробітна плата у зв'язку з призупиненням дії трудового договору; неотриманої зарплати у зв'язку з відпусткою без збереження заробітної плати; неотриманої у зв'язку із запровадженням простою частини заробітної плати; компенсації за роботу понад нормальну тривалість робочого часу відповідно статті 6 Закону № 2136; втрати частини зарплати у зв'язку із запровадженням неповного робочого часу через зміни в організації виробництва і праці; неотриманої зарплати, інших грошових виплат чи їх частини у зв'язку з зупиненням на період воєнного стану дії окремих положень колективного договору за ініціативи роботодавця.

Також на сьогодні розроблено проект розпорядження КМУ «Деякі питання відкриття рахунку для відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України» який зобов'язує Міністерство економіки України у Національному банку відкрити рахунок під назвою «Фонд відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України» на який будуть поступати кошти спрямовані на відшкодування грошових сум, які були втрачені працівниками та роботодавцями внаслідок збройної агресії проти України [4].

Отже, у питанні відшкодування виплат працівникові та роботодавцю у зв'язку з військовою агресією проти України, повинна вестися постійна робота щодо напрацювання дієвого та доступного механізму виплати грошових сум, які були втрачені працівниками та роботодавцями починаючи не з моменту повномасштабного вторгнення а з моменту початку військової агресії Росії проти України, а саме з лютого 2014 року.

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022р №2136-9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 05.10.2022р.).

2. Коментар Мінекономіки до Закону України від березня 2022р. №2136-9 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» : роз'яснення Мінекономіки України від 23.03.2022р. № 2136-9. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikhVidnosinVUmovakhVonnoogoStanu> (дата звернення 25.10.2022р.).
3. Про затвердження Порядку визначення і відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України : проект постанови Кабінету Міністрів України. URL: https://spo.fpsu.org.ua/images/2022/1697_1.pdf (дата звернення 01.11.2022р.).
4. Деякі питання відкриття рахунку для відшкодування працівникам та роботодавцям пов'язаних із трудовими відносинами грошових сум, втрачених внаслідок збройної агресії проти України : проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: https://spo.fpsu.org.ua/images/2022/1697_2.pdf (дата звернення 02.11.2022р.).

Kokhan N.V. Compensation of funds in labor law, lost as a result of the war

Before the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, Ukrainian legislation only provided for compensation for damage caused to the property of citizens, and such compensation was provided at the expense of the budget of Ukraine and was carried out by the state itself. Before the introduction of martial law in Ukraine, the labor legislation of Ukraine did not contain any legal norm that would regulate labor relations during the war. Therefore, in the first days of the war, as usual, the general norms of the Code of Labor Laws of Ukraine were applied to labor relations.

Only in the event of a full-scale invasion of the territory of Ukraine, with the introduction of martial law throughout the country, to regulate labor relations in Ukraine, the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations in Martial Law» dated 03.15.2022 was adopted, and the Ministry of Economy of Ukraine provided clarification on the application provisions of the Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2136-9 «On the organization of labor relations under martial law».

Both acts currently act as primary legal acts regulating labor relations during martial law in Ukraine, in relation to the Code of Labor Laws of Ukraine. These acts are special, at the same time, the norms of the Code of Labor Laws of Ukraine may also be applied to the regulation of labor relations, provided they do not conflict with special norms.

Part 4 of Article 13 of the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law» stipulates that compensation in connection with military aggression, in labor law, is subject to the period during which the employment contract was suspended. The employee's salary, guarantee and compensation payments for the period of suspension of the employment contract

are subject to compensation, such compensation will be carried out in full, it depends on the state carrying out military aggression against Ukraine.

Such an obligation to reimburse wages, guarantee and compensation payments to employees does not expire from the date of termination or cancellation of martial law, but only from the moment of completion of payments by the state that carried out military aggression against Ukraine.

Taking into account the impossibility of establishing a unified approach to conducting personnel records and archival storage of personnel documentation due to hostilities, the Law suggests that the employer independently choose the procedure for the operation of personnel services at enterprises and the list of personnel documents that will be kept during the period of martial law. At the same time, the main requirement for the employer is to respect the rights of employees and keep reliable records of the work performed by the employee and the costs of labor.

Therefore, the employer should establish communication with employees in such a way as to clearly organize and conduct personnel work, work on organizing the accounting of working hours, the time of suspension of employment contracts, the time of the employee's stay on vacation without saving wages, because such accounting will provide the opportunity to compensate the employee in the future all sums due to him.

Keywords: war, full-scale invasion, labor relations in Ukraine during the war, payments to the employee in connection with the war.

Кохан Н.В. Відшкодування коштів у трудовому праві, втрачених внаслідок війни

До повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, українське законодавство передбачало тільки відшкодування шкоди, яка завдавалася майну громадян і таке відшкодування передбачалося за рахунок коштів бюджету України та здійснювалося самою державою. До запровадження в Україні військового стану, трудове законодавство України не містило жодної норми права, якою б врегульовувались трудові правовідносини під час війни. Тому в перші дні війни, як у звичному режимі до трудових відносин застосовували загальні норми Кодексу Законів про Працю України.

Тільки повномасштабного вторгнення військ на територію України, із введенням військового стану на всій території країни, для регулювання трудових правовідносин в Україні прийняли Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022р та Міністерство економіки України надало роз'яснення щодо застосування положень Закону України від 15.03.2022р. № 2136-9 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Обидва акти наданий час, виступають першочерговими нормативно-правовими актами, якими регулюються трудові правовідносини під час воєнного стану в Україні, у співвідношенні із Кодексом Законів про Працю України. Дані акти є спеціальними, разом з цим, до регулювання трудових відносин можуть

застосовуватись й норми Кодексу Законів про Працю України, за умови, якщо вони не суперечать спеціальним нормам.

Частиною 4 статті 13 Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачено, що відшкодуванню у зв'язку з військовою агресією, у трудовому праві, підлягає період, протягом якого трудовий договір призупинявся. Відшкодуванню підлягає заробітна плата, гарантійні та компенсаційні виплати працівника за час призупинення дії трудового договору, таке відшкодування здійснюватиметься у повному обсязі, покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України.

Таке зобов'язання по відшкодуванню заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам не втрачає чинності з дня припинення чи скасування воєнного стану а тільки з моменту завершення виплат державою, що здійснювала військову агресію проти України.

Враховуючи неможливість встановлення єдиного підходу до ведення кадрового діловодства та архівного зберігання кадрової документації через бойові дії, роботодавцю Законом пропонується самостійно обирати порядок роботи кадрових служб на підприємствах та перелік кадрових документів, які будуть вестися на період дії воєнного стану. При цьому, основною вимогою до роботодавця є дотримання прав працівників та ведення достовірного обліку виконаної працівником роботи та витрат на оплату праці.

Отже, роботодавцю слід налагодити комунікацію з працівниками таким чином, щоб чітко організувати та вести кадрову роботу, роботу по організації обліку робочого часу, часу призупинення трудових договорів, часу перебування працівника у відпустках без збереження заробітної плати, адже такий облік в майбутньому забезпечить можливість відшкодувати працівникові усі суми, які йому належать.

Ключові слова: війна, повномасштабне вторгнення, трудові відносини в Україні під час війни, виплати працівнику у зв'язку з війною.

Ігор МЕДИЦЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доцент

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ЕКОЛОГО-ПРИРОДООХОРОННІЙ СФЕРІ

Наслідки збройної агресії проти України, хід якої супроводжується безпрецедентними за своєю жорстокістю воєнними злочинами і злочинами проти людяності, характерні своєю масштабністю і варіативністю, вимагаючи максимально повного їх встановлення та оцінки, у тому числі – контекстно перспектив притягнення до міжнародно-політичної відповідальності держави-агресора та кримінальної відповідальності – безпосередніх виконавців планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни; порушення законів та звичаїв війни; екоциду та ін. Окреслені постановою КМ України від 20.03.2022 р. №326 напрями визначення шкоди та збитків Україні унаслідок збройної агресії рф умовно можна згрупувати до таких:

1) *гуманітарний* (людські втрати: смерть або каліцтво цивільних осіб; витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг);

2) *економічний* (непрямі економічні втрати, пов'язані зі зменшенням чисельності населення та відповідних економічних показників країни; втрати підприємств усіх форм власності унаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості провадження господарської діяльності; втрати житлового фонду, об'єктів благоустрою, громадських будівель (об'єктів освіти, спорту, соціального захисту, охорони здоров'я, культури, адміністративних будівель тощо); втрати об'єктів житлово-комунального господарства у сфері теплопостачання, водопостачання та водовідведення; зруйновані або пошкоджені автомобільні, залізничні шляхи, транспортні розв'язки, телекомунікаційні мережі та інші об'єкти транспортної інфраструктури; газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі та інші об'єкти енергетичної інфраструктури; витрати, необхідні для їх відновлення);

3) *військовий* (людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями);

4) *правоохоронний* (людські та матеріальні втрати і витрати органів кримінальної юстиції, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидією злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху);

5) *природоохоронний* (втрати земельного фонду, а також пов'язану з цим упущену вигоду; шкода унаслідок забруднення і засмічення земельних ресурсів; втрати лісових насаджень; втрати надр, завдані самовільним їх користуванням та відповідна шкода навколишньому природному середовищу; втрачена частина територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях; збитки для територій і об'єктів природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати; шкода, завдана викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря; збитки, завдані водним ресурсам та об'єктам водогосподарської інфраструктури);

6) *культурно-релігійний* (втрати об'єктів культурної спадщини; руйнування та пошкодження релігійних споруд та культових будинків) [6].

Очевидно, що охопити увесь масив наслідків збройної агресії проти України у рамках одного дослідження є гранично складним до виконання завданням, особливо, якщо зважити на триваючий й, на жаль, не остаточний характер отримуваних даних, розпорошеність а, подекуди, й відсутність дієвих методик обрахунку та інші чинники об'єктивно-суб'єктивного спрямування. Із вказаних міркувань спробуємо зупинитися на окресленні обсягу тих із них, які перебувають у еколого-природоохоронній площині.

Ряд міжнародно-правових документів унеможливує репресалії у вигляді заподіяння шкоди природному середовищу. До прикладу, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. містить вказівку про необхідність під час воєнних дій турботи про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення [2].

Через російську збройну агресію екологічна ситуація у державі постійно погіршується унаслідок руйнування об'єктів критичної інфраструктури, екологічно небезпечних підприємств, загалом – активізації природних і техногенних загроз. У різних регіонах України загострюються проблеми поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами та об'єктами, погіршення стану водних ресурсів та водопостачання, забруднення ґрунтів, порушення ландшафтів, природоохоронних

об'єктів та територій. Як справедливо зауважує С. Іванюта, масштабний вплив негативних наслідків і ефектів для довкілля від російської збройної агресії може поширитися на територію практично усього європейського континенту і в цілому призведе до значного дисбалансу екосистем не лише України, але й усієї Європи на десятки років [5].

Зі слів міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця, за півроку повномасштабного вторгнення в Україну сума збитків екології від російської агресії склала близько 1 трильйона гривень, шкода від забруднення повітря сягає 923 мільярдів гривень, шкода ґрунтам та землям – 138 мільярдів гривень. Мінекології зафіксувало понад 2 тисячі випадків знищення живої природи. По Україні випущено понад 3,5 тисяч ракет, а це викиди в атмосферне повітря та забруднення землі. Під час всіх вибухів, які були на території нашої держави, у повітря вилетіло понад 46 мільйонів тонн забруднюючих речовин [8].

KSE Institute (аналітичним центром при Київській школі економіки) спільно з Міністерством розвитку громад і територій, Міністерством реінтеграції тимчасово окупованих територій підготовлено звіт про втрати, завдані війною інфраструктурі України, утому числі й безпосередньо пов'язані із екологією [4, с.46-49]:

- *шкода природно-заповідному фонду та іншим природоохоронним територіям*, яка полягає у знищенні та пошкодженні природних екосистем та об'єктів унаслідок пожеж, вибухів, пересування техніки та військових, різного роду забруднень, відлякування рідкісних і зникаючих тварин, невідновлюваних втратах вікових дерев, інших пам'яток природи та особливо рідкісних тварин і рослин, втраті доступу та зниженні привабливості для туризму і науково-дослідних цілей, а також у довготривалих непередбачуваних наслідках війни на відновлення дикої природи. Через воєнні дії 812 заповідних територій України перебувають в небезпеці (близько 20% площі всіх природоохоронних територій України). Під загрозою знищення опинились 2,5 млн га природоохоронних територій: це 160 об'єктів Смарагдової мережі, які є територіями існування рослин, тварин і природних екосистем і оселищ, узятих під охорону на загальноєвропейському рівні, а також 17 Рамсарських об'єктів – водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення, площею 627,3 тис. га;

- *викиди небезпечних речовин у атмосферу* – щонайменше 26 тис тонн від знищеної ворожої техніки, 7,25 млн тонн від лісових пожеж та пожеж на промислових об'єктах (згідно з «ЕкоЗагроза»). Згідно даних Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, з початку повномасштабного вторгнення російські атаки на нафтосховища завдали шкоди атмосферному повітрю України на 49,3 млрд грн. Такі збитки

розраховані за 40 випадками атак на нафтосховища. Наразі підраховані збитки навколишньому середовищу по 19 випадках у Києві та Київській області. Атмосферному повітрю столичного регіону нанесено шкоду у розмірі 46,3 млрд грн. У Чернігівській області шкода атмосферному повітрю за 9 розрахованими випадками атак на нафтосховища становить понад 1,5 млрд грн, а у Дніпропетровській і Кіровоградській області – 434,3 млн грн [1].

• *шкода земельним ресурсам.* Прямі збитки полягають у знищенні та пошкодженні земель різних категорій (не лише сільськогосподарського призначення) внаслідок мінного забруднення та розмінування; забруднення від горіння і розливів нафтопродуктів; забруднення від викидів у атмосферу речовин, осідаючих згодом на землю; забруднення воєнними відходами, іншими небезпечними речовинами унаслідок бойових дій (наприклад, хімічними речовинами, що зберігалися на промислових об'єктах), а також потреби на заходи з рекультивації земель, порушених вибухами та важкою військовою технікою, та на заходи з ліквідації (деактивації) забруднень та очищення земель. Площі забруднених та порушених земель наразі не визначені, також не відомі обсяги небезпечних речовин, якими забруднено ґрунти та землі. Зафіксовано розливи щонайменше 5 589 тонн нафтопродуктів у ґрунти (згідно з «ЕкоЗагроза»), але такий облік вдається здійснювати лише щодо сховищ нафтопродуктів, тоді як знищена військова техніка, а також цивільний транспорт, який постраждав від мін та обстрілів, також є джерелами значного забруднення земель нафтопродуктами.

Протягом 8 місяців повномасштабного вторгнення забруднено небезпечними речовинами 182 880 м² ґрунтів, 2 365 129 м² земель засмічено залишками знищених об'єктів та боєприпасів [1], оскільки розриви вибухонебезпечних предметів призводять до забруднення ґрунтів важкими металами – свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем. Це робить ґрунт у деяких випадках навіть непридатним для подальшого сільськогосподарського використання;

• *пошкодження та втрати лісових масивів через знищення та пошкодження деревостану і запасу деревини, інших компонентів лісових екосистем внаслідок пожеж, вибухів та ін., а внаслідок окупації та мінування* – втрату доступу до здійснення заготівлі деревини, лісовідновлення, інших лісгосподарських заходів, побічних лісокористувань, таких як заготівля ягід, грибів тощо, туризм та відпочинок. Пошкодження лісу викликає повну або часткову втрату його корисних властивостей – поглинання парникових газів з атмосфери, очищення повітря, захисту від

ерозії та зсувів земель, очищення і поповнення води, забезпечення життя і розмноження мисливських та інших тварин.

Загалом, майже 3 мільйони гектарів лісу в Україні були охоплені війною від початку повномасштабного вторгнення російської армії, це майже територія Бельгії. Станом на під початок листопада 2022 року під окупацією та бойовими діями знаходиться близько 450 тис. га лісів. Пожежами знищено понад 13 тис. га лісів. Орієнтовна шкода, завдана лісогосподарським підприємствам, становить 19,4 млрд гривень [1];

• *шкода водним ресурсам через цілеспрямовані удари по інфраструктурі для забору, очищення та постачання води, а також каналізаційних очисних спорудах.* Значно пошкоджені об'єкти водопостачання та водовідведення у Донецькій, Запорізькій, Харківській та Миколаївській областях. Через війну понад 4,6 млн людей в Україні мають проблеми з доступом до питної води. Забруднення річок внаслідок російської агресії також може торкнутися і сусідніх країн, тобто, несе транскордонну загрозу, оскільки Україна ділить великі річки, такі як Дунай, Дністер, Прут, Тиса і Західний Буг з країнами-сусідами: Польщею, Угорщиною, Румунією та Молдовою.

Наразі Азовське та Чорне моря значно потерпають від агресії РФ в Україні. Серед наслідків дій російських окупантів: 1) нафтове забруднення, що веде до руйнування нейстону – водоростей і дрібних безхребетних, які живуть біля поверхневої плівки води (в морській піні); 2) хімічне забруднення внаслідок потрапляння до води ракетного палива, яке містить металоорганічні з'єднання, а також гептил, який є дуже токсичним і канцерогенним тощо; в) органічне забруднення внаслідок руйнування систем очистки стічних вод у прибережних містах і селах; г) шумове забруднення, яке значно травмує морську фауну, зокрема дельфінів [1];

• *шкода безпосередньо внаслідок бойових дій.* Мінування природних ландшафтів і сільськогосподарських земель становить серйозну загрозу для життя й здоров'я громадян, формує цілий спектр екологічних загроз для основних складників довкілля включно зі станом та рівнем родючості ґрунтів, рослин, екосистем. Ці й інші ефекти значно посилюються через віддалені негативні наслідки впливу від продуктів розривів мін, обладнаних системами затримки детонації, та вибухових пристроїв на природних об'єктах, лісових насадженнях, ґрунтах [3].

За даними Державної служби з надзвичайних ситуацій, з 24 лютого до 2 листопада 2022 р. на території України знешкоджено 267 582 вибухонебезпечних предметів, у тому числі 2 149 авіаційних бомб. Обстежено територію площею 74 644 га [1]. Обстежено територію площею 61 тис. 809 га. Розмінування потребує територія площею близько 270 ти-

сяч квадратних кілометрів (включно з окупованими територіями). Повне розмінування забруднених вибухонебезпечними предметами територій триватиме 5-10 років. Крім того, наразі немає цілісної оцінки щодо потреб у розмінуванні, окрім обрахунків для агросектору (\$0.5 млрд) та туристичної сфери (\$0.2 млрд). Водночас за оцінками Світового Банку, для розмінування усіх територій в Україні (включно з лісами, водними шляхами) необхідно \$70 млрд.

Детонація вибухонебезпечних предметів провокує виникнення лісових пожеж, які можуть призвести до нових вибухів, що значно ускладнює їх гасіння. Розриви боєприпасів також спричиняють пожежі чагарників, лісів та трав'яного покриву у степовій зоні країни, особливо у суху пору року. Хоча лісові пожежі є природним явищем у деяких екосистемах, сезони пожеж стають дедалі частішими з кожним роком через зміну клімату та неефективне землекористування. Утворений дим може пересуватися на великі відстані, створюючи загрози для здоров'я населення через вдихання забруднюючих речовин. Окрім руйнування середовища проживання та знищення дикої природи, неконтрольовані лісові пожежі також завдають економічних збитків, оскільки пошкоджують майно та природні туристичні об'єкти, забруднюють повітря та джерела водопостачання [3];

• шкода внаслідок атак на інфраструктурні та промислові об'єкти, що має своїм наслідком забруднення через масштабні розливи нафтопродуктів та інших небезпечних речовин. Пошкоджено чи зруйновано понад 227 підприємств, заводів та фабрик, включаючи підприємства хімічної галузі. Зупинилася діяльність низки видобувних підприємств, що призвело до дефіциту солі, вугілля, інших корисних копалин, під питанням залишається стан родовищ та можливість їх подальшої розробки. Знищено або пошкоджено 276 об'єктів Державного лісового агентства лісових ресурсів України, 296 об'єктів Державного агентства водних ресурсів України. Захоплено 194 об'єкти, пов'язаних з видобутком корисних копалин, крім того, 28 таких об'єктів знищено або пошкоджено. До прикладу, урядом затверджено перелік із 16 об'єктів нафтогазовидобування у межах континентального шельфу України, окупованих РФ [7].

Існує значна загроза ядерній та радіаційній безпеці через пошкодження ядерних та радіаційно небезпечних об'єктів. Наслідки злочинної діяльності на Запорізькій АЕС призводять ще й до екологічної катастрофи. Внаслідок зупинки енергоблоків станції тепла вода не потрапляє у ставок-охолоджувач ЗАЕС, у результаті чого температура води впала до близько +13 градусів. Це призвело до масового вимирання риби у ставку. Енергоатом провів попередній аналіз наслідків окупації Запорізької

АЕС, руйнування та пошкодження будівель і споруд станції. За його результатами вартість активів, які були знищені та пошкоджені, станом на 01 листопада 2022 року становить 28,18 млрд грн. [1].

1. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 27 жовтня – 2 листопада 2022 року. <https://mepr.gov.ua/news/40263.html> (дата звернення: 07.11.2022).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 07.10.2022).
3. Загрози екологічній безпеці України від мінування території. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/zahrozy-ekolohichniy-bezpetsi-ukrayiny-vid-minuvannya-terytoriyi> (дата звернення: 07.11.2022).
4. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf (дата звернення: 25.07.2022).
5. Іванюта С. Про наслідки широкомасштабної збройної агресії РФ для екологічної безпеки України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/ecosafety-war-22-2.pdf> (дата звернення: 07.10.2022).
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова КМ України від 20.03.2022 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.10.2022).
7. Про затвердження переліку об'єктів нафтогазовидобування в межах континентального шельфу України, які є окупованими Російською Федерацією: постанова КМ України від 23.08.2022 р. № 945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/945-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
8. Сума збитків екології від російської агресії близько одного трильйона гривень – Міністерство довкілля. URL: <https://mediacenter.org.ua/uk/suma-zbitkiv-ekologiyi-vid-rosijskoyi-agresiyi-blizko-odnogo-trilijona-griven-ministerstvo-dovkillya/> (дата звернення: 07.11.2022).

Медицький І.Б. Кримінологічний аналіз наслідків збройної агресії проти України у еколого-природоохоронній сфері

Дослідження має на меті окреслення обсягу наслідків збройної агресії рф проти України у еколого-природоохоронній сфері. Констатовано вчинення з боку політичного та військового керівництва держави-агресора, а також безпо-

середніх виконавців воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Напрями визначення шкоди та збитків Україні запропоновано об'єднати у гуманітарний, економічний, військовий, правоохоронний, природоохоронний і культурно-релігійний. Вказано на складність завдання встановлення обсягу наслідків збройної агресії проти України, з огляду на триваючий й не остаточний характер отримуваних даних, розпорошеність а, подекуди, й відсутність дієвих методик обрахунку та інші чинники об'єктивно-суб'єктивного спрямування.

Еколого-природоохоронні наслідки збройної агресії деталізовано за рахунком: 1) шкоди природно-заповідному фонду та іншим природоохоронним територіям (знищення та пошкодження природних екосистем та об'єктів; відлякування тварин; невідновлювані втрати вікових дерев, інших пам'яток природи та особливо рідкісних тварин і рослин; втрата доступу та зниження привабливості для туризму і науково-дослідних цілей, а також довготривалі непередбачувані наслідки на відновлення дикої природи); 2) викидів небезпечних речовин у атмосферу; 3) шкоди земельним ресурсам (знищення та пошкодження земель різних категорій; забруднення від горіння і розливів нафтопродуктів, викидів у атмосферу речовин; забруднення воєнними відходами; потреби на заходи з рекультивациі земель); 4) пошкодження та втрат лісових масивів (знищення та пошкодження деревостану і запасу деревини; втрата доступу до здійснення заготівлі деревини та інших лісогосподарських заходів, побічних лісокористувань тощо); 5) шкоди водним ресурсам (удари по інфраструктурі для забору, очищення та постачання води, каналізаційних очисних спорудах; проблемність доступу до питної води); 6) безпосередньої шкоди унаслідок бойових дій (до прикладу, мінування природних ландшафтів і сільськогосподарських земель); 7) шкоди для інфраструктурних та промислових об'єктів (забруднення через масштабні розливи нафтопродуктів та інших небезпечних речовин; пошкодження чи руйнування підприємств, заводів та фабрик, включаючи підприємства хімічної галузі; зупинення діяльності видобувних підприємств; загрози ядерній та радіаційній безпеці через пошкодження ядерних та радіаційно небезпечних об'єктів).

Ключові слова: збройна агресія, міжнародні злочини, наслідки, навколишнє природне середовище, забруднення.

Medytskyi I.B. Criminology analysis of the consequences of armed aggression against Ukraine in the ecological and nature protection sphere

The study aims to outline the scope of the consequences of Russia's armed aggression against Ukraine in the environmental sphere. It is stated that the political and military leadership of the aggressor state, as well as the direct perpetrators of war crimes and crimes against humanity, committed the crimes. The directions of determining the damage and losses to Ukraine are proposed to be united into humanitarian, economic, military, law enforcement, environmental, cultural and religious. The complexity of the task of establishing the scope of the consequences of the armed aggression against Ukraine, given the ongoing and not final nature of the data obtained, the dispersion and, sometimes, the lack of effective methods of calculation and other factors of objective and subjective direction, is indicated.

Ecological and environmental consequences of armed aggression are detailed due to: 1) damage to the nature reserve fund and other protected areas (destruction and damage to natural ecosystems and objects; scaring away animals; irreplaceable loss of centuries-old trees, other natural monuments and especially rare animals and plants; loss of access and reduction of attractiveness for tourism and research purposes, as well as long-term unforeseen consequences for the restoration of wildlife); 2) emissions of hazardous substances into the atmosphere; 3) damage to land resources (destruction and damage to land of various categories; pollution from burning and spills of oil products, emissions of substances into the atmosphere; pollution by military waste; the need for land reclamation measures); 4) damage and loss of forests (destruction and damage to the stand and timber stock; loss of access to timber harvesting and other forestry activities, incidental forest use, etc.); 5) damage to water resources (damage to infrastructure for water intake, purification and supply, sewage treatment facilities; problems with access to drinking water); 6) direct damage as a result of hostilities (for example, mining of natural landscapes and agricultural land); 7) damage to infrastructure and industrial facilities (pollution due to large-scale spills of petroleum products and other hazardous substances; damage or destruction of enterprises, plants and factories, including chemical enterprises; suspension of mining enterprises; threats to nuclear and radiation safety due to damage to nuclear and radiation hazardous facilities).

Keywords: armed aggression, international crimes, consequences, environment, pollution.

Микола МЕРГЕЛЬ

*аспірант Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника*

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Розиток інституту покарання в умовах незалежності України можна розглядати у контексті аналізу кримінального законодавства наступних історичних етапів:

1) незалежної української держави до ухвалення Кримінального кодексу України (1991-2001 рр.);

2) сучасного періоду розвитку незалежної української держави після прийняття Кримінального кодексу України (2001 рр. – до нинішнього часу).

У період незалежної української держави до ухвалення Кримінального кодексу України продовжував діяти Кримінальний кодекс УРСР 1960 року, який зберігав свою чинність протягом більш як чотирьох десятиліть, не зважаючи на численні зміни, які були внесені до нього з огляду на розвиток соціально-економічних відносин та з урахуванням змін існуючої політичної ситуації в державі.

Так, у 1992 році були скасовані покарання у вигляді заслання і вислання [1].

Зважаючи на те, що однією з умов вступу України до Ради Європи була відмова від смертної кари, Україна призупинила виконання смертних вироків з 1995 році шляхом введення мораторію на смертну кару.

Проте процедуру було виконано з порушеннями, мораторій на розстріли злочинців фактично запрацював лише в 1997 році, і з того часу в Україні ніколи нікого не страчували [2, с. 156].

У 1999 році було скасовано смертну кару на підставі рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. [3].

Також у 2000 році в якості самостійного виду покарання було запроваджено довічне позбавлення волі [4].

Як підкреслює В. В. Сташис: «Кримінальний кодекс 1960 р. хоча і зазнавав останнім часом значних змін і доповнень, перестав відповідати реаліям, які склалися в Україні, а саме: 1) мав низку серйозних прогалин; 2) за період свого існування зазнав (особливо в останні роки) численних і не завжди обґрунтованих змін і доповнень, що порушили його цілісність і системність; 3) не враховував міжнародні зобов'язання України у зв'язку з вступом її до Ради Європи і приєднанням до низки міжна-

родно-правових договорів у сфері боротьби зі злочинністю; 4) перелік і зміст кримінально-правових заборон вимагали перегляду; 5) відповідно до сучасних вимог і міжнародних стандартів потребувала вдосконалення система покарань тощо» [5, с. 612-613].

Виходячи з наведеного вище, назріла необхідність ухвалення нового кримінального закону, який би відповідав вимогам часу та міжнародно-правових стандартів.

5 квітня 2001 року ознаменувалося прийняттям Кримінального кодексу України (далі – КК України) і ця дата може вважатися початком періоду сучасної кримінально-правової політики, у тому числі кримінального законодавства, кримінального права як галузі права та інституту покарання зокрема.

Для нового КК України характерною була поступова гуманізація системи покарань, що приводилася у відповідність до світових стандартів з урахуванням матеріальних можливостей держави. Смертна кара як вид покарання не передбачалася [5, с. 614].

КК України 2001 р. введено нові види покарань, зокрема арешт від 1 до 6 місяців, громадські роботи, обмеження свободи. Останнє передбачає відбуття покарання у виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства з обов'язковим залученням до праці. Згідно з Кодексом, особа може бути позбавлена волі на строк від 1 до 15 років. Замість смертної кари запроваджено довічне ув'язнення, що не застосовується до неповнолітніх, осіб, яким виповнилося 65 років, а також до жінок, які вчинили злочин під час вагітності. Істотно обмежено застосування конфіскації майна, яке нині застосовується лише за здійснення тяжких і особливо тяжких корисливих злочинів, і тільки у випадках, обумовлених в Особливій частині Кодексу [6].

З моменту прийняття Кримінального кодексу України у 2001 році до нього внесено більше 800 змін й обґрунтованість та необхідність деяких з них є доволі сумнівними. Внесення таких змін, численні внутрішні суперечності, прогалини та неточності, а також невідповідність деяких положень Кримінального кодексу міжнародним зобов'язанням України поставили на порядок денний питання про необхідність розробки нового Кримінального кодексу [7].

Так відповідно до Указу Президента України від 07 серпня 2019 року № 584/2019 було утворено Комісію з питань правової реформи (далі – Комісія), основним завданням якої є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України [8].

Безпосередньо у складі Комісії функціонує робоча група з питань розвитку кримінального права, куди входять відомі українські вчені, які працюють над підготовкою проекту нового Кримінального кодексу України.

Очевидно, що результатом кропіткої праці робочої групи з питань розвитку кримінального права, яка систематично інформує про свої поступальні кроки на шляху розроблення нового кримінального закону (як на своєму сайті – <https://newcriminalcode.org.ua>, так і в наукових публікаціях та виступах своїх членів на науково-практичних заходах), мав би стати проєкт нового Кримінального кодексу України, прийняття якого Верховною Радою України започаткувало б новий етап розвитку кримінального права, у тому числі інституту покарання.

Говорячи загалом про тенденції розвитку кримінального права, законодавства, М. І. Хавронюк зазначає, що: «Існують підстави прогнозувати, що і в подальшому кримінальне законодавство України та інших держав Європи буде формуватися все більш гармонійно та в напрямках його подальшої гуманізації та уніфікованої систематизації» [9]. Очевидно, що названі тренди мали б супроводжувати процес модернізації інституту покарання в Україні.

При цьому, важливо зауважити, що умови нинішнього воєнного стану в державі теж вносять свої корективи в розвиток досліджуваного інституту кримінального права, що відображаються у посиленні кримінальної репресії.

Зокрема, посилення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, вчинені під час воєнного стану, може проявлятися у таких формах, як: 1) вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як кваліфікуюча ознака. Наприклад, за звичайних обставин за вчинення диверсії (стаття 113 КК України) передбачено позбавлення волі на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст.113 КК України). Втім, вчинення диверсії за умов воєнного стану карається позбавленням волі на строк 15 років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна (ч. 1 ст.113 КК України). Отже, відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення за умов воєнного стану чітко передбачена в Кримінальному кодексі України; 2) вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як обставина, яка обтяжує покарання. [10]

Так пунктом 11 ч. 1 ст. 67 КК України передбачено, що вчинення злочину з використанням умов воєнного стану є обставиною, яка обтяжує покарання [11].

Це означає, що винна особа з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану. Саме тому покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень в період воєнного стану, суд буде призначати з урахуванням цієї обтяжувальної обставини, тобто вид і розмір призначеного покарання буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК України [12].

Більше того, видається за доцільне в умовах воєнного стану повернутися до обговорення питання можливості відновлення в Україні смертної кари за вчинення окремих видів злочинів.

1. Про скасування кримінальних покарань у вигляді заслання і вислання: Закон України від 06.03.1992 р. № 2175-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2175-12#Text> (дата звернення: 12.01.2022).
2. Пряміцин В. Ю., Мельник В. В. Аспекти правових засад застосування вищої міри покарання. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2020. № 2. С. 154-158.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 р. № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (дата звернення: 17.01.2022).
4. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України від 22.02.2000 р. № 1483-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483-14#Text> (дата звернення: 17.01.2022).
5. Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. Вісник Академії правових наук України. X. : Право, 2003. № 2-3 (33-34). С. 612-626.
6. Захарченко П. П. Історія держави і права України URL: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p_-_storiva_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf (дата звернення: 27.12.2021).
7. Передумови розробки нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/about-us#block1> (дата звернення: 20.01.2022).

8. *Питання Комісії з питань правової реформи: указ Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 20.01.2022).*
9. *Хавронюк М. І. Віхи кодифікації кримінального законодавства на українських землях. URL: [havronyuk-m-i-vihu-kodyfikatsiyi-kryminalnogo-zakonodavstva-na-ukrayinskyh-zemlya.pdf](https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949) (дата звернення: 18.11.2021).*
10. *ПОСИЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОКРЕМІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ. URL: <https://jurfem.com.ua/posylennya-vidpovidalnosti-za-okremu-kryminalny-pravoporushennya-pid-chas-voennoho-stanu/> (дата звернення: 05.05.2022).*
11. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.10.2022).*
12. *Покарання за вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261723/> (дата звернення: 30.10.2022).*

Мергель М.Р. Розвиток інституту покарання в умовах незалежності України

У науковій статті здійснено дослідження розвитку інституту покарання в умовах незалежності України у контексті аналізу кримінального законодавства двох історичних етапів: незалежної української держави до ухвалення Кримінального кодексу України (1991-2001 рр.) та сучасного періоду розвитку незалежної української держави після прийняття Кримінального кодексу України (2001 р. – до нинішнього часу).

Детально проаналізовано особливості Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 року. Встановлено, що для нового Кримінального кодексу КК України характерною була поступова гуманізація системи покарань, що приводилася у відповідність до світових стандартів з урахуванням матеріальних можливостей держави; введено нові види покарань, зокрема арешт від 1 до 6 місяців, громадські роботи, обмеження свободи.

Зроблено висновок, що з моменту прийняття Кримінального кодексу України у 2001 році до нього внесено багато змін, обґрунтованість окремих з них є доволі сумнівними. Внесення таких змін, численні внутрішні суперечності, прогалини та неточності, а також невідповідність деяких положень Кримінального кодексу міжнародним зобов'язанням України поставили на порядок денний питання про необхідність розробки нового Кримінального кодексу. Так відповідно до Указу Президента України від 07 серпня 2019 року № 584/2019 було утворено Комісію з питань правової реформи, у складі якої функціонує робоча група з питань розвитку кримінального права, яка працює над підготовкою проекту нового Кримінального кодексу України.

Визначено, що умови нинішнього воєнного стану в державі теж вносять свої корективи в розвиток досліджуваного інституту кримінального права, що відображаються у посиленні кримінальної репресії. Зокрема, посилення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, вчинені під час воєнного стану, може проявлятися у таких формах, як: 1) вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як кваліфікуюча ознака. 2) вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як обставина, яка обтяжує покарання.

Наголошено на необхідності в умовах воєнного стану повернутися до обговорення питання можливості відновлення в Україні смертної кари за вчинення окремих видів злочинів.

Ключові слова: покарання, система покарань, смертна кара, воєнний стан, посилення кримінальної репресії.

Merhel M.R. Idevelopment of the penalties institute in the conditions of the independence of Ukraine

The scientific article carried out a study of the development of the institution of punishment in the conditions of the independence of Ukraine in the context of the analysis of the criminal legislation of two historical stages: the independent Ukrainian state before the adoption of the Criminal Code of Ukraine (1991-2001) and the modern period of development of the independent Ukrainian state after the adoption of the Criminal Code of Ukraine (2001 - to the present time).

The peculiarities of the Criminal Code of Ukraine adopted on April 5, 2001 are analyzed in detail. It was established that the new Criminal Code of the Criminal Code of Ukraine was characterized by the gradual humanization of the punishment system, which was brought into line with world standards, taking into account the material capabilities of the state; new types of punishments were introduced, including arrest from 1 to 6 months, community service, restrictions on freedom.

It was concluded that since the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001, many changes have been made to it, the validity of some of them is quite questionable. The introduction of such changes, numerous internal contradictions, gaps and inaccuracies, as well as the inconsistency of some provisions of the Criminal Code with Ukraine's international obligations put on the agenda the question of the need to develop a new Criminal Code. Thus, in accordance with the Decree of the President of Ukraine dated August 7, 2019 No. 584/2019, the Commission on Legal Reform was established, which includes a working group on the development of criminal law, which is working on the preparation of a draft of the new Criminal Code of Ukraine.

It was determined that the conditions of the current state of war in the state also make adjustments to the development of the investigated institution of criminal law, which is reflected in the strengthening of criminal repression. In particular, increased responsibility for certain criminal offenses committed during martial law may manifest itself in such forms as: 1) committing a criminal offense under martial

law as a qualifying feature. 2) committing a criminal offense under martial law as a circumstance that aggravates the punishment.

The need to return to the discussion of the possibility of reinstating the death penalty for certain types of crimes in Ukraine under martial law was emphasized.

Key words: punishment, punishment system, death penalty, martial law, strengthening of criminal repression.

Іван МОНОЛАТІЙ

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри
політології Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

**ВІД АНОНІМОК ДО СПИСКІВ
«ІНТЕЛІГЕНТНИХ ОСІБ»: СПОСОБИ
«ОБҐРУНТУВАННЯ» ЗЛОЧИНІВ РОСІЇ ПРОТИ
ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ НА ГАЛИЧИНІ
(ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КОЛОМИЇ ПЕРІОДУ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)**

Вступ. Перша світова війна 1914–1918 років уперше виявилася такою тотальною не лише через залучення до неї величезної кількості озброєння й людських ресурсів, а й через швидку еволюцію правових норм і трансформацію державних апаратів, радикальне збільшення контролю над життям громадян. Уперше в новітній історії Перша світова війна стала справжньою війною народів: учасники цього воєнно-політичного конфлікту формували «образ ворога», зокрема тут відзначилася пропаганда, яка в найгірших кольорах змальовувала не лише ворожих очільників, а й цілі народи. В роки війни відбулася етнічна декомпозиція, передусім Австро-Угорщини, до слов'янських народів якої (поляків, чехів, українців) Російська імперія апелювала як до «братів-слов'ян», котрих вона «мусить» визволити. Конфлікт між Габсбургами і Романовими навколо Галичини став однією з головних причин війни між ними, другою за важливістю після Балкан [2, с. 210-211]. Ця війна практично реалізувала ідеї етнічної та конфесійної ненависті, зокрема розпочала хронологію європейських геноцидів, продовжила погроми, а також започаткувала депортації цивільного населення. Щоправда, війна точилася не тільки на полях битв та в окопах, а торкалася одночасно й тилу. Повсякдення в умовах запілля наочно свідчило про топографію окупації, нові порядки й особливості публічного простору. Зокрема «досвід окупації» не обмежувався різними формами грабунку та визиску, адже окупанти переймали не лише матеріальними цінностями, а й профанацією релігії, підбурюванням до актів вандалізму. Окупаційна влада не гребувала як використанням заручників, особливо чоловіків, так і співпрацею з місцевими елітами. Саме тому кожен окупант мав своє бачення порядків, реалізацією яких займалися разом з ним місцеві колаборанти, з котрими ворог ніколи не дискутував. Воювали окупанти з календарем і часом: за часів

російських займанщин Галичини тут запровадили юліанський календар (пересунувши лічення часу на 13 днів) та петербурзький час. Далі йшла боротьба з абеткою і мовами: на Галичині розпочали русифікацію нібито «одвічних російських територій», і не лише шкільництва чи видавничої справи, а й змінювали назви крамниць вуличних вивісок, оголошень, дороговказів з польської чи німецької і зокрема української винятково на їхні російськомовні, «кириличні», відповідники. Російська адміністрація на Галичині побила всі мислимі рекорди абсурду: розмножувала різні накази й оголошення, просякнуті духом ненависті до греко-католицизму та українців, пропагувала «навернення» на православ'я [5, с. 12-13].

Розвиток Коломиї завжди супроводжувався війнами та збройними зіткненнями різних народів, одним з наслідків яких були захоплення міста та його окупація протиборчими силами. Особливого драматизму воєнна окупація Коломиї набула під час Першої світової війни, коли землі Галичини стали полігоном найбільшого збройного конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією [3, с. 207, VII-04]. В історії Коломиї на початку ХХ ст. були три російські окупації: перша – 15 вересня 1914 – 16 лютого (за іншими даними 12 лютого) 1915 рр.; друга – 12 травня – 10 червня 1915 р.; третя – 13 червня (за іншими даними 30 червня) 1916 – 27 липня 1917 р.

Підготовка. У популярному серед москвофілів нарисі «Современная Галиция» Александра Васілевського стверджувалося, що «расположенная на берегу Прута Коломыя [...] стала в последнее время быстро развивается, благодаря тому, что недалеко от нея были открыты богатые нефтяные источники (въ Слободѣ Рунгурской). Въ 1851 г. в Коломыѣ было всего 12 000 жителей, теперь же ихъ тамъ более 35 000. Въ Коломыѣ, которая имѣетъ еврейско-польско-русинский характеръ, находятся двѣ мужскія класическія гимназии: польская и малорусская. Въ этомъ, сравнительно небольшомъ городѣ, выходятъ пять газетъ: польскихъ, малорусскихъ и на еврейском жаргонѣ» [4, с. 12]. Напередодні Першої світової війни у Коломиї мешкали 42 676 осіб, а у Коломийському повіті – 124 073 особи [4, с. 13].

У серпні 1914 р. повітова Боева управа в Коломиї опублікувала відозву такого змісту: «Тяжка настала для нас хвиля. Грізною війною іде на наш край непримиримий ворог України російський царат, щоб загарбати насилем і сю часть України, [...] Бажаня російського царату є загорнути Галичину [...] Темний гріб копає ворог нашому народному житю, а нашому народови грозить тяжке поневоленє. [...] нехай кождий сьвідомий і здоровий Українець сповнить свій обовязок для визволеня України

з російської неволі» [6, с. 125, док. № 1]. Як показала історія Коломиї, перестороги стосувалися не лише українського населення міста.

Як відомо ситуація на Східному фронті у перший рік Великої війни швидко змінювалася, а тому вже 15 вересня 1914 р. російські війська наступали на Коломию. У німецькій колонії Маріягільф 200 вояків кравевої оборони не змогли зупинити великі сили противника. Під натиском російських гармат і солдатів, які з'явилися зі сторони Кайзерштрассе, «ландштурмісти» розбіглися, кілька з них загинуло, а 14 осіб – взято в полон. Маріягільф було частково спалено, як і західну частину іншої колонії – Розенгек. Тодішня російська преса писала про Маріягільф, як про фортецю, і про те, що взято в полон 80 тис. осіб (що, є, звісно, цілковитою вигадкою). Того ж дня російські війська вступили до Коломиї і пробули тут, за невеликим винятком, до 16 лютого (інші дані – 12 лютого) 1915 р. Невідомий дописувач львівської газети «Свобода» згадував: «Сейчас по занятю Коломиї, вже тиждень перед тим напав страх на населенє. Люди старали ся заховати безпечно свій маєток. Ніхто не відважив ся виглянути на вулицю зі страху перед Москалями» [4, с. 56].

3-поміж перших відозв російської окупаційної адміністрації – заклик до коломийців, колишніх вояків австро-угорського війська, які повернулися додому, щоби ті зголосилися до магістрату в бюро місцевого інспектора поліції 10 жовтня 1914 р. Тих, хто проігнорував би такий заклик, генерал-губернатор полковник Сехін обіцяв віддати під військово-польовий суд [7b]. Подібну тональність мала відозва коменданта міста Свірського, у якій він закликав: «усім мешканцям міста Коломиї пропонується негайно пред'явити комендантові міста у магістраті усю наявну холодну та вогнепальну зброю, а також порох, патрони та інші припаси. Винні у невиконанні цього будуть віддані військово-польовому судові» [7a].

Вже від перших місяців російської окупації органи влади активно використовували у своїй роботі доноси на активних коломийців. Найперше йшлося про планові арешти українців або чиновників попередньої адміністрації. Так у вересні 1914 р. з грифом «цілком таємно» начальник Коломийського гарнізону склав такий собі перелік «політично ворожих до Росії» коломийців, котрі на той час вже не були у місті, але про всяк випадок розшукувалися. Це – відомі лідери українського студентства, «Січей» і «Соколів», а також громадські діячі. У цей список потрапили Кирило Трильовський, Кирило Балицький, студент Левицький, д-р Дмитро Левицький і д-р Теофіль Дембіцький [1в, оп. 1, спр. 1, арк. 45].

Прискіпливість до осіб, які сусідили з місцевими євреями, або ними були, спричинилася до активізації антисемітських настроїв. Так не пізніше 29 листопада 1914 р. окупаційна влада отримала анонімного листа,

зміст якого зводився до скарги на сусіда-єврея: «Ваше Благородіє Пане Командант! Доношу Пану Командіру послухно, що найбільший шпiон єст йеврей с Угор, що мешкає на улиці Мниховка у Коломѣи, а називає ся Герш Крісс, прошу його замкнути ... Тут зиди-спігуни від нашого войска і ... багато грошей на шпiонів. Цілуй руцѣ Пана Команданта, Той самий» [1в, оп. 1, спр. 1, арк. 42]. Щоправда цей анонім виявився коломийцем-поляком Міколаєм Патковським, який надіслав листа ще й польською мовою: «Вельмишановний пане коменданте міста! На вулиці Мнихівка, буд. 51, мешкає поштовий службовець Герш Крісс, угорський гебрей – член шайки шпигунів австрійського війська. Він ходить до шпиталю у гімназії і розмовляє з пораненими угорцями. Він згуртував довкола себе гебреїв, які дають грубі гроші на шпигунство і відправляє гебреїв до австрійського війська. Цьому треба обов'язково запобігти – для безпеки військ славної святої Росії і нас слов'ян та поляків» [1в, оп. 1, спр. 1, арк. 43].

Для пропаганди російської «благодійности» вже наприкінці 1914 р. здійснювалися одноразові грошові виплати. Так окремим сім'ям заарештованим австрійською військовою адміністрацією за співпрацю з російськими військами і промосковську агітацію в повіті, а також родинам страчених та погорільцям комітет у грудні виплатив 175 рублів [1б, оп. 1, спр. 13, арк. 20]. Яскравий приклад вірнопідданости окремих коломийців – грошові подачки 15 жінкам, чоловіки і сини яких були заарештовані австрійцями за симпатії до Росії. До такого спеціального списку внесли, переважно, коломийських москвофілів. Це, зокрема, якась Тофан, Анна Болехівська, Марія Болехівська, Агнешка Яремчук, Катерина Яремчук, Михалина Яремчук, Павлина Білоскурська, Катерина Залуцька, Стеблицька, Сузанна Стадниченко, Міняйлюк, Оборова, Атаманюк, Катерина Муцук і Йосифа Кобелецька. Жінкам, які виховували 34 малолітні дитини, виділялося 69 рублів одноразової допомоги [1б, оп. 1, спр. 13, арк. 23].

Непоодинокими були й так звані прошення коломийців, адресовані новим окупантам. Зокрема 20 січня 1915 р. вдова Михалина Кобринська з Герасимовичів, дочка о. Йосафата Кобринського (1818–1901), пароха с. Мишин на Коломийщині, фундатора та ініціатора побудови Народного дому в Коломії, надіслала листа до князя Лобанова-Ростовського. Його зміст зводився до прохання матеріальної допомоги, або якої не будь праці, чи іншого, для прожиття у скрутній ситуації. Адресатка, яка мешкала в Коломії на вул. Міцкевича, вказувала, що «Нисше підписана, есмь дочерию бл. о. Йосафата Кобринського, пароха въ Мышинѣ, многозаслуженого и многострадального такъ отъ роду якъ и отъ воровѣвъ Росіи

русского патриота, которого мозольною працею есть взірцево проваджене руское село Мышинъ» [1б, оп. 1, спр. 13, арк. 15(зв.)]. Далі М. Кобринська переконувала російські влади, що «Нисше підписана, есть такою горячою патриоткою, чересъ что на каждом майже кроць сдыбуются съ рбжного рода сикатурами и переслѣдованіями, такъ со стороны бувшихъ австрийскихъ властей, какъ и съ стороны приватныхъ людей – ворогѣв великой Росіи» [1б, оп. 1, спр. 13, арк. 18].

Фактів колаборантства вистачало й від коломийських москвофілів. Такий собі Фома Іванович Томей, мешканець вулиці Української, ще 23 серпня 1916 р. подав до керівника окупаційної влади у місті «Прошеніє» такого от змісту: «Его Высокоблагородію Господину Старостѣ гор. Коломыѣ Жителя г. Коломыѣ Фома Ив. Томей Прошеніє. Имѣя ревностное желаніє послужить на пользу Русскаго Государства в какомъ-нибудь подвѣдомственномъ Вамъ учрежденіи, осъмѣливаюсь просить Вашего Высокоблагородія о зачисленіе меня служащимъ въ одно изъ таковыхъ. 23-го Августа 1916, г. Коломыя, улица Украинская н-ръ 1636» [1б, оп. 1, спр. 158, арк. 12]. Проте, не маючи наміру залучати місцевих на вакантні посади, окупаційна влада 9 вересня оголосила, що прохання Ф. І. Томея не задовольнятимуть.

Реалізація. У вересні 1916 р. окупанти запровадили комендантську годину і пропускну систему для коломийців. В циркулярі про порядок видачі останніх вказувалося, що необхідно з'ясувати у контр-розвідвальному відділі чи не має неблагонадійних відомостей про особу, подати ті відомості, якими володіє помічник начальника (скоріше, його канцелярія), перевірити усі документи, що посвідчують особу і, найцікавіше, довідатися чи не був прохач «ландштурмістом» [1б, оп. 1, спр. 28-а, арк. 10]. Це зайвий раз свідчило, що російські влади побоювалися, що тимчасові посвідки отримують особи, які були запідозрені у подіях вересня 1914 р., коли частина коломийської крайової оборони безуспішно намагалася обороняти околиці міста і зокрема німецькі колонії, і саме ландштурмісти чинили опір ворогу. Ще влітку 1916 р. заарештували 86 коломийців, зокрема місцевих українців, євреїв і поляків [1а, оп. 1, спр. 73, арк. 18-25]. У спеціальному додатку до списку цих осіб [Див.: 4, с. 98-103], з грифом «таємно негайно», вказувалося, що цих «австрійських ландштурмістів» якнайшвидче треба вислати як військовозобов'язаних до Росії [1а, оп. 1, спр. 73, арк. 27].

Осінь 1916 р. також була часом складання численних списків: 15 жовтня 1916 р. коломийський бургомістр Станіслав Букоємський надіслав чернівецькому губернатору перелік 86 «заможних» євреїв [Див.: 4, с. 107-109], які сплатили контрибуцію російським окупаційним властям

на загальну суму 55 663 37 російських рублів [1б, оп. 1, спр. 60, арк. 34-38]; 25 грудня 1916 р. начальник Коломийського повіту у спеціальному рапорті повідомив чернівецького губернатора про маєтності на території повіту, покинуті власниками унаслідок війни. Ними були 38 великих і малих землевласників [Див.: 4, с. 151-152] – українців, поляків, євреїв та вірмен, які володіли площами від 22 до 4 тис. моргів [1б, оп. 1, спр. 60, арк. 119-119 (зв.)], разом 26 117 моргів (за приблизними підрахунками, 15 030 га).

Землями, які за часи війни запустили, російська адміністрація вважала і приватну власність німецьких колоністів на околицях міста. До таких вона відносила земельні площі Флебергу, Багінсбергу і Маріягільфу. Як правило це були середні і малі ділянки землі, а також власні будинки колоністів, зазвичай покриті соломною, гонтами або бляхою (середні розміри 7x12, 8x13 м) [4, с. 152]. Зокрема 31 січня 1917 р. землі Флебергу і все нерухоме майно було передано у володіння Міністерства землеробства Російської імперії. Останніми законними власниками Флебергу були 45 німецьких колоністів, які обробляли 245 моргів землі [1б, оп. 1, спр. 112, арк. 36-48(зв.)]. Росіяни нарахували власність 14 колоністів-утікачів – будинки і земельні наділи, яку забрали для власних потреб [Див.: 4, с. 152-153]. Схожою була ситуація з колонією Багінсберг. Коли 31 січня 1917 р. Багінсберг передавали у російську власність, члени комісії записали, що, фактично, в колонії є 15 уцілілих будинки, а 30 – напівзруйнованих, а землі – 280 моргів, які належали 51 колоністові [1б, оп. 1, спр. 111, арк. 30-97]. Російські акти передачі маєтків німців-колоністів Багінсбергу у «володіння Міністерства землеробства» зафіксували 51 особу [Див.: 4, с. 153-155]. У колонії Маріягільф, де проживали 107 осіб, які обробляли 500 моргів, половина з понад сотні будинків була зруйнована. Вже 30 січня 1917 р. передали всю власність російським чиновникам [1б, оп. 1, спр. 109, арк. 1-49, 85]. Власність 43 колоністів-біженців задокументували окупанти, а відтак реквізували [Див.: 4, с. 156-157].

До цієї ж категорії варто додати й приватні підприємства, які дісталися окупаційній адміністрації. Зокрема наприкінці грудня 1916 р. бургомістр повідомив російську адміністрацію, що на території міста працюють тільки два підприємства – дистиларня нафти Еліаша Крісса і млин Мойсея Гартенберга, усі інші – знищені, а жодне з підприємств Коломиї не є державною власністю [1б, оп. 1, спр. 26, арк. 5, 5(зв.)].

Млин Мойсея Гартенберга для Коломиї міг вважатися стратегічним об'єктом – з огляду на його економічні потуги. Згідно із інвентарем від 24 жовтня 1916 р. він складався з трьох окремих частин: будівлі млина, дерев'яного складу на його території й водяного млина. Підкреслюючи

важливе економічне значення останнього в повсякденному житті Коломиї і складність воєнного стану в умовах російської окупації, 9 вересня 1916 р. коломийський бургомістр С. Букоємський повідомляв начальника Коломийського повіту, що «задня заосмотрення людности міста Коломиї в (одяного) спуску, якого недостача дає ся діткливо відчувати, наміряє Магістрат пустити в рух млини фірми Гартенберг при ул. Старомійській і евентуально також млин при ул. Млинській нисшій. Тому просить Магістрат іменем громади міста Коломиї о уділене призволеня та пушене в рух сказаних млинів» [16, оп. 1, спр. 27, арк. 1]. Окупаційна влада не поспішала з відповіддю, а тому вже 20 вересня 1916 р. заступник бургомістра Станіслав Вербер знову звертається до керівництва повіту: «В тутейшнім місті дає ся діткливо відчувати недостача муки і людність звертає ся до Магістрату з прошенням о пушене млинів в рух, аби могла збіже молотити. Покликуючи ся на своє прошене з 9/9 1916 ч. 11990 просить проте Магістрат о ласкаве виданя призволеня на пушене в рух млинів фірми Гартенберг і Сп(ілки)» [16, оп. 1, спр. 27, арк. 7]. Проблема підприємства М. Гартенберга розглядалася вищим російським командуванням Південно-Західного фронту та генерал-губернатором в Чернівцях, внаслідок чого 21 жовтня 1916 р. начальник Коломийського повіту отримав телеграму з твердженням, що «командування 8-ої армії не зустріло перешкод відкриттю в Коломиї млина» [16, оп. 1, спр. 27, арк. 13]. 22 жовтня 1916 р. голова Районної евакуаційної комісії Південно-Західного фронту генерал-майор барон Кноррінг розпорядився, щоби «млин, що знаходиться у власності магістрату передати, не припиняючи обробіток збіжжя для населення, Всеросійському Земському Союзу, який зобов'язується пустити її повним ходом і буде відпускати борошно місцевому населенню» [16, оп. 1, спр. 27, арк. 14].

Щоправда цей млин не передали у розпорядження міста, а реквізували відразу ж по завершенню ремонтних робіт і передали інженеру Яцеку Домбровському. 15 листопада 1916 р. млин, згідно з наказом командувача 8-ої російської армії, було передано у власність Всеросійському Земському Союзу для прохарчування російських військ і цивільного населення. На спеціальному засіданні Ради міста 27 листопада 1916 р. члени магістрату та особисто бургомістр обурено вимагали від начальника Коломийського повіту, щоби «за великі труди і накладі, якими відремонтовано млин Гартенберга» російська сторона повернула кошти, вкладені містом у відбудову млина. Створена спільна комісія у складі інженера Юзефа Стоєвського, віце-бурмістра С. Вербера і помічника начальника Коломийського повіту Б. К. Домова так і не дійшла до згоди. Кошти, витрачені на ремонт млину російська сторона не відшкодувала, запевнивши,

що Всесеросійський Земський Союз буде роздавати безоплатно частину борошна місцевому населенню і продавати його решті вже нижче встановленої такси на 15 коп. Фактично, млин став власністю російської армії [16, оп. 1, спр. 27, арк. 17, 25, 27].

Окупаційні власті активно використовували й дискримінаційні практики щодо чоловічого населення Коломиї, без огляду на національну приналежність. Влітку 1917 р. окупаційна влада склала подвійні списки «неблагодійних»: перший, із 121 військовозобов'язаного [Див.: 4, с. 128-133] (49 українців, 56 поляків, 15 євреїв та 1 німця) [1а, оп. 1, спр. 73, арк. 42-45]; другий – т. зв. 170 «чорноробів», до яких принципово зарахувала й євреїв-купців [Див.: 4, с. 134-142] (80 українців, 47 поляків, 40 євреїв і 3 німців) [1а, оп. 1, спр. 73, арк. 45-51]. Сказати б, «найскандальнішим» сьогодні можна вважати т. зв. «Список інтелегентныхъ лицъ города Коломыи» від 22 червня 1917 р. [1а, оп. 1, спр. 73, арк. 38-41], який зафіксував 113 коломийців-чоловіків (45 українців, 60 поляків, 6 євреїв і 2 німців) [Див.: 4, с. 182-188], з яких треба або сформувати «робочі дружини», або віддати до російського війська.

Револьюційні події в Росії 1917 р., процеси деморалізації царського війська, призвели до того, що загарбники втрачали боєздатність. 27 липня 1917 р. Коломия знову перейшла до рук австро-угорських військ. В цей час до Коломиї повернулися 24-й і 36-й піхотні полки і заквартирував 41-й Чернівецький піхотний полк. Певний час тут перебували угорські підрозділи, а також військові частини, що поверталися з південного фронту – Румунії [4, с. 203-204].

Підсумок. Перша світова війна, а в ній – три російські займанщини упродовж 1914–1917 рр. прирекли коломийців на двояку дилему: піти на війну і там загинути чи повернутися калікою і нікому не потрібним, боронячи цісаря і Вітчизну, або стати вічним мандрівником поміж родини, сусідів, окупантів, в оточенні предметів щоденного вжитку, жебракуючи і перебуваючи в постійному страхі перед виселенням, пограбуванням, арештом. Ці чинники визначили основи знищених приватностей, громадянськості коломийців. Російська окупаційна адміністрація не гребувала використовувати місцевих донощиків, колаборантів, роздмухувати етнічну неприязнь, укладати списки неблагонадійних осіб для депортації, чи насильного вербунку у російське військо, формування «робочих дружин», націоналізацію чужої приватної власності для імперських структур влади. Показово, що тип політичного режиму («самодержавіє», «временное правительство») не впливали на зміну методів і тактики російського окупаційного режиму на Галичині, зокрема в Коломиї. Реквізиції і «переписування» не-російської власності на користь Санкт-Петербурга стали

ознаками коломийського повсякдення в умовах зубожіння, голоду і депортацій цивільного населення вглиб Російської імперії.

Важливо зазначити й те, що, попри воєнно-політичний конфлікт, русифікаторську політику царату на Галичині під час Першої світової війни, спрямовану на уніфікацію будь-який проявів національного життя, переслідування й злочини проти цивільних, доказом людяності місцевого населення став порятунок російських полонених у «Запасній військовій лічниці» («Епідемічній лічниці») в Коломиї. Станом на 1919 р. тут, у різний час і з різними захворюваннями, знаходилося щонайменше 27 підданців російського царя, уродженців різних окупованих Романовими території Євразії [Див.: 5, с. 533-554], а відтак були поховані на Військовому цвинтарі у Коломиї і, ймовірно, на греко-католицькому цвинтарі «Монастирок».

Підсумовуючи, зазначимо, що «місто без властивостей» – це історія Коломиї в умовах трьох російських окупацій, що мали місце у 1914–1917 рр. Перша світова війна для Коломиї, як і для інших міст на Галичині, не була чимось закономірним, що впливало з природи їх внутрішнього суспільно-політичного розвитку. Радше навпаки – це було безапеляційне втручання зовнішніх чинників у, хай і не зовсім спокійне, але цілком розмірене життя мешканців регіону, історично перший досвід їхнього зіткнення з рашизмом.

1. *Державний архів Івано-Франківської області. а) Ф. 605 «Комісар Коломийського повіту, м. Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії»; б) Ф. 603 «Коломийська міська військова міліція, м. Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії»; в) Ф. 610 «Комендант м. Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії».*
2. Грицак Я. *Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 408 с.*
3. Лоза Ю. *Історичний атлас України. Вид. 2-е, доповн. Київ: Мапа, 2022. 324 с.*
4. Монолатій І. *Місто без властивостей. Коломийська фуга Великої війни. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 224 с.*
5. Монолатій І. *Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. 656 с.*
6. *Хрестоматія з історії Коломиї / наук. ред., упор. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. 672 с.*
7. *Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Austria. а) Inventarnummer KS 162121150; б) Inventarnummer KS 162121151.*

Monolatii I. From anonymous to lists of “intelligent persons”: ways of “justifying” Russia’s crimes against the civilian population in Halychyna (Historical experience of Kolomyia during the First World War)

The article substantiates the view that in modern postmodern historical paradigms there is a tendency to move away from metanarratives and increasingly focus attention on micro-historical plots. Within the framework of such approaches, the history of the cities that were in the grip of the latest Russian occupation and the related war crimes of rashism against Ukrainians can be an important direction. Taking into account the historical experience of the occupation regimes of the regions of Ukraine and their cities as key centers of socio-cultural, political and socio-economic life is an urgent task, without which the coverage of the nation-building process will be incomplete and will remain locked within the framework of primordialism and exclusive ethnic history.

In the period studied in the article, Kolomyia appears as a socio-cultural space of polyethnic segments, which in the chronotope of the study (three Russian occupations of Kolomyia during the First World War) was its immanent property. Eastern Halychyna at the beginning of the 20th century. was a special socio-cultural space. In the conditions of ethno-cultural division of labor and rigid social hierarchy, there was a world in which spatial proximity and episodic political and economic communications were accompanied by the existence of a significant cultural distance between ethnic groups striving to preserve/achieve self-sufficiency.

The study shows that the gradual entry into the era of political ideologies increasingly intensified the competition between them for scarce resources, which, however, had not yet acquired excessive conflict forms: a complex system of inter-ethnic relations in a synergistic sense showed the ability for self-regulation. Under the conditions of occupation by the Russian army, the inhabitants of Kolomyia (the third largest city in Eastern Halychyna) tried to continue living their lives, resorting to «temporary» (as it seemed at the time) escape, various forms of adaptation or open or passive resistance to the new government. At the same time, representatives of different ethnic groups «did not forget» about their own quarrels. In particular, there were signs of anti-Jewish sentiment among the city’s population passively incited by the anti-Semitic Russian authorities. Collaboration for the purpose of getting even with personal enemies is an unfortunate, but far from unique, phenomenon that harmed the interests of not only the Jewish, but also all other ethnic communities of the city. Playing on inter-ethnic contradictions, the occupation regime resorted to the old well-known formula “divide et impera”. As a result of the Russian occupations, Kolomyia rapidly degraded and turned into one of the many district centers of the region, only partially preserving its own multicultural properties. This was the first step towards the loss of Kolomyia, like most Eastern Halychyna townships, of its immanent essence.

The article, based on the analysis of unpublished archival documents, shows the methods and mechanisms of “justification” of the crimes of the Russian occupation authorities against the civilian population of Kolomyia. It was established that the occupation authorities actively used informers from among the local population,

created a network of collaborators and “sympathizers” with the russians, incited ethnic hatred, compiled lists of undesirable persons for deportation or forced recruitment into the russian army, the formation of “worker wives”, nationalization of foreign private property for imperial power structures. It is significant that the form of power and political regime of the Romanovs – from authoritarian-monarchical to quasi-republican – did not influence the change in the methods and tactics of the Russian occupation regime in Galicia, particularly in Kolomyia. Requisitions and “rewriting” of the property of the local population in favor of St. Petersburg became signs of daily life in Kolomyia in the conditions of impoverishment, hunger and deportations of the civilian population deep into the russian empire.

Keywords: russians, crimes against the civilian population, collaborators, requisitions, russian empire, Halychyna, Kolomyia.

Монолатій І. Від анонімок до списків «інтелігентних осіб»: способи «обґрунтування» злочинів Росії проти цивільного населення на Галичині (історичний досвід Коломиї періоду Першої світової війни)

Стаття обґрунтовує погляд, що у сучасних постмодерних історичних парадигмах намітилася тенденція до відходу від метанаративів та все більшого фокусування уваги на мікроісторичних сюжетах. У рамках таких підходів важливим напрямком може бути історія міст, які опинилися у лещатах новітньої російської окупації, і пов’язані з цим воєнні злочини рашизму проти українців. Врахування історичного досвіду окупаційних режимів регіонами України та їхніх міст як ключових центрів соціокультурного, політичного та соціально-економічного життя, є нагальним завданням, без виконання якого висвітлення націотворчого процесу буде неповним та залишатиметься замкненим у рамках примордіалізму й ексклюзивної етнічної історії.

У досліджуваній у статті період Коломия постає соціокультурним простором поліетнічних сегментів, що у хронотопі студії (три російські окупації Коломиї у період Першої світової війни) було його іманентною властивістю. Східна Галичина на початку ХХ ст. була особливим соціокультурним простором. В умовах етнокультурного поділу праці та жорсткої соціальної ієрархії існував світ, в якому просторова близькість та епізодичні політичні й економічні комунікації супроводжувалися існуванням значної культурної дистанції між етнічними групами, що прагнули до збереження/досягнення самодостатності.

Дослідження показує, що поступове входження в епоху політичних ідеологій все більше посилювало конкуренцію між ними за дефіцитні ресурси, яка, однак, ще не набрала надміру конфліктних форм: складна система міжетнічних відносин у синергетичному сенсі виявляла здатність до саморегуляції. В умовах окупації російською армією мешканці Коломиї (третього за чисельністю та вагою міста Східної Галичини) намагалися продовжувати жити своїм життям, вдаючись до «тимчасової» (як тоді здавалося) втечі, різних форм пристосування або відкритого чи пасивного опору новій владі. При цьому представники різних етнічних груп «не забували» і про власні чвари. Зокрема, далися взнаки пасивно підбурювані антисемітською російською владою антиєврейські настрої

серед населення міста. Колаборація з метою поквитатися з особистими ворогами – це прикре, але далеко не унікальне явище – шкодило інтересам не лише єврейської, але й усіх інших етнічних громад міста. Граючи на міжетнічних суперечностях, окупаційний режим вдавався до старої добре відомої формули «divide et impera». Унаслідок російських окупацій Коломия стрімко деградувала і перетворилося в один із багатьох повітових центрів регіону, лише частково зберігши власні мультикультурні властивості. Це був перший крок до втрати Коломиєю, як і більшістю східногалицьких міст, своєї іманентної сутності.

У статті, на підставі аналізу неопублікованих архівних документів, показані способи і механізми «обґрунтування» злочинів російської окупаційної влади проти цивільного населення Коломиї. Встановлено, що окупаційні власті активно використовували донощиків з числа місцевого населення, створили мережу колаборантів і «співчуваючих» росіянам, роздмухувати етнічну неприязнь, укладати списки неблагонадійних осіб для депортації, чи насильного вербунку у російське військо, формування «робочих дружин», націоналізацію чужої приватної власності для імперських структур влади. Показово, що форма влади і політичного режиму Романових – з авторитарно-монархічного на квазі-республіканський – не впливали на зміну методів і тактики російського окупаційного режиму на Галичині, зокрема в Коломиї. Реквізиції і «переписування» власності міського населення на користь Санкт-Петербурга стали ознаками коломиїського повсякдення в умовах зuboжіння, голоду і депортацій цивільного населення вглиб Російської імперії.

Ключові слова: росіяни, злочини проти цивільного населення, колаборанти, реквізиції, Російська імперія, Галичина, Коломия.

Назарій МОРОЗЮК

аспірант Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМАТИКА КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ ЯК ВИДУ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Випадки примусової депортації українців під час війни росії проти України неодноразово з'являлися в українських ЗМІ. Примусова депортація суворо заборонена міжнародним правом, але росія цілковито ігнорує будь-які норми. Ст. 49 Женевської конвенції про поводження із цивільним населенням (1949 р.) та ст. 85 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій (1977 р.) заборонено переміщення осіб (індивідуальне або масове) із окупованої території на територію окупанта, окрім евакуації людей з огляду на загрозу для їхнього життя, або коли дійсно немає можливості не покидати домівку.

Вислання громадян. Ця заборона передбачає, що нікого не може бути вислана з території держави, громадянином якої він є. Також нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є [1, с. 215–233]. Це передбачено міжнародним гуманітарним правом.

Фільтрація, примусова депортація є однією з характерних рис діяльності путінського режиму, яку можна віднести до політики геноциду по відношенню до українського народу.

Геноцид - цілеспрямовані дії з метою повного або часткового знищення груп населення чи народів за національними, етнічними, расовими, корисливими або релігійними мотивами. Є декілька видів геноциду, серед яких гібридний, саме його і застосовує політика росії по відношенню до українського народу.

Такий геноцид не застосовує масових розстрілів, проте супроводжується примусом людей до депортації, порушенням їх основних прав та безправ'ям у державі [3, с. 172].

Оскільки Росія також незаконно утримує громадян України у фільтраційних таборах, вона порушує статтю 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статтю 5 Європейської конвенції з прав людини.

Регіони, які приймають примусово переселених переселенців з України подають звітність до вищестоящих органів та управлінь, які узагаль-

нують відомості стосовно наявності в них переселенців для того щоб створювати більше фільтраційних таборів, які б сприяли окупаційній політиці Росії на території України.

Примусова депортація проводиться країною-агресором не тільки на підконтрольну територію, а й на територію країни, яка безпосередньо не вступила в конфлікт, але допомагає розміщувати бази російських військ, допомагаю відновлювати та налагоджувати логістичне забезпечення військ та сил, засобів. Така політика також проводиться з метою поширення путінської пропаганди, з метою знищення українців як нації. Примусова депортація проводиться за керівництвом військово-політичного керівництва держави для залякування населення, для того щоб люди, які вболівають за вільну Україну фактично зникли. Варто відзначити, що переселенців також вистачає і в псевдо республіках «ДНР» та «ЛНР». Зрозуміло, що після проведення часткової мобілізації в Росії люди які примусово були депортовані до так званих народних республік чи до території Росії будуть в перших рядах мобілізованих та кинутих напризволяще на війну проти своїх же земляків, українців.

Така політика проводиться для того щоб менше використовувати свої резерви, а також для того щоб в сукупності примусова депортація супроводжувалась ще й іншими воєнними злочинами, мала наслідком ще більше і більше жертв тоталітарного режиму.

Ще одним проявом насильства під час примусової депортації є те, що виїхати громадянам України, які опинились в епіцентрі бойових дій, легше та простіше було виїхати на територію, підконтрольну Росії. Російські військові та силовики контролювали щоб українців депортували саме до Росії, залякували та погрожували місцевому населенню розправою. Можна сказати, що крім примусової депортації і заради вчинення таких протиправних дій були вчинені ще низка дій для того щоб якомога більше людей потрапило в зону російської пропаганди. Тиск, насилля, погрози, психологічний вплив, зміна обстановки та багато інших факторів впливало на українців, яких примусово депортували на територію не підконтрольну Україні. На це і був розрахунок пропутінських силовиків.

Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військово-

го характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію повинна в межах своїх можливостей максимально забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування, а також те, що члени однієї сім'ї не будуть розлучені[2,с.2].

Водночас насильницьке переміщення населення або депортація окупаційною владою РФ може бути кваліфіковане як злочин проти людяності або воєнний злочин відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Водночас термін «насильницьке», що вживається у Римському статуті, не обмежується застосуванням сили і може включати в себе погрозу силою або примушування, викликане, наприклад, страхом перед насиллям, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою щодо такої особи або осіб, або використання обстановки, що характеризується примусом.

Депортація або насильницьке переміщення населення в ст. 7 Римського статуту міжнародного кримінального суду віднесений до злочину проти людяності, а в ст.8 депортацію можна класифікувати як воєнний злочин, незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі.

Тобто депортацію можна класифікувати за міжнародним кримінальним правом і як злочин проти людяності, так і як воєнний злочин.

Так, «злочини проти людяності» — це злочини, що завдають шкоди людині — здоров'ю, добробуту, честі. Вони належать до кримінальних і караються законом. Це вбивство, доведення до самогубства, побої, катування, ненадання допомоги особі в небезпеці, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, торгівля людьми, експлуатація дітей, зґвалтування, розбещення неповнолітніх. Натомість «злочини проти людства» несуть загрозу не конкретній людині, а людській спільноті, довікллю, порушують правила людського співжиття. Вони караються не тільки законами певної країни, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового знищення, піратство, хуліганство на вулиці, наруга над могилою, жорстоке поведіння з тваринами, забруднення довкілля, створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт.

Таким чином, злочини проти людства є одночасно злочинами проти людяності, але не всі злочини проти людяності є одночасно злочинами проти всього людства.[5,с.2]

«Депортація або насильницьке переміщення населення» означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом.

До найголовніших ознак воєнних злочинів можна віднести наступні:

1) Об'єктивна сторона даних дій вчиняється під час та безпосередньо пов'язана зі збройним конфліктом

2) Вчинення дій, що вважаються грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права:

дії, що вчиняються мають грубо потурати норми міжнародного гуманітарного права, які знайшли своє відображення у Женевських конвенціях 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 р., Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 р., та ще деяких НПА, що встановлюють перелік воєнних злочинів, а також грубе порушення звичаїв міжнародного гуманітарного права

такі дії повинні грубо потурати найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права

такі дії будуть визнаватися воєнними злочинами незалежно від їх наслідків

3) Такі дії, за загальним правилом, мають вчинятися комбатантами (тобто особами що володіють правом вести бойові дії від імені держави та уповноважені на це нею) або особами, які володіють правом їм наказувати вчиняти певні дії

4) Перелік об'єктів, що можуть бути ціллю протиправного посягання закріплені в нормах міжнародного гуманітарного права та користуються його захистом

5) Суб'єктивною стороною даних протиправних дій є умисел чи груба необережність [4,с.120-125].

Для розуміння сутності «злочинів проти людяності» елемент «людяності» має вирішальне значення. Вочевидь, для позначення розглядуваних діянь категорія людяності використана не випадково. Слово «людяність» у цьому контексті має підкреслювати людську природу людей, проти яких спрямовані вказані посягання. Поняття злочинів проти людяності у Кримінальному кодексі України (надалі – КК) відсутнє. Тому кваліфікація злочинів рф проти дітей як злочинів проти людяності можлива лише на міжнародному рівні, наприклад Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду, якщо буде вста-

новлено та доказано, що військовослужбовці країни-агресора вчиняли такі діяння на території України. Доказова база збирається як нашими правоохоронцями так і правоохоронними органами країн-партнерів.

Якщо розглядати та аналізувати історичний аспект депортації, то депортація після 24.02.2022 року є наймасштабнішою з 1947, коли була операція «Запад», в рамках якої радянська влада намагалась нейтралізувати дільність УПА. Ця операція характеризується крім масовістю ще й раптовістю (протягом доби було вивезено близько 78 тисяч українців до Казахстану та віддалених районів Сибіру).

Отже, варто відзначити що проблема класифікації депортації в кримінальному законодавстві України та інших держав характеризується правовою невизначеністю та правовими колізіями. Саме поняття «депортація» та «примусова депортація» є визначеними, чіткими, однак що стосується правового регулювання даного поняття та поєднання цього поняття з іншими в рамках міжнародного кримінального права то існують проблеми, які полягають також у кримінально-правовій класифікації діяння.

Для того щоб правильно класифікувати те чи інше діяння слід детально вивчити всі умови та дії, що були на момент вчинення даного злочину чи на момент події, яка передувала вчиненню такого кримінального правопорушення.

Також необхідно відзначити, що класифікація в рамках міжнародного кримінального права ускладнюється ще й іншими поняттями, які є тотожними або суміжними з поняття депортація, геноцид у формі примусового переселення і т.д. Фактично, Російська федерація під час вчинення примусової депортації або діянь які замасковані під цю подію, вчиняла та вчиняє і зараз ряд інших кримінальних правопорушень, за які обов'язково повинна відповісти перед світовою спільнотою та перед українським народом.

Примусова депортація порушує відразу ряд проблемних питань та ряд норм міжнародного кримінального права які тим чи іншим чином перетинаються з цим воєнним злочином. Проблемним є також той момент, що не відразу можна буде кваліфікувати та відмежувати воєнний злочин від злочин проти людства так як під час повномасштабного вторгнення ці поняття злились в одне ціле та передали певні риси кримінально караних діянь один одному. Цей злочин та ряд інших повинно бути імплементовано в наше національне законодавство для уникнення прогалин в праві та для запобігання колізій в законодавстві. Необхідно відзначити, що ці та ряд інших злочинів повинні перейти в наш сучасний ККУ який уже реформується та переформатовується, набирає все більше та більше

змін які диктує нам сучасний світ та кримінальні цинічні злочини, вчинені країною-агресором. Необхідно пам'ятати та ділитись досвідом з країнами, переймати від них передовий досвід та впроваджувати необхідні зміни для сучасного законодавства, для того щоб підтверджувати статус правової, незалежної держави.

Відмежування примусової депортації від інших суміжних понять повинна допомогти при виникненні проблем та труднощів в рамках класифікації.

Зрозуміло, що під час окупації та зважаючи на особливу зухвалість та цинізм російських військ варто було б очікувати на такі кримінальні правопорушення, які створюють особливу небезпеку для України та українців. Негативні наслідки мають для українського народу процеси депортації мають ще й тому що характеризуються вони масовістю та носять загальнодержавний характер. Так мешканці тимчасово окупованих територій на багатьох областях відчули на собі примусову депортацію та замасковану під евакуацію примусову депортацію та переміщення населення незалежно від їх волі на певну територію. Характер таких дій мають регіональний та загальнодержавний характер, найбільше страждають регіони які знаходяться в найближчій територіальній близькості до підконтрольних росії територій.

1. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13) // Право України. – 2010. – № 10. – С. 215–233.*
2. *Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 09.01.2019). 1949.*
3. *Кухарчук Х. І. Депортації як елемент політики геноциду — 16—20 с. — С. 19 / Рафаель Лемкін: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Редактор Роман Сербин, упорядник Олеся Стасюк. — К.: Майстерня книги, 2009. — 208 с. — С. 202—208 // Правове регулювання переміщень населення (міграції, депортації, трансфери, проблеми біженців): історія і сучасність: матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-теоретичної Інтернет-конференції [Архівовано 21 жовтня 2016 у Wayback Machine.] / ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2016. — 172 с.*
4. *Репецький В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів / В. М. Репецький, В. М. Лусик // Альманах міжнародного права / В. М. Репецький, В. М. Лусик. — Одеса: Фенікс, 2009. — С. 120—125.— Режим доступу до ресурсу:<http://intlawa.manac.net/v1/14.pdf>*

5. *Як правильно: «злочин проти людяності» чи «проти людства». Архів оригіналу за 14 липня 2014. Процитовано 13 червня 2014.*

Moroziuk N.S. Problems of classification of forced deportation as a type of violent acts against the ukrainian people

When starting to talk about deportation, it is impossible not to mention the primary meaning of the term «assimilation» in this case, which is translated from a foreign language as assimilation to something. The process of forced deportation the aggressor country from the beginning of the full-scale invasion wants to pass off its citizens as voluntary assimilation. What is clear is the fact that artificial assimilation is actually taking place, which in other words is called violent. Artificial assimilation is achieved by the Russian Federation through colonization, annexation of new territories, totalitarianism and political dictatorship, restriction or suppression of social, economic, political rights or forced deportations.

What makes the work relevant is that forced deportation is gaining more and more momentum, and there are not so many recent new works by scientists, since in the civilized world forced deportation is no longer a relevant crime, but not for countries that live under a totalitarian and authoritarian regime. During the martial law, there were a number of recorded cases of forced relocation of citizens, including vulnerable sections of the population such as children and the elderly, to the territory controlled by the Russian Federation.

Issues of war and war crimes were studied by such legal scholars as H. M. Akhmetshin, Z. O. Ashitov, A. G. Gorniy, V. M. Chkhikvadze, V. A. Glushkov, and others, among them, in particular, people whose work we used, but in the writings of which there was outdated Soviet thinking. It is clear that the old works had to be reformatted to a certain extent for modern realities.

What is important is that it is possible to analyze and investigate the difference between genocide, forced deportation, other types of violent war crimes, to investigate such issues from a practical point of view. It must be remembered that the enemy has been using the policy of forced deportation since 2014, but has now started to use it more globally, using new methods and ways of committing such war crimes.

International criminal legislation was adopted quite a long time ago, some normative legal acts have been in effect since 1949 or 1977 and need to be replaced, clarified, and changed in accordance with the requirements of modern warfare. Within the framework of international criminal law, the concept, characteristics, feature of forced deportation and the need to document such war crimes for proper recording and submission to relevant law enforcement agencies for proper legal evaluation are also considered. It is necessary to remember that correct classification and a sufficient amount of literature on a specific issue can help fight crime and prevent new types of old crimes.

Keywords: deportation, forced deportation, war crime, violence, genocide, criminal offense.

Морозюк Н.С. Проблематика класифікації примусової депортації як виду насильницьких дій по відношенню до українського народу

Розпочинаючи мову про депортацію неможливо не згадати про значення першочергового у даному випадку терміну “асиміляція”, яка перекладається з іноземної як уподібнення до чогось. Процес примусової депортації країна-агресор з початку повномасштабного вторгнення хоче видати своїм громадянам за добровільну асиміляцію. Зрозумілим є той факт, що насправді відбувається штучна асиміляція, яка іншими словами називається насильницькою. Штучна асиміляція досягається російською федерацією шляхом колонізації, приєднання нових територій, тоталітаризму та політичної диктатури, обмеження чи утилки соціальних, економічних, політичних прав чи насильницьких депортацій.

Актуальним роботу робить те, що примусова депортація набирає все більші та більші оберти, а недавніх нових праць вчених не так багато так як в цивілізованому світі примусова депортація вже не є актуальним злочином, але не для країн які живуть при тоталітарному та авторитарному режимі. За час воєнного стану була низка зафіксованих випадків примусового приміщення громадян, в тому числі незахищених верств населення таких як діти та люди похилого віку на територію підконтрольну російській федерації.

Питання воєнних та військових злочинів досліджувалися такими вченими-юристами як Ахметшин Х. М., Ашитов З. О., Горний А. Г., Чхиквадзе В. М., Глушков В. А. та ін., серед них зокрема люди праці яких ми використовували, але в працях яких було застаріле радянське мислення. Зрозуміло, що старі праці потрібно було в певній мірі переформатовувати під сучасні реалії.

Важливим є те, що можна проаналізувати та дослідити різницю між геноцидом, насильницькою депортацією, іншими видами насильницьких воєнних кримінальних правопорушень, дослідити такі питання з практичної точки зору. Необхідно пам'ятати, що ворог використовував політику примусової депортації ще з 2014 року, але зараз почав використовувати її більш глобально, використовуючи нові методи та способи вчинення таких воєнних злочинів.

Міжнародне кримінальне законодавство прийняте ще досить давно, деякі нормативно-правові акти діють ще з 1949 чи з 1977 року та потребують заміни, уточнення, змін відповідно до вимог сучасної війни. В рамках міжнародного кримінального права також розглядають поняття, характеристику, особливість примусової депортації та необхідність документування таких воєнних злочинів для належної фіксації та надання відповідним правоохоронним органам для належної правової оцінки. Необхідно пам'ятати, що правильність класифікації та достатня кількість літератури з конкретного питання може допомогти боротись зі злочинністю та попереджувати нові види старих злочинів.

Ключові слова: депортація, примусова депортація, воєнний злочин, насильство, геноцид, кримінальне правопорушення.

Олексій ПЕТЕЧЕЛ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доцент

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СТАТЕВІ ЗЛОЧИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Початок повномасштабного вторгнення російський військ на територію України призвів і до численних випадків порушення законів та звичаїв війни. Особливо цинічними є масові розстріли цивільного населення, катування та сексуальне насильство. На сьогодні одним із найбільш резонансними кримінальними правопорушеннями, які піднімають хвилю громадського обурення, є кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. В умовах війни індекс нетерпимості до таких діянь зростає в рази. Оскільки сексуальне насильство здійснює сильний травмуючий вплив на психіку людини, а також, враховуючи те, що безпека особистості й нормальний її розвиток в сучасних умовах – один із головних об'єктів правової охорони, правильна кваліфікація діянь і подальше притягнення винних до відповідальності є пріоритетним завданням України.

Свідчення очевидців після деокупації підтверджують той факт, що сексуальні домагання було нормою для окупантів, а небезпека згвалтування могла бути в будь який час, особливо щодо молодих жінок. На жаль, в умовах війни сексуальне насильство йде поруч з фізичним насильством, а у ситуації війни з росією, також поруч з етнічним, національним насильством. Історичні дослідження підтверджують, що вчинення згвалтувань військовослужбовцями російської армії є звичною практикою у всіх війнах, де вони приймали участь, починаючи з Першої світової війни. Статеве насильство використовується як інструмент поневолення, приниження та психологічного розчавлення цивільного населення окупованих територій, помста за невдалі дії чи поразки у бойових діях.

Аналіз статистичних даних щодо стану статевої злочинності свідчить, що в цілому її рівень за останні три роки істотно не змінився, однак рухається з невеликою негативною динамікою. Так в 2019 році було зареєстровано 355 випадків згвалтування, в 2020 – 382 випадки, та 2021 – 399 випадків, за 11 місяців 2022 року – 250 випадків. Щодо сексуального насильства, то тут також спостерігається незначна негативно динаміка,

а саме 86 випадків у 2020 році, 85 випадків у 2021 році та 88 випадків за 11 місяців 2022 року. Варто відзначити, що факт значного скорочення кількості згвалтувань може бути пояснений окупацією значної території України росією в результаті широкомасштабної війни, що унеможливило об'єктивну фіксацію та розслідування фактів вчинення кримінальних правопорушень. Крім того, відповідно до даних правоохоронних органів значна частина кримінальних правопорушень, вчинених окупаційними військами проти цивільного населення, в тому числі статеві злочини, кваліфікуються як порушення права та звичаї війни. Про це свідчать і дані офіційної статистики. Зокрема, в 2019 році було зареєстровано лише 12 таких кримінальних проваджень, в 2020 – 218 кримінальних правопорушень, в 2021 – 159 випадку, а от за 11 місяців 2022 року 48839 кримінальних правопорушень, передбачених статтею 438 «Порушення правил та звичаїв війни». На жаль, офіційна статистика не деталізує дане кримінальне правопорушення по формах об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, окрім якщо вони поєднані з умисним вбивством. Однак чисельні повідомлення як від правоохоронних органів так і в засобах масової інформації свідчать про достатню поширеність насильницьких статевих кримінальних правопорушень.

Варто відзначити і про високу латентність даних кримінальних правопорушень, що зумовлено важкою психотравмою, низьким рівнем довіри до правоохоронних органів, зневіра у можливості притягнення до відповідальності винних осіб, недоліки документування таких випадків, що пов'язано як з відсутністю бажання потерпілих неодноразово повторювати дані свідчення, так і з невмінням відповідальних осіб правильно та коректно спілкуватися з потерпілими.

Окрему увагу слід приділити міжнародним документам, що визначають правила поведінки з цивільним населенням в умовах війни. Так, 03.01.1955 року для України набула чинності Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. Росія теж ратифікувала вказану конвенцію з усіма додатковими протоколами. Однак 12.11.2019 року росія відкликала ратифікацію додаткового протоколу до Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 року. Серед міжнародних зобов'язань, від яких відмовилася росія, є і положення щодо поведінки з цивільним населенням, зокрема, щодо обов'язку розрізняти цивільне населення та комбатантів, а також цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів; заборона актів насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення; заборона вчинення насильства над життям, здоров'ям і фізичним та пси-

хічним станом осіб, знуцання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі; забезпечення жінок правом користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань. Відмова від даного протоколу може свідчити про завчасну підготовку росії до повномасштабної війни з Україною, спрямованої не так проти військових об'єктів, як проти цивільного населення в цілому, тероризуючи його, знищуючи його як фізична так і морально. Дані дії ми і спостерігаємо сьогодні.

Повертаючись до положень Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року варто відмітити положення, спрямовані на захист цивільного населення від проявів насильства, в тому числі сексуального. Так, відповідно до статті 3 Конвенції забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях:

- a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- b) захоплення заручників;
- c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
- d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.

Варто звернути увагу і на положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятого 17 липня 1998 року. Україна підписала Римський статут Міжнародного кримінального суду 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його. Відповідно до статті 7 Римського статуту для цілей цього Статуту «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Відповідно до злочинів проти людяності, зокрема, віднесено зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства.

Говорячи про складність притягнення до відповідальності за злочини проти людяності, в тому числі зґвалтування, варто відзначити про важливість встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Показовою в цьому плані є рішення Міжнарод-

ного кримінального суду у справі «Прокурор проти Жермена Катанги» від 07.03.2014 року. 24 лютого 2003 року дві міліцейські групи – Фронт патріотичного опору Ітурі (FRPI – збройне угруповання Нгіті), яким командував Жермен Катанга, та Фронт націоналістів та інтернаціоналістів (FRI - збройне угруповання Ленду) – атакували Богоро з метою витіснити звідти або знищити табір Союзу конголезьких патріотів, а також населення Хема, яке там проживало. Внаслідок нападу на село Богоро 24 лютого 2003 року багато цивільних осіб було вбито, село пограбовано і частково знищено, а жінок зґвалтовано та взято у сексуальне рабство. Згідно з судовим розслідуванням комбатанти Ленду та Нгіті гвалтували мирних жителів під час і після нападу, а деякі жінки, які зазнали цих дій, були також викрадені, ув'язнені та змушені стати дружинами комбатантів, щоб брати участь у актах сексуального характеру, виконувати за них домашні справи і загалом підкорятися комбатантам. Що стосується сексуального насильства над жінками, які належали до ворожої групи, як методу ведення війни збройними угрупованнями Ленду та Нгіті, то частою практикою було їх захоплення й перетворення у сексуальних рабинь. Так, Жермену Катанзі було висунуто обвинувачення, крім іншого, за зґвалтування та сексуальне рабство як воєнні злочини та злочини проти людяності. Міжнародний кримінальний суд 7 березня 2014 року Жермена Катангу засудив за один злочин проти людяності, а саме – вбивство, та чотири воєнні злочини: вбивство, атаку на цивільне населення, знищення майна та мародерство, вчинені під час атаки на село Богоро. Однак Суд встановив, що Катанга, надаючи матеріально-технічну підтримку комбатантам, не мав повної влади над усіма силами, що воювали. Тому його було виправдано за зґвалтування та сексуальне рабство, а також за використання дітей віком до 15 років для активної участі у бойових діях у зв'язку із недостатністю доказів. Суд, при прийнятті рішення наголосив на ряді об'єктивних та суб'єктивних ознак, що повинні бути встановлені для визнання зґвалтування злочином проти людяності та воєнним злочином, а саме: систематичність та широкомасштабність нападу; спрямованість нападу щодо цивільного населення; вчинення насильницьких дія як під час нападу, так і після; умисність. Окремо слід відзначити про можливу наявність етнічної ознаки як складової нападу та підтвердженням того, що сексуальне насильство використовується для знищення певної нації чи етносу. Складність притягнення до відповідальності керівний склад агресора за вчинення статевих кримінальних правопорушень зумовлено необхідністю доведення того факту, що зґвалтування та інші статеві кримінальні правопорушення були одним із завдань самого нападу, а та-

кож усвідомлення керівництвом, що такий напад однозначно призведе до вчинення сексуального насильства.

1. *Конвенція про захист цивільного населення під час війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.*
2. *Петечел О. Ю. Кримінологічна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи / О. Ю. Петечел // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. – 2016. – Вип. 41. – С.90-99.*
3. *Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.*
4. *ЗБІРНИК ОГЛЯДІВ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ (СНПК) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jurfem.com.ua/zbirnyk-ohlyadiv-mks*

Петечел О.Ю. Кримінальна відповідальність за статеві злочини в умовах війни.

Стаття присвячена розгляду однієї з найскладніших тем відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в умовах війни України проти росії. Розглянутий один із аспектів вказаної проблеми – сексуальне насильство щодо цивільного населення. В статті розглянуто проблеми кваліфікації статевого кримінального правопорушення, проаналізовано міжнародні документи щодо визначення даних кримінальних правопорушень. Окрема увага приділена практиці розгляду справ Міжнародним кримінальним судом, а саме виправдальну частину вироку суд в одній із справ та наголошено на складність доведення об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Ключові слова: сексуальне насильство, воєнні злочини, злочини проти людяності, статеві злочинність.

Petechel O.Yu. Criminal responsibility for sexual crimes during wartime.

The article is devoted to consideration of one of the most challenging topics - the responsibility for committing criminal offenses in the conditions of Ukraine's war against Russia. One of the aspects of the indicated problem is - sexual violence against the civilian population, considered in the article. The article examines the qualification problems for sexual criminal offenses and analyzes international documents on the definition of these criminal offenses. Particular attention is paid to the practice of handling cases by the International Criminal Court, namely the exculpatory part of the court's verdict in one of the cases, and the difficulty of proving objective signs of the composition of a criminal offense is emphasized.

Keywords: sexual violence, war crimes, crimes against humanity, sexual crimes.

Лілія ПОЛУНІНА

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальних розслідувань Державного податкового університету

Ельвіра КРУЦЬ

здобувач вищої освіти Державного податкового університету

ЩОДО ПИТАННЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що в умовах проведення військових дій на території держави завдається значна матеріальна шкода як населенню, так і країні в цілому. Основні питання, які стосуються відшкодування шкоди, яка завдана внаслідок проведення агресивних воєнних дій рф шляхом порушення законів та звичаїв війни та всіх міжнародних норм постали ще з 2014 року, однак з 2022 року вони набули більшого масштабу в межах країни. Враховуючи цю ситуацію, Україна ще з 2014 року направила 5 справ на розгляд до Європейському суду з прав людини, в яких були задокументовані злочини, які вчинені на окупованих територіях. Також Україною було надіслано позов до Міжнародного суду ООН про визнання росії терористом з метою притягнення її до відповідальності за фінансування тероризму, вчинення актів дискримінації, геноциду українського народу та тероризму.

Крім цього, рф були вчинені дії, які носять індивідуальний характер, тому юристами було надіслано до Європейського суду з прав людини більше тисячі скарг, паралельного до цього надіслані скарги окремими фінансовими компаніями до арбітражних судів Франції, Швейцарії та Нідерландів. Так, були звернення від банків «ПриватБанк» та «Ощадбанк», підприємств: фінансової компанії «Фінілон», НАК «Нафтогаз», EverestEstateLLC, «Укрнафта», НАК «Укренерго», ТОВ«Стабіл», ДТЕК.

Поряд із цим, перспектива відшкодування матеріальних збитків від воєнних дій на всій території України спонукає до вдосконалення інструментів, завдяки яким можна підтвердити завдану шкоду та в подальшому її відшкодувати. З цією метою, відповідно до затвердженого Указу Президента України «Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [6] від 18 травня 2022 року № 346/2022, було сформовано робочу групу, яка займається розробкою

та запровадженням механізмів на міжнародно-правовому рівні з питань відшкодування шкоди, яка завдана Україні через воєнні дії.

Метою статті є обґрунтування необхідності документального закріплення воєнних злочинів з метою відшкодування їх фінансового та морального збитку.

Враховуючи історичні передумови сформовані такі форми для відшкодування шкоди, які заподіяні через воєнні дії, а саме: репарації, контрибуції, реституції, конфіскація, субституції, які використовуються після завершення збройного конфлікту. Крім цього використовуються різні способи для того, щоб досягти відшкодування завданої шкоди: 1) через укладення угод між сторонами збройного конфлікту або з залученням до розгляду справи інших країн; 2) використання міжнародних інституцій [1].

Розглянемо кожен із форм відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій більш детально. Так, під репараціями розглядають повне або часткове відшкодування, яке сплачується відповідно до укладеного мирного договору або іншого міжнародного нормативно-правового акту тією державою, яка проводить агресивну війну, заподіюючи шкоду іншій державі. Для прикладу під час Першої світової війни Німеччина кожного року сплачувала встановлену суму репарацій. Контрибуція передбачає виплату платежів в примусовому порядку після закінчення війни, сплату цих репарацій здійснює та країна, яка зазнала поразку. Зазначимо, що контрибуцію можуть виплачувати і в натуральному вигляді з населення окупованих територій [4].

Реституції передбачають поновлення майнових прав, які порушені внаслідок проведення військових дій, приведення їх до стану, який існував на час вчинення таких дій. В чинний Кримінальний кодекс України потрібно ввести інститут реституції нарівні з основним покаранням. Конфіскація передбачає можливість проведення націоналізації майна росії як держави так і її резидентів після перемоги України. Але також передбачена можливість конфіскації майна її резидентів. Субституція передбачає заміну пошкодженого майна іншим, яке схоже за своїм призначенням та властивостями [3].

Процес розробки того або іншого механізму, який направлений на відшкодування шкоди в окремих випадках мають свої характерні риси. Кожному випадку притаманні індивідуальні риси. Окрему методичку, завдяки якій були б визначені збитки та шкода в даний момент не прийнято та не затверджено. Тому, поки що юристи керуються загально встановленими правилами для того, щоб підтвердити збитки. Для того, щоб

документально підтвердити завдані збитки формують та затверджують наступні документів такому порядку:

1. У тому випадку коли шкода була завдана фізичній особі необхідно зібрати всі документи, які підтверджують право власності особи на майно (свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, всі витяги з реєстрів та договорів купівлі-продажу та ін.).

2. Якщо шкода завдана суб'єкту господарювання, то потрібно здійснити інвентаризацію всіх наявних активів, яке було втрачене внаслідок воєнних дій, а саме фінансових ресурсів, основних засобів, сировини, виробленої продукції у відповідності до затвердженого наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань» [5].

3. Зібрати точні дані щодо дати та обставин пошкодження майна шляхом повідомлення про факт скоєння до засобів масової інформації, а також до правоохоронних органів, органів влади та місцевого самоврядування, в яких чітко прописати факти вчинених дій та їх наслідки.

4. Провести фіксацію пошкодженого майна за допомогою фото-, відео зйомки.

5. Одержати акт пошкоджень або знищення, який формується працівниками органами місцевої влади та військово-цивільних адміністрацій.

6. Зібрати всі необхідні документи, в яких будуть зазначені дані щодо невиконаних договорів конкретних контрагентів, а також невиконані зобов'язання суб'єкта господарювання за поставлений товар, виконану роботу, надані послуги.

7. Здійснити експертну оцінку розміру збитків, які були завдані внаслідок воєнних дій: прямі збитки внаслідок знищення та пошкодження майна, а також його викрадання та втрати, а також непрямі збитки у формі упущеної вигоди, втрати бізнесу або грошових надходжень [2].

Більше того, потрібно самостійно ініціювати відкриття кримінального провадження, що дозволить в належній процесуальній формі здійснити фіксацію протиправних дій та зібрати необхідну доказову базу для заяв, позовів та скарг у майбутньому. Для того, щоб це здійснити потрібно провести додаткові дії: 1) у тому випадку коли є очевидці здійсненого кримінального правопорушення, зібрати дані від них, а також зафіксувати їх персональні дані для того, щоб зв'язатися з ними в майбутньому, щоб вони виступили у ролі свідків; 2) подати у встановленій формі заяву до правоохоронного органу відносно проведення реєстрації кримінального правопорушення та розпочати досудове розслідування. Дії протиправного характеру можуть кваліфікуватися відповідно до статей 186, 187 та 438 Кримінального кодексу України; 3) ініціювати питання щодо

визнання потерпілої особи від вченого злочину внаслідок воєнних дій, яке регулюється нормами КПК України, якими передбачаються можливості визнання потерпілою не лише фізичної, а й юридичної особи, яким заподіяний матеріальний збиток; 4) подати органу, який займається досудовим розслідуванням потрібних право установчих документів та ініціювати витребування документів, які можуть перебувати в інших осіб; 5) провести ініціювання для фіксації органом досудового розслідування основних фактів порушення прав, пошкодженого або знищеного майна; 6) ініціювати проведення допиту свідків; 7) надати заяву-клопотання відносно проведення судових експертиз судових для встановлення характеру пошкоджень та вартості пошкодженого майна, а також загального розміру збитків, які були завдані [7, с. 150-152].

Отже, можемо підсумувати, що злочини, які скоєні рф під час воєнних дій обов'язково повинні фіксуватися та направлятися на розгляд до міжнародних судових інституцій для відшкодування шкоди. Тому питання документування таких злочинів повинно розглядатися на державному рівні більш прискіпливо і продуктивно. Розроблений єдиний механізм документування воєнних злочинів, їх фіксація та методика розслідування щоб особи, які вчинили воєнні злочини на території України були піддані кримінальному покаранню відповідно до існуючих міжнародних норм.

1. Мохончук С. М. *Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.11. Харків, 2014. 39 с.*
2. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. *Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. 12 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf>*
3. Красницький І. *Відгук офіційного опонента на дисертацію М. Піддубної «Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України», подану на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2020/vidguk-oponenta-krasnitskogo-i.v.-na-disertatsiyu-piddubnoyi-t.v.pdf>.*
4. Мадзігон Н. *Особливості імплементации норм міжнародного права щодо міжнародних злочинів. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Випуск 3 (24). С. 197–200.*
5. *Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : наказ Міністерства фінансів України від 2 вересня 2014 року № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text>.*
6. *Про роботу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок*

збройної агресії Російської Федерації : Указ Президента України від 18 травня 2022 року № 346/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3462022-42577>.

7. Червякова О. В. *Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. Форум права. 2020. № 61 (2). С. 150–162. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835>.*

Polunina L.V., Kruts E.M. Regarding the issue of documenting war crimes

The article considers the need to document war crimes in order to compensate for the damage caused to individuals and legal entities by the aggressive actions of the Russian military as a result of their violation of the laws and customs of war enshrined in international norms. The following forms of compensation for damage caused by military actions are established, namely: reparations, contributions, restitution, confiscation, substitutions, which are used after the end of the armed conflict. It is noted that in legal practice, various methods are used to achieve compensation for the damage caused: through the conclusion of agreements between the parties to the armed conflict or involving other countries in the consideration of the case; with the use of international institutions. The procedure for documenting war crimes of the Russian Federation in accordance with the generally established rules separately for individuals and separately for business entities in order to confirm the damage caused is considered.

The study determined that Ukraine sent a lawsuit to the UN International Court of Justice to recognize Russia as a terrorist state in order to hold it accountable for financing terrorism, committing acts of discrimination and terrorism. In addition, actions of an individual nature were committed in the Russian Federation, which is why lawyers sent more than a thousand complaints to the European Court of Human Rights, parallel to this, complaints were sent by individual financial companies to the arbitration courts of France, Switzerland and the Netherlands.

On the basis of the conducted research, the need to initiate the opening of a number of criminal proceedings is substantiated, which will allow the recording of illegal criminal actions of the Russian Federation in the proper procedural form and to collect the necessary evidence base for punishing the guilty persons for committing war crimes.

Keywords: war crimes, documentation, damages, compensation, criminal proceedings.

Полуніна Л.В., Круць Е.М. Щодо питання документування воєнних злочинів

В статті розглянута необхідність документування воєнних злочинів з метою відшкодування шкоди, яка спричинена фізичним та юридичним особам агресивними діями військових рф внаслідок порушення ними законів та звичаїв війни, що закріплені у міжнародних нормах. Встановлені наступні форми відшкодування шкоди, які заподіяні через воєнні дії, а саме: репарації, контрибуції, реституції, конфіскація, субституції, які використовуються після завершення збройного конфлікту. Зазначено, що в юридичній практиці використовуються

різні способи для того, щоб досягти відшкодування завданої шкоди: через укладення угод між сторонами збройного конфлікту або з залученням до розгляду справи інших країн; із використанням міжнародних інституцій. Розглянутий порядок документування воєнних злочинів рф відповідно до загально встановлених правил окремо для фізичних осіб, окремо для суб'єктів господарювання з метою підтвердження завданих збитків. В дослідженні визначено, що Україною було надіслано позов до Міжнародного суду ООН про визнання росії державою-терористом з метою притягнення її до відповідальності за фінансування тероризму, вчинення актів дискримінації та тероризму. Крім цього, рф були вчинені дії, які носять індивідуальний характер, тому юристами було надіслано до Європейського Суду з прав людини більше тисячі скарг, паралельного до цього надіслані скарги окремими фінансовими компаніями до арбітражних судів Франції, Швейцарії та Нідерландів.

На основі проведеного дослідження обґрунтовано необхідність ініціювання відкриття низки кримінальних проваджень, що дозволить в належній процесуальній формі здійснити фіксацію протиправних злочинних дій рф та зібрати необхідну доказову базу для покарання винних осіб за вчинення воєнних злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, документування, збитки, відшкодування шкоди, кримінальне провадження.

Василь ПУЛИК

*аспірант Прикарпатського національного університету імені
Василя Стефаника*

ПРОБЛЕМИ ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вторгнення військ російської федерації на територію України вплинуло на зміну державних і громадських інституцій до нових реалій повномасштабної війни. З метою забезпечення доступу суб'єктів до правосуддя, Верховним судом оперативно здійснювалася зміна територіальної підсудності тих судів, що через бойові дії, не могли виконувати свою функцію. Зараз відбувається активний процес адаптації законодавства до вимог воєнної реальності, проте все ще залишається актуальним аналіз проблем, з якими зіштовхнулося правосуддя.

Перше, що створює перешкоди для звернення суб'єкта до суду – це неможливість здійснення правосуддя деякими судами, розташованими на окупованій території чи у зоні бойових дій. Статтею 12-2 та статтею 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7] встановлені загальні засади функціонування судової системи та здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. На час введення воєнного стану Указом Президента № 64/2022 від 24.02.2022 вирішення цього питання регламентувалося виключно ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7], де зазначено про зміну територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснювати правосуддя судами. Тобто, можливість розгляду справ була поставлена в залежність від функціонування законодавчого органу.

За офіційною інформацією Ради суддів України, внаслідок війни російської проти України, окупації українських територій і фізичного знищення суддів станом на 16.04.2022 в Україні не здійснювало правосуддя 141 апеляційний та місцевий суд, пошкодженими або повністю зруйнованими були 51 приміщення судів від 777 загальної кількості приміщень, 47 приміщень судових установ зазнали критичних ушкоджень, а на тимчасово непідконтрольних українській владі територіях було 63 суди. За цих обставин розпорядженнями голови Верховного Суду територіальну підсудність змінено для 130 загальних місцевих судів [10].

Варто зауважити, що 128 судів у Донецькій, Луганській, Миколаївській, Запорізькій, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Київській та Житомирській областях, змінили територіальну підсудність

у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану [6].

Наведені статистичні дані свідчать про те, що війна з російською федерацією призвела до виникнення критичного стану у сфері забезпечення правосуддя в Україні.

Зміни до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які були внесені 03.03.2022, визначили механізм зміни територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин (зокрема, воєнний стан та військові дії) [3]. Своїми розпорядженнями голова Верховного Суду вирішує питання про зміну територіальної підсудності, відповідну інформацію доводять до відома на офіційному сайті судового органу, а на Державну судову адміністрацію України (далі – ДСА) покладено обов'язок складати та доводити до відома перелік судів, які тимчасово не працюють. З початком воєнного стану значно зменшилась кількість звернень до судів у всіх формах судочинства, однак статистика звернень має тенденцію до зростання через місяць після початку активних бойових дій. Як зазначає т.в.о. голови ДСА О. Сальніков: «...судова система вистояла і закріпилася на рубежах, які забезпечили їй Збройні сили України, а громадяни отримали необхідний доступ до правосуддя» [4].

Питання відкладення розгляду справи, зупинення провадження, дистанційна участь людей у судових засіданнях, повідомлення учасників про час і місце розгляду справи, поновлення/продовження строків зараз є актуальними. Виникло багато прецедентів, коли судді неодноразово відкладають розгляд справи і не застосовували заходів процесуального примусу у зв'язку із неприбуттям учасників в судові засідання. В обґрунтування судді посилаються на зазначені вище роз'яснення РСУ від 02.03.2022 [1] та на ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак, в кожному конкретному випадку, мають досліджуватися причини такого неприбуття та матеріали, що надані на підтвердження цих обставин.

У роз'ясненнях Верховного Суду та рекомендаціях, підготовлених Радою суддів України про роботу судів в умовах воєнного стану йдеться про:

- можливість відкладення або відкликання справ у зв'язку з неявкою учасників судових засідань через загрозу життю посадових осіб суду або подібну загрозу;

- право учасників судового процесу подати заяву про відкладення розгляду справи, пов'язаної з веденням бойових дій, а також право на

розгляд справи в режимі онлайн (відеоконференція) на підставі відповідної ухвали;

- першочергово розглядати невідкладні справи;
- необхідність взяти на себе відповідальність за розвиток відповідної судової практики з урахуванням реалій воєнного часу;
- розгляд нетермінових справ здійснюється лише за письмовою згодою всіх учасників справи;
- керівництво суду обмежує особистий прийом громадян та допуск сторонніх осіб у судові засідання;
- обмежений доступ до деяких електронних ресурсів, що дозволяють відслідковувати стан справ з метою організації безпечних умов для тих, хто приходить до суду, та учасників судового процесу;
- керуватися ситуацією, що склалася, у визначенні порядку та умов роботи судів та вживати оперативних заходів щодо її зміни;
- введення воєнного стану є розумною підставою для поновлення процесуальних строків [1].

13.03.2022 Верховний Суд надав рекомендації працівникам судів на випадок захоплення населеного пункту чи суду, або такої безпосередньої загрози. Серед таких рекомендацій за наявної можливості – вивезення судових справ та їх передача до суду, на який покладається відповідна територіальна підсудність, насамперед тих, що перебувають у провадженні, а за відсутності такої можливості – забезпечити зберігання справ у сейфах в приміщенні суду [5]. Адже у випадку втраченого судового провадження процесуальними законами передбачено його відновлення, але лише у випадках, коли винесено рішення або постановлено ухвалу про закриття провадження. Усі інші справи не підлягають відновленню і позивач повинен повторно подати позов до відповідного суду поточної юрисдикції.

Також актуальним є питання щодо повідомлення учасників справи, які наразі перебувають на тимчасово окупованих територіях, за кордоном або місце перебування яких невідоме, про дату, час та місце судового засідання. Наразі єдиним законним способом повідомити про таку справу є публікація оголошення на веб-порталі суду. Ще існує проблема втрачених проваджень в судах, що перебували, чи зараз перебувають на непідконтрольній території. Громадяни не мають можливості отримати копії судових рішень по відповідних справах, а також, захистити свої права, якщо рішення суду не було ухвалене.

Щодо повідомлення учасників справи про дату, час та місце її розгляду, маємо вказати, що з початку активних воєнних дій і до 20.06.2022 було закрито доступ до єдиного реєстру судових рішень та інформації щодо стану розгляду справ. За словами голови ДСА О. Сальнікова, це

було зроблено через необхідність захисту реєстрів від кібератак, а також з метою приховування інформації про «суддів і суди, які приймали рішення стосовно тих чи інших осіб, які могли б бути «цікаві» окупантам» [2].

Деякі вчені вважають, а саме М. М. Грекова та А. О. Педоренко, що дистанційна форма зайнятості в судах стала надзвичайно актуальною, оскільки сприяє гнучкості трудових правовідносин [11, с. 51]. Водночас, кожен суд має визначити мінімальну кількість осіб, які повинні знаходитися у приміщенні суду упродовж робочого дня, чітко розподілити між ними обов'язки, а також організувати чергування суддів та працівників апарату суду. Допуск до судового засідання осіб, які не є учасниками судового розгляду, має бути обмеженим. Як слушно констатує В. І. Фаринник, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом є заходом, що покликаний забезпечити інтереси судочинства в цілому [12, с. 129].

Також було рекомендовано за можливості розглядати справи у форматі відеоконференції. Голова Ради суддів України Богдан Моніч прокоментував запровадження нового функціоналу підсистеми відеоконференцзв'язку, який дозволяє автоматично здійснювати трансляцію судових засідань на youtube-каналі судової влади вебпорталу «Судова влада України» [8].

Як зазначають у ДСА, державне підприємство «Центр судових сервісів» 11 березня 2022 року впровадило новий функціонал підсистеми відеоконференцзв'язку, який стосується трансляції судових засідань в режимі онлайн і полягає в значному спрощенні процедури. З 24.02.2022 по 11.04.2022 в такому форматі було проведено 9 300 судових засідань, а в «Електронному суді» за аналогічний період часу було зареєстровано 1 900 нових користувачів. З 08.04.2022 почав працювати новий сервіс «Електронний кабінет», який надає можливість надсилати документи іншим учасникам перед відправкою до суду з отриманням підтвердження про доставку.

Л. Москвич також зазначила, що ДСА рекомендує судам для організації трансляцій судових справ, які мають значний суспільний інтерес, використовувати наявний в підсистемі відеоконференцзв'язку функціонал планових конференцій [9, с. 368].

У підсумку можна зазначити, що судова система України витримала випробування війни, зберегла свою працездатність і продовжує успішно здійснювати правосуддя. Однак, щоб уникнути вказаних проблем, необхідно вдосконалити процесуальні закони, доповнивши процесуальні кодекси окремою главою, яка регулює порядок здійснення правосуддя в умовах воєнного чи надзвичайного стану. У процесі судового розгля-

ду судді стикаються з низкою організаційних та процесуальних питань, пов'язаних із динамічною картиною бойових дій в окремих регіонах та неможливістю повноцінного виконання своїх професійних обов'язків, але ці питання регулюються нормативно-організаційно-розпорядчими документами вищих і колегіальних органів юстиції.

1. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Офіційний сайт Ради суддів України. 02.03.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 13.11.2022).
2. Державна судова адміністрація України в тестовому режимі відновила доступ до ЄДРСР. Портал судової влади України. 20.06.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1286014/> (дата звернення: 13.11.2022).
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 13.11.2022).
4. Інформація про діяльність судів в умовах воєнного стану станом на 28 березня 2022 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1265236/> (дата звернення: 13.11.2022).
5. Розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Recomendatsii.pdf (дата звернення: 13.11.2022).
6. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Zagalna_tablica_sudiv_06_04_2022.pdf (дата звернення: 16.11.2022).
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.11.2022).
8. Моніч Б. Голова Ради суддів України Богдан Моніч прокоментував ситуацію навколо ОАСК. URL: <https://court.gov.ua/press/news/972134> (дата звернення: 16.11.2022).
9. Моквич Л. Організація судових та правоохоронних органів: навч. посіб. Харків : Право, 2016. 364 с.
10. РСУ оновила інтерактивну карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів. Офіційний сайт Ради суддів України. 25.02.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-onovila-interaktivnu-kartu-sudiv-ukraini-z-rozrahunkami-normativiv-navantazenna-na-suddiv-i-sudi> (дата звернення: 16.11.2022).

11. Грекова М.М., Педоренко А.О. *Щодо дистанційної роботи в умовах карантину. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти (частина II)*. Львів. 2021. С. 50-51.

12. Фаринник В. І. *Тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом: проблеми теорії та практики*. Науковий вісник Національної Академії Внутрішніх Справ, 2015. № 1. С. 126-138.

Pulyk V. Problems of administration of justice in the conditions of armed aggression against Ukraine

The work examines obstacles to access to justice that arise in Ukraine due to the armed aggression of the Russian Federation. In particular, the following problematic issues are pointed out. During the military aggression, a large percentage of national courts were deprived of the opportunity to administer justice, in the occupied territories justice is not administered even at the present moment. It was noted that during the martial law, the working conditions of courts and judges changed significantly, but most courts are trying to adapt to the new conditions and ensure the effective functioning of the judicial system, maximum access to justice, and bring the work of the court back to its former, normal state and functioning. It was established that the transition of Ukraine to the format of military state administration led to the adoption of a number of laws in the field of justice. These laws have a «supplementary», «corrective» nature, their norms are aimed at specifying, clarifying, changing or adjusting the current legislative framework of the state. Territorial change of jurisdiction of court cases in case of objectively forced necessity should be carried out on the basis of a discretionary decision of the head of the Supreme Court to another safer court. At the same time, the procedure for changing the territorial jurisdiction provided for by the legislation has not been finalized. However, the introduction of martial law on the territory of Ukraine significantly accelerated the pace of registration of new users in «e-systems», which allow to exercise the right to legal protection in an electronic format as an alternative or necessity to the already familiar paper form. It was noted that there is insufficient regulatory regulation of the procedure for consideration of civil cases in conditions of martial law or state of emergency. It is proposed to supplement the procedural codes with a separate section regulating the procedure for the administration of justice in conditions of martial law or state of emergency. The legislator needs to legitimize the developed project procedural developments in the field of justice in order to optimize the work of the courts of the judicial system of Ukraine during the period of martial law.

Key words: access to justice, court, martial law, jurisdiction, adjournment of cases.

Пулик В. Проблеми відправлення правосуддя в умовах збройної агресії проти України

Анотація. У роботі досліджено перешкоди у доступі до правосуддя, що виникають в Україні через збройну агресію Російської Федерації. Зокрема, вказується на такі проблемні питання. Великий відсоток національних судів протягом військової агресії був позбавлений можливості здійснювати правосуддя, на

окупованих територіях правосуддя не здійснюється навіть на поточний момент. Зауважено, що під час воєнного стану умови роботи судів та суддів значно змінилися, але більшість судів намагаються адаптуватися до нових умов та забезпечити ефективне функціонування судової системи, максимальний доступ до правосуддя та привести роботу суду до колишнього, нормально стану та функціонування. Констатовано, що переведення України у формат військового державного адміністрування зумовило прийняття низки законів у сфері правосуддя. Ці закони мають «доповнюючий», «коригуючий» характер, їх норми спрямовані конкретизувати, уточнити, змінити або ж врегулювати чинну законодавчу базу держави. Територіальна зміна підсудності судових справ у разі об'єктивно вимушеної необхідності має здійснюватися на основі дискреційного рішення голови Верховного Суду до іншого найбільш безпечного суду. Водночас процедура зміни територіальної підсудності, що передбачена законодавством, остаточно не врегульована. Однак, введення воєнного стану на території України значно пришвидшило темпи реєстрації нових користувачів в «е-системах», які дозволяють в електронному форматі реалізувати право на судовий захист як альтернативу або необхідність до вже звичної паперової форми. Зауважено про недостатнє нормативне врегулювання порядку розгляду цивільних справ в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Запропоновано доповнити процесуальні кодекси окремим розділом, що регулює порядок здійснення правосуддя в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Законодавцю необхідно узаконити напрацьовані проектні процесуальні напрацювання у сфері правосуддя з метою оптимізації роботи судів системи судоустрою України у період дії режиму воєнного стану.

Ключові слова: доступ до правосуддя, суд, воєнний стан, підсудність, відкладення розгляду справ.

Ірина ПЯТНИЦЬКОВА

доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичних наук Донецького національного університету імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ДОКУМЕНТАЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ З ФІКСАЦІЇ ДОСВІДІВ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Межа між історією та сучасністю є досить складним гносеологічним питанням, яке не полишало філософів з часу формування наукового світогляду. Теперішній момент вже за хвилину є історією, що підлягає осмисленню за допомогою історичного наукового інструментарію. Сучасна війна росії проти України є викликом для всього українського суспільства, демократичної світової спільноти. Вона ставить нові запити й до української та світової науки, вимагає формування методології, концептуальних підходів до вивчення подій війни та досвіду її переживання, верифікації існуючого у світовій практиці наукового інструментарію.

Одним із нагальних наукових завдань на цьому етапі є формування джерельної бази, що слугуватиме основою для емпіричного рівня досліджень, а в подальшому формування теоретичних концепцій та узагальнень. Окрім того, зібраний матеріал може слугувати доказовою базою злочинних дій російської влади та її військових. Усвідомлюючи важливість цих завдань багато українських інституцій, за підтримки іноземних партнерів, виступили з ініціативами формування баз даних, що включають усні свідчення очевидців подій, фото, відео матеріали, дописи соціальних мереж.

Мета цього дослідження полягає у виявленні та описі документальних ініціатив, що фіксують події та досвіди переживання війни росії проти України, вивченні інформаційного потенціалу зібраних ними матеріалів для історичної науки.

Одна з ініціатив із документування війни належить українському незалежному дослідницькому об'єднанню Центру міської історії Центрально-Східної Європи. Вона розпочалася у березні 2022 р. під назвою «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни». Проект отримав підтримку міжнародних партнерів, серед них Інститут філософії та соціології Польської академії наук, Польське товариство усної історії, Університет Сент-Ендрюс, Центр сучасної та цифрової історії Люксембурзького університе-

ту [1]. Головною дослідницею проєкту є українська соціологиня Наталія Отріщенко.

Документаційна ініціатива була запроваджена паралельно у м. Львові, Польщі та Люксембурзі. Вона спрямована на документування усних оповідей про переживання війни людей, які вимушені були залишити свої домівки та волонтерів. Учасники проєкту головним своїм завданням вбачають створення не публічної документаційної бази, яка в подальшому, з дотриманням всіх вимог законодавства щодо збереження та використання особистих даних, буде використана виключно в наукових цілях.

Документаційна ініціатива Центру міської історії дозволила зібрати матеріал у період безпосереднього розгортання подій, коли респонденти будували свої розповіді на власних відчуттях і переживаннях з мінімальним впливом на їх розповіді суспільного наративу.

Водночас організатори проєкту добре усвідомлювали чутливість роботи з оповідачами, травмованість самих інтерв'юєрів, які є громадянами України і також мають свій досвід переживання війни. Тому, проєкт переслідує не лише мету документування усних оповідей, а й створення максимально комфортного простору для висловлення та підтримки, забезпечення людям права на самовисловлювання.

Для реалізації цієї мети Центром міської історії був напрацьований максимально гнучкий інструментарій, протоколи роботи зі складними емоціями, з метою мінімізації ризиків для вразливих оповідачів. Розмови проводилися лише там, де це було виправдано з погляду безпеки.

У рамках документаційної ініціативи для учасників команди проводилися щотижневі методологічні семінари за участі науковців, які працюють із темами травми, насильства і війни у глобальному контексті. Інтерв'юєри також отримують психологічну підтримку. У разі потреби, вона могла надаватися і респондентам.

Протягом першого етапу документаційної ініціативи (з березня – по вересень 2022 р.) учасники команди, які працювали у Центрі міської історії у м. Львові зібрали близько 150 усних оповідей від людей, що різняться за своїми соціально-демографічними характеристиками. Вони різні за статтю, віком, освітою, професійною діяльністю. Автори оповідей характеризуються широкою географією проживання та переміщення. Важливим є те, що в опитуванні взяли участь люди не лише із безпосередньо охоплених військовими діями регіонів, а й відносно спокійних центральних та західних областей України. Це дозволяє представити, а в подальшому дослідити всю палітру множинностей досвідів переживання війни.

Оскільки, особисті свідчення з часом змінюються, викристалізуючись в інституційних формах та формалізуючись у висловлюванні доку-

ментаційна ініціатива «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни» передбачає запис повторних інтерв'ю з респондентами. Це має виключно важливе значення для вивчення механізмів функціонування пам'яті, процесів її трансформації та факторів, що їх зумовлюють.

Загалом соціально-демографічна характеристика оповідачів, широке коло питань, представлених в розмовах, дають підстави зробити висновок про високий ступінь репрезентативності усних свідчень зібраних учасниками проєкту «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни», можливість їх залучення надалі у наукових досліджень з історії, соціології, антропології.

До вивчення досвіду війну долучилася аналітична інституція «Центр дослідження суспільства» (Cedoss) [2]. Центр реалізував цілий ряд дослідницьких проєктів, що спрямовані не лише на фіксацію, а й дослідження переживання війни. Серед них: «Перші дні повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії», «Три місяці повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії», «Шість місяців повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії». Відповідно вони були реалізовані у березні, травні та серпні 2022 р. Результати дослідницьких проєктів мають форму звітів, що оприлюднені на сайті центру [2].

Метою трьох хвиль опитування стала фіксація та аналіз змін переживання війни. Вони були проведені у Google-формі у вигляді відкритих питань, що змінювалися, доповнювалися на кожному етапі опитування. Під час першого опитування питання стосувалися початку війни, подальших дій, переживань, волонтерства, професійної діяльності та освіти, побуту. Поступово вони трансформувалися у напряму вивчення досвіду пристосування та адаптації до умов воєнного часу. Третя хвиля опитування включала 5 блоків питань про повсякдення та побут, емоційні переживання та відчуття, питання про міжособистісні стосунки, питання про роботу, основні зміни та турботи; цінності, погляди, українське суспільство і громадську діяльність, зокрема волонтерство та пожертви.

На основі отриманих даних команді проєкту вдалося зробити ряд висновків, що ілюструють зміни в переживанні війни та наявність множинності досвідів. Так, для опитаних у березні характерні складні емоційні стани, особливо гостре відчуття тривоги за безпеку себе та своїх близьких і за майбутнє в цілому, спроби зробити щось, що допомогло б їм адаптуватися до нової реальності. Водночас аналітики фіксують, що механізми адаптації були представлені широким спектром практик. Для когось це могло бути реалізовано шляхом зв'язку та комунікації з рідними та близькими; для інших – було пов'язано з розв'язанням робочих пи-

тань чи складанні речей до «тривожної валізи», або облаштуванні побуту чи переміщенні у пошуку безпечних місць [3, с.8-10].

За аналітичними висновками учасників проєкту матеріали другої хвилі опитування демонстрували те, що більшість опитаних почали усвідомлювати масштаб подій, зокрема, що війна не завершиться за місяць, а триватиме значний час і суттєво вплине як на їхнє життя, так і на життя всієї країни. На тлі цього усвідомлення значна частина опитаних намагалася давати раду емоціям, стабілізувати й нормалізувати повсякдення, планувати майбутнє і жити у теперішньому, яким воно було. Водночас інша частина опитаних перебували в шоку від усвідомлення масштабу подій, не могли прийняти нове повсякдення, відкидали нову реальність, не могли та/або не хотіли будувати плани, відчувала спустошення та сум за минулим [4, с. 70].

У порівнянні з першою хвилею опитування результати другої хвилі демонстрували більшу виключність респондентів у розв'язання питань щодення. За визначенням поданим в аналітичній записці «повсякдення поступово поверталось у довоєнний стан» [4, с.70]. Респонденти більшою мірою ілюстрували зайнятість професійною діяльністю, вирішення питань фінансового характеру, звертали увагу на стан здоров'я себе та рідних, планували майбутнє, хоча б в найближчій перспективі [4, с.66-68]. Важливим є те, що автори аналітичної записки дослідження не намагаються занадто узагальнити поведінкові та емоційні реакції учасників опитування, привертають увагу до їх можливих варіацій.

Цей підхід був властивий і аналізу матеріалів, отриманих у результаті третьої хвилі дослідження. Його учасники одночасно відчували як налагодження (усталення) повсякдення й повернення до звичних рутин, так і емоційну нестабільність і життєву невизначеність. Для визначення стабілізації повсякдення частини людей дослідники застосували термін «сталість у мінливості», через відчуття тривожної реальності, готовності до непередбачуваних подій та неможливості довгостроково планувати [5].

Відповіді на питальник дослідження вказували на те, що люди почали жити з усвідомленою думкою про довготривалість війни [6, с.54]. Водночас респонденти фіксували ситуації різних емоційних станів, їх мінливість та різні способи нормалізації емоційного стану. Зокрема, через надію на завершення війни, проведення часу, спілкування з близькими людьми, роботу, домашні клопоти, прогулянки на природі, психологічну допомогу, фільми, книжки, музику, улюблені хобі, їжу, алкоголь [6, с.50-58]. Для третьої хвилі опитування характерно те, що його учасники фіксували також приємні і довгоочікувані події в їх житті [6, с.70]. Проте їх супровідниками залишалися турботи про війну, здоров'я і добробут,

невизначеність майбутнього, відчуття самотності та розлуки. Що на думку аналітиків вказує на те, що навіть в умовах начебто «нормального» життя з частковим відновленням звичного повсякдення люди болісно переживали війну як трагічну подію [6, с.77].

Описуючи методологію проведеної роботи учасники проєкту вказували на те, що воно має обмежену репрезентативність. Опитування у Google-формі має свої переваги у доступності, не обмеженості у часі респондента, можливості його саморефлексувати і не перебувати під впливом інтерв'юера. Проте, така форма опитування робить його обмеженим для людей, які не мали технічної можливості чи осіб старшої вікової категорії, що не є активними користувачами інтернету. Окрім того, дослідники проєкту відзначають високий ступіть наративізації отриманих відповідей, необхідність врахування того, що самі дослідники пережили досвід війни, що не могло не вплинути на їх аналітичні висновки.

Аналітичні дослідження «Cedos» слугують певним дороговказом для подальших досліджень у цьому напрямі. Вони вказують на широту проблемного поля, можливість дослідження різних аспектів прийняття ситуації війни для українського суспільства. На прикладі свої досліджень демонструють наявність множинності досвідів переживання війни.

Cedos також провели ряд досліджень про воєнне сьогодення українського суспільства, що присвячені проблемам міграції, освіти, соціального захисту та житла [2].

Громадська організація «Після тиші», що працює у м. Львові, займається документування історичних свідчень про Голокост, депортації. В умовах повномасштабної війни росії проти України об'єднання розпочало проєкт «24.02: Життя після». Він реалізується у співпраці з Wanna production, та культурною менеджеркою Марією Кравченко за підтримки Lviv.Media [7].

Проєкт спрямований на документування досвіду людей, життя яких змінилося після початку російського повномасштабного вторгнення в Україну. Тимчасово переміщені особи, що перебувають у м. Львові діляться своїм досвідом переживання війни, першими емоціями, думками, діями та подальшим розгортанням війни у їхньому житті. Усні розповіді фільмуються і частково сюжети цих розмов оприлюднені на ютуб-каналі проєкту [8]. При цьому право публічності матеріалів виключно належить овідачам. «24.02: Життя після» має амбітні цілі. Організатори проєкту планують провести повторне коло інтерв'ю, з переглядом та обговоренням з респондентами попередньо записаних з ними відео з перспективою створення документального фільму [11].

Культурна сфера відтворює наше щодення, сьогодні під впливом війни можна спостерігати зміни в мистецтві. На їх фіксацію спрямована платформа Мистецтво під час війни – «Ukraine War Art Collection». Вона була створена за ініціативою Міністерства культури та інформаційної політики та Держмистецтва. Платформа має публічний доступ, її робота передбачає можливість вільного викладу мистецьких проєктів. На ній розміщені матеріали візуального мистецтва, мистецькі проєкти, література, музика, театр, відеоконтент, дитяча творчість, дизайн, архітектура. «Ukraine War Art Collection» зібрано 250 матеріалів, 250 мистецьких проєктів, 3 628 дописів, 21 653 зображень та 2673 відео [9]. Вони мають великий інформаційний потенціал не лише для вивчення розвитку культурної сфери у період війни, а й дослідження широкого кола історичних проблем репрезентованих мистецькими засобами. Не применшуючи значення всіх інших мистецьких напрямів, одним із таких груп історичних джерел можуть стати карикатури, які віддзеркалюють не лише подієву сторону, а й дають можливість вивчати політичну, інформаційну сфери, проаналізувати суспільні настрої.

Одна з ініціатив по документуванню війни належить громадській організації «Docudays.ua». Проєкт розпочався у березні 2022 р., і на початковому етапі отримав назву «Енциклопедія війни», згодом був перейменований в «Архів війни». Ініціатива отримала широку підтримку. Серед партнерів «Архіву війни» Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» (ICAP), Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Європейський Союз за програмою «Дім Європи». Фінансову підтримку проєкту надає Посольство Швеції в Україні, чеська організація People in Need, у межах ініціативи SOS Ukraine [10].

«Архів війни» полягає у зборі фото, відео, аудіо матеріалів що фіксують життя та побут під час війни; опір цивільного населення агресору; евакуацію, перебування в бомбосховищах; руйнування майна, насилля та інші злочини, здійснені російською армією на території України. Проєкт також передбачає проведення інтерв'ю з очевидцями. Специфіка «Архіву війни» полягає у тому, що його документальна база формується через надсилання матеріалів телеграм-ботом. Це дозволяє швидко та зручно передати відзняті відео- та аудіоматеріали. Проте, ставить цілий ряд питань щодо авторства джерела, його хронологічного та локального визначення.

«Докудейз» метою формування своєї документальної бази передбачає створення інструменту протидії війні проти України в інформаційному, мистецькому та правовому полі. Партнери об'єднання залучають зібрані матеріали для підготовки судових позовів проти воєнних злочинів росії. Умовами проєкту визначено, що з матеріалами «Архіву війни»

можуть працювати юристи та правозахисники дослідники, журналісти, митці.

Проект «DATTALION: Ukraine's Data Battalion» виник у результаті високого рівня запиту іноземних медіа, парламентарів на події війни росії проти України [11]. Публічна база матеріалів «DATTALION: Ukraine's Data Battalion» включає структуровані за хронологією фото, відео, свідчення, дописи телеграм-каналів. Деякі з них мають особливу цінність, як, наприклад дописи телеграм-каналів Маріуполя. Загалом, учасникам проекту вдалося зібрати 3700 відео, 10 тис. фото, 116 свідчень, 100 публікацій міжнародних виданнях. «DATTALION: Ukraine's Data Battalion» тісно співпрацює з зарубіжними медіа, парламентарями, українськими та іноземними правничими організаціями [12].

Проект «The Reckoning Projmeta» був заснований українською журналісткою Наталею Гуменюк, разом з відомою воєнною кореспонденткою Джанін Ді Джовані, яка висвітлювала порушення прав людини у збройних конфліктах на Балканах, в Африці та Близькому Сході. Співзасновником проекту є також британський журналіст, письменник Пітер Померанцев, що є фахівцем у вивченні сучасних російських медіа та пропаганди [13].

«The Reckoning Projmeta» передбачає збір та оприлюднення на платформі журналістських розслідувань, описів воєнних злочинів росіян на території України. Засновники проекту наголошують на тому, що з часом увага до подій війни зменшується, матеріали військових кореспондентів не враховуються судовими процесами. У цих умовах важливим є збереження правди про війну в Україні з метою досягнення справедливості як в медіапросторі, так і в правосудді, щоб досвід українських жертв не був забутим [13].

Правозахисний характер має ініціатива Української Гельсінської групи «Трибунал для Путіна». Вона включає фіксацію як окремих розповідей про переживання війну, так і узагальнені матеріали по регіонах України. У них відтворено дані про загиблих, поранених, зниклих безвісти людей, зафіксовано факти здійснення злочинів та насильства російськими військовими відносно українців [14]. Хоча аналізовані останніми ініціативи зосередженні на формуванні бази матеріалів про воєнні злочини росіян в Україні, зібрані матеріали у перспективі можуть бути залучені до історичних досліджень і слугувати джерелами для відтворення та аналізу подій війни.

Українські науковці, журналісти, правозахисники, волонтери, які залучаються до документальних ініціатив роблять загальну велику справу, спрямовану на формування джерелознавчої бази, що може слугувати

підґрунтям для подальших наукових досліджень. Відповідно до інформаційного потенціалу зібраних аналізованими проєктами матеріалів можна зробити висновок, що вони дозволяють дослідити широкий пласт реальностей сучасної війни. Матеріали зібрані в межах «Архіву війни», «Трибунал для Путіна»; «DATTALION: Ukraine's Data Battalion», «The Reskoning Проїмета» дозволяють відтворити подієву складову проблеми. Світогляд, чуттєва сфера, щодення війни можуть досліджуватися з широким залученням усних оповідей, зібраних у межах проєкту «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни»; аналітичних дослідженнях Cedos, матеріалів «24.02: Життя після». Формування джерелознавчої бази в умовах перебігу події має важливе значення для її подальших досліджень. Водночас вони потребують більшої часової віддаленості, напрацювання методологічного інструментарію, широкого залучення міждисциплінарного підходу.

1. 24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни. URL: <https://www.lvivcenter.org/updates/testimonies-from-the-war/>
2. Cedos – аналітичний центр і спільнота. Дослідження. URL: <https://cedos.org.ua/>
3. Перші дні повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. Перші результати дослідження: аналітична записка /А. Боброва, В.Лазаренко, Є. Хассай, Л. Філіпчук, О. Сирбу, Н. Ломоносова, Ю.Назаренко. Cedos. 38 с. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/persh-dni-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-2.pdf>
4. Три місяці повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. Результати другої хвилі дослідження: аналітична записка /А. Боброва, В.Лазаренко, Є. Хассай, Л. Філіпчук, О. Сирбу, Н. Ломоносова, Ю.Назаренко. Cedos. 74 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/try-misyaczi-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini_-dumky-perezhyvannya-diyi_.pdf.pdf
5. Шість місяців повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. URL: <https://cedos.org.ua/researches/shist-misyacziv-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dumky-perezhyvannya-diyi/>
6. Результати третьої хвилі дослідження: аналітична записка /А. Боброва, В.Лазаренко, Є. Хассай, Л. Філіпчук, О. Сирбу, Н. Ломоносова, Ю.Назаренко. Cedos. 80 с. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/shist-misyacziv-povnomasshtabnoi%CC%88-vijny-v-ukrai%CC%88ni-dumky-perezhyvannya-pdf-1-1.pdf>
7. 24.02: Життя після. URL: <https://lviv.media/viyna/22261-24-02-zhyttia-pislia-istoriia-oleny-z-buchi-iakiy-vdalosia-vyikhaty/>
8. 24.02: Життя після. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=suilw6ZBeic>

9. *Ukraine War Art Collection*. URL: <https://war-art.mkip.gov.ua/>
10. *Архів війни*. URL: <https://docudays.ua/2022/news/kino/we-are-launching-the-archive-of-war-telegram-bot/>
11. *Хто і навіщо збирає свідчення про війну в Україні? Київська школа економіки, 22 серпня 2022*. URL: <https://www.facebook.com/KyivSchoolOfEconomics/videos/1774023496276336/>
12. *DATTALION: Ukraine's Data Battalion*. URL: <https://dattalion.com/>
13. *The Reckoning Пројмета*. URL: <https://www.thereckoningproject.com/uk>.
14. *«Трибунал для Путіна»*. URL: <https://helsinki.org.ua/activities/spetsproekty/tribunal-for-putin/>

Piatnytskova I.V. Information potential for historical science of documentation initiatives for recording experiences of Russian war against Ukraine

The article systematizes and analyzes modern initiatives of Ukrainian scientific, journalistic, and human rights institutions aimed at documenting the experiences of war, crimes of the Russian government and military against Ukrainian citizens and the sovereignty of the state of Ukraine. The research is based on the materials of the projects presented in the Ukrainian information space. The article describes their meaningful content, the principles of forming material bases. It was determined that the documentation initiatives ‘February 24, 2022, 5 in the morning’ of the Center for Urban History of Central-Eastern Europe, ‘February 24.02: Life after’ of the public organization After Silence are aimed at the formation of sources of oral history. Because of their study, it is possible to study a wide range of problems of war and its experiences. These materials have great potential for reproducing both the factual component of events and everyday worldviews and sensations. The results of the projects of the Cedos are analytical conclusions about the experiences of people and their transformations during the development of war events. They illustrate the multiplicity of experiences of experiencing war and can serve as a basis for conceptualizing research on the history of war. Documentation initiatives ‘Archives of War’, ‘Tribunal for Putin’, ‘DATTALION: Ukraine’s Data Battalion’, ‘The Reckoning Project’ are focused on the formation of databases of photo, video materials, social media posts illustrating Russia’s war crimes. The purpose of these projects is to preserve and publicize to the world the criminal actions of the Russian military. The materials collected within these projects have great informational potential for reproducing the events of the war. The database of artistic works formed by the ‘Ukraine War Art Collection’ project can serve as a source-based database for the study of both individual issues regarding the representation of war in art and more general issues of this time. In general, the collected material can become a source science basis not only for historical science. However, working with it requires the development of a scientific and methodological toolkit, broad involvement of an interdisciplinary approach.

Keywords: Russia’s war against Ukraine, documentation initiative, war experience, historical science.

Пятницькова І.В. Інформаційний потенціал для історичної науки документальних ініціатив з фіксації досвідів війни Росії проти України

У статті систематизовано та проаналізовано сучасні ініціативи українських наукових, журналістських та правозахисних інституцій, спрямовані на документування досвідів переживання війни, злочинів російської влади і військових проти українських громадян та суверенітету держави Україна. Дослідження побудоване на матеріалах проєктів представлених в українському інформаційному просторі. У статті описано змістовне їх наповнення, принципи формування баз матеріалів. Визначено, що документальні ініціативи «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни» Центру міської історії Центрально-Східної Європи, «24.02: Життя після» громадської організації «Після тиші» спрямовані на формування джерел усної історії. На основі їх вивчення можна досліджувати широкий спектр проблем війни, її переживання. Ці матеріали мають великий потенціал для відтворення як фактографічної складової подій, так і щодення, світогляду, відчуттів. Результатом проєктів Cedos є аналітичні висновки, щодо переживання людей та їх трансформацій в процесі розвитку воєнних подій. Вони ілюструють множинність досвідів переживання війни та можуть слугувати підґрунтям для концептуалізації досліджень з історії війни. Документальні ініціативи «Архів війни», «Трибунал для Путіна»; «DATLION: Ukraine's Data Battalion», «The Reckoning Проїмета» зосереджені на формуванні баз фото-, відео матеріалів, дописів соціальних мереж, що ілюструють воєнні злочини росії. Мета цих проєктів полягає у збереженні, оприлюдненні на світовий загал злочинних дій російських військових. Матеріали зібрані в межах цих проєктів мають великий інформаційний потенціал для відтворення подій війни. Сформована проєктом «Ukraine War Art Collection» база мистецьких творів може слугувати джерелознавчою базою для дослідження як окремих питань щодо репрезентації війни в мистецтві, так і більш загальної проблематики цього часу. Загалом, зібраний матеріал може стати джерелознавчою основою не тільки для історичної науки. Проте, робота з ним потребує напрацювання науково-методологічного інструментарію, широкого залучення міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: війна росії проти України, документальна ініціатива, досвід війни, історична наука.

Володимир РОЗВАДОВСЬКИЙ

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

ПРОБЛЕМИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПІДҐРУНТІ ДОСВІДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ)

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія росії проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, визначила низку проблем правового та організаційного характеру, пов'язаних з функціонуванням міжнародних політичних, військово-політичних та військових організацій. Першочергово це стосується ООН, Ради Безпеки ООН та НАТО.

При цьому слід усвідомлювати, що ці організації є ключовими у сфері забезпечення миру та безпекової політики.

Стан дослідження. Дослідження проблеми міжнародних організацій у сфері міжнародної безпеки здійснювали О.Дрогонський, О. Козенко, О. Потехін, В. Галик, Ю. Макар та інші науковці.

Проте недослідженими залишилися питання можливої реорганізації міжнародних організацій та оптимізації міжнародної безпекової політики у контексті новітніх викликів миру та світовому порядку у 2022 році.

Цілі статті. Враховуючи зазначене, метою даної наукової статті є дослідження правових та організаційних проблем удосконалення діяльності міжнародних військово-політичних та військових організацій, а також обґрунтування напрямів їх діяльності чи можливої реорганізації.

Матеріали дослідження. Первинного реформування потребує ООН, а зокрема – Рада безпеки ООН. Тут мова йде про вето, яке унеможливує ефективну роботу даної інституції. Вето вважається накладеним, якщо який-небудь з постійних членів подає голос «проти» тієї чи іншої резолюції. Утримання від голосування не вважається накладенням вето.

Статут ООН не містить прямих згадок про право вето. Однак п. 3 ст. 27 Статуту визначає, що рішення з усіх питань, крім процедурних, вважаються прийнятими, якщо за них подані «однакові голоси всіх постійних членів Ради»[1].

Отже, голос постійного члена Ради, поданий проти розглянутого рішення, є по суті накладенням вето.

Мета механізму вето полягає в тому, щоб запобігти дії ООН проти інтересів членів-засновників з урахуванням уроків Ліги Націй, де вето мав кожен член Ради і де відсутність обліку консенсусу країн, без згоди між якими практичне досягнення безпеки неможливо, призвело до непрацездатності організації.

Разом з тим, Статут ООН не передбачає механізмів протидії зловживання правом вето, коли один з постійних членів РБ ООН фактично блокує втручання ООН в ситуації, в яких такий член РБ ООН порушує міжнародне право. Яскравим прикладом цього є використання права вето росією під час її агресії проти України [2].

Один з варіантів вирішення даної проблеми – виключення Росії зі складу Ради безпеки у принципі. Сьогодні цю ідею публічно декларує українська сторона, зокрема, промотує постійний представник України при ООН Сергій Кислиця. Якщо звернути увагу на зміст Статуту ООН, то Росії в Раді безпеки ООН немає. Постійним членом РБ ООН є СРСР, який вже давно ліквідований.

Головна ідея української сторони полягає у тому, що Росія стала правонаступницею СРСР в ООН та в Раді безпеки на основі усної домовленості, без жодного процедурного рішення або резолюції. Таким чином, можна говорити про те, що участь та голос Росії в РБ ООН є неправомірними.

За усталеною практикою нові країни, що з'явилися після розпаду більшої країни на кілька нових або після злиття кількох країн в одну, вступали в ООН, за що голосувала Генеральна асамблея. Через таку процедуру свого часу проходили Індія, Пакистан, Бангладеш, Чехія і Словаччина, країни колишньої Югославії, Руанда, Бурунді тощо.

Через цю формальну процедуру перевступу мала би пройти після розпаду СРСР і РФ. Натомість рішення про правонаступництво Росії базується на основі листа президента РРФСР Бориса Єльцина від 24 грудня 1991 року до генерального секретаря ООН про те, що Росія продовжуватиме членство СРСР в ООН та РБ за підтримки країн СНД. Однак на момент подання листа жодного нормативного підтвердження такої підтримки не існувало [2].

Таким чином, Статут ООН у частині гарантування міжнародної безпеки, світового порядку та миру потребує суттєвого перегляду як у частині так званого права вето, так і на рівні функціонування окремих органів та установ даної організації [3].

Певну проблему становлять положення та напрями їх реалізації на рівні НАТО, як такі, що в окремих питаннях носять архаїчний характер, не здатні забезпечити організаційно-правові механізми у сфері міжнародної безпеки та належним чином захистити територіальну цілісність держав-членів.

Тут слід акцентувати увагу на наступних аспектах:

1) з нормативно-правової точки зору ст. 4 Статуту НАТО не викликає сумніву. За даним положенням, сторони консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін [4].

Проте консультації займають занадто багато часу в умовах прямої агресії однієї держави відносно іншої. Сам організаційний механізм збору НАТО не відповідає принципам оперативності та відповідного оперативного реагування на можливу збройну агресію;

2) потребує удосконалення і зміст, і практика виконання ст. 5 Статуту НАТО. У ній закріплено, що сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй (995_010), надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні. Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, вжиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раді Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення і підтримання міжнародного миру та безпеки [4].

З одного боку, механізм практичного реагування передбачений, однак з іншої сторони – є положення про наявність повідомлення Ради Безпеки ООН про відповідні заходи. При цьому, представники Ради Безпеки ООН (особливо ті, які послуговуються правом вето) можуть засудити дії НАТО та скористатись правом вето для блокування необхідних безпекових заходів.

3) критично слід сприймати і ст. 10 Статуту НАТО, за якою Сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні. Будь-яка запрошена таким чином держава може стати Стороною у цьому

Договорі шляхом передачі свого документа про приєднання на збереження урядові Сполучених Штатів Америки. Уряд Сполучених Штатів Америки повідомить кожну із Сторін про депонування у нього кожного такого документа про приєднання [4].

У даному аспекті прийняття нових членів до НАТО, а також вжиття оперативних заходів мало б базуватись не на принципі одностайності, а на розподілі голосів за принципом абсолютної чи простої більшості, враховуючи практичну безпекову ситуацію. А це, у свою чергу, потребує внесення відповідних змін до даної статті Статуту ООН у частині визначення питань, які мали б бути проголосовані абсолютною чи простою більшістю голосів.

Висновки. Модернізація діяльності міжнародних політичних та військово-політичних організацій потребує удосконалення в наступних аспектах:

1) Статут ООН у частині гарантування міжнародної безпеки, світового порядку та миру потребує суттєвого перегляду як у частині так званого права вето, так і на рівні функціонування окремих органів та установ даної організації;

2) організаційний механізм збору НАТО не відповідає принципам оперативності та відповідного оперативного реагування на можливу збройну агресію;

3) механізму практичного реагування з боку НАТО можуть перешкоджати положення про наявність повідомлення Ради Безпеки ООН про відповідні заходи. При цьому, представники Ради Безпеки ООН (особливо ті, які послуговуються правом вето) можуть засудити дії НАТО та скористатись правом вето для блокування необхідних безпекових заходів;

4) прийняття нових членів до НАТО, а також вжиття оперативних заходів мало б базуватись не на принципі одностайності, а на розподілі голосів за принципом абсолютної чи простої більшості, враховуючи практичну безпекову ситуацію. А це, у свою чергу, потребує внесення відповідних змін до даної статті Статуту ООН.

1. Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

2. Три способи врятувати ООН: як позбавити РФ права вето у Раді безпеки. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/3/7140507/>.

3. Розвадовський В. І. Проблеми архаїзму у діючих міжнародно-правових нормах та організація діяльності міжнародних інститутів в умовах війни. Збірник тез. Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми юридичних наук» 6 жовтня 2022 р. м. Хмельницький с 379-381.

4. Північноатлантичний договір (Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text.

Розвадовський В. І. Проблеми реорганізації міжнародних організацій та оптимізації міжнародної безпекової політики (на підґрунті досвіду російсько-української війни 2022 року)

На думку автора, повномасштабна збройна агресія росії проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, визначила низку проблем правового та організаційного характеру, пов'язаних з функціонуванням міжнародних політичних, військово-політичних та військових організацій. Першочергово це стосується ООН, Ради Безпеки ООН та НАТО. При цьому слід усвідомлювати, що ці організації є ключовими у сфері забезпечення миру та безпекової політики.

Автор зауважує, що Статут ООН у частині гарантування міжнародної безпеки, світового порядку та миру потребує суттєвого перегляду як у частині так званого права вето, так і на рівні функціонування окремих органів та установ даної організації.

Крім того, на переконання автора, істотного удосконалення також потребує діяльність НАТО. З нормативно-правової точки зору ст. 4 Статуту НАТО не викликає сумніву. За даним положенням, сторони консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін. Проте консультації займають занадто багато часу в умовах прямої агресії однієї держави відносно іншої. Сам організаційний механізм збору НАТО не відповідає принципам оперативності та відповідного оперативного реагування на можливу збройну агресію.

Як зауважує автор, організаційний механізм збору НАТО не відповідає принципам оперативності та відповідного оперативного реагування на можливу збройну агресію. Окрім того, механізму практичного реагування з боку НАТО можуть перешкоджати положення про наявність повідомлення Ради Безпеки ООН про відповідні заходи. При цьому, представники Ради Безпеки ООН (особливо ті, які послуговуються правом вето) можуть засудити дії НАТО та скористатись правом вето для блокування необхідних безпекових заходів.

На авторське переконання, ключовою проблемою є те, що прийняття нових членів до НАТО, а також вжиття оперативних заходів мало б базуватись не на принципі einstimmigkeit, а на розподілі голосів за принципом абсолютної чи простої більшості, враховуючи практичну безпекову ситуацію. А це, у свою чергу, потребує внесення відповідних змін до даної статті Статуту ООН.

Ключові слова: міжнародна безпека, міжнародний правопорядок, міжнародні організації, міжнародні безпекові організації, міжнародні військові організації, міжнародні військово-політичні організації, Організація Об'єднаних націй, НАТО, російсько-українська війна.

Volodymyr Rozvadovskyi. Problems of reorganization of international organizations and optimization of international security policy (on the basis of the experience of the Russian-Ukrainian war of 2022)

According to the author, Russia's full-scale armed aggression against Ukraine, which began on February 24, 2022, identified a number of legal and organizational problems related to the functioning of international political, military-political and military organizations. This primarily concerns the UN, the UN Security Council and NATO. At the same time, one should realize that these organizations are key in the field of peace and security policy.

The author notes that the Charter of the UN in terms of guaranteeing international security, world order and peace requires a significant revision both in terms of the so-called right of veto and at the level of functioning of individual bodies and institutions of this organization.

In addition, the author believes that NATO's activities also need significant improvement. From a regulatory point of view, Art. 4 of the NATO Charter is beyond doubt. According to this provision, the parties will consult each other whenever, in the opinion of any of them, there is a threat to the territorial integrity, political independence or security of either party. However, consultations take too much time in the conditions of direct aggression of one state against another. The organizational mechanism of the NATO assembly itself does not meet the principles of operational efficiency and appropriate operational response to possible armed aggression.

As the author notes, the organizational mechanism of the NATO assembly does not meet the principles of operational efficiency and appropriate operational response to possible armed aggression. In addition, the mechanism of practical response on the part of NATO may be hindered by the provision of notification of the UN Security Council on relevant measures. At the same time, representatives of the UN Security Council (especially those who use the right of veto) can condemn the actions of NATO and use the right of veto to block the necessary security measures.

In the author's opinion, the key problem is that accepting new members to NATO, as well as taking operational measures, should not be based on the principle of unanimity, but on the distribution of votes according to the principle of absolute or simple majority, taking into account the practical security situation. And this, in turn, requires making appropriate changes to this article of the UN Charter.

Keywords: international security, international legal order, international organizations, international security organizations, international military organizations, international military-political organizations, United Nations, NATO, Russian-Ukrainian war.

Наталя САВЕТЧУК

*викладач кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-наукового Юридичного інституту*

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА ПРИ ДОКУМЕНТУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Із початком повномасштабного вторгнення росії в Україну весь цивілізований світ в ХХІ столітті став свідком жорстокої та агресивної війни в центрі Європи.

Сьогодні людство бачить те жахіття, яке тягне за собою ця агресивна війна. Звичайно, що у юридичній площині потрібно докласти багато зусиль, щоб притягнути винних до кримінальної відповідальності, до відшкодування втрат та відновлення справедливості.

Вже на сьогодні велику частину раніше окупованої території України звільнено від ворога, на якій знаходяться наші громадяни, що тривалий час перебували в окупації. Всюди на цих деокупованих територіях залишено страшний кривавий слід агресора, зруйновані щент населені пункти, об'єкти цивільної інфраструктури, житлові будинки, лікарні, школи, дитячі садки, виявлені факти катування та жорстокі вбивства цивільних осіб й українських військових.

Нині всі правоохоронні органи долучаються до розслідування цих злочинів. Українське суспільство та вся міжнародна спільнота очікує, що відповідальність агресора за вчинення воєнних злочинів буде невідвратною.

Наші громадяни, які були під окупацією ворога, перебувають у постійному стресі через те, що втратили близьких, свої домівки, свій бізнес, зазнавали знущань тощо. Тому документування шкоди, яка було безпосередньо завдана воєнними злочинами є дуже важливим. Війна закінчиться тільки нашою перемогою, а вся шкода, яка була завдана фізичній чи юридичній особі, повинна бути відшкодована у передбаченому законом порядку.

Тому сьогодні перед слідчими, прокурорами, криміналістами та іншими фахівцями постає завдання забезпечення всебічного та якісного документування фактів порушення міжнародного гуманітарного права.

Зараз в Україні створено багато цифрових платформ і застосунків, що суттєво спрощують збирання доказів воєнних злочинів рф. Працівники центрів з надання правової допомоги проводять правопросвітницькі за-

ходи серед людей, які перемістилися із зони бойових дій, щодо порядку документування воєнних злочинів.

Найчастіше люди повідомляють про злочини проти майна (знищення, пограбування, заволодіння, пошкодження, мародерство та ін.) та особи (вбивство, поранення, катування, знущання, викрадення, умисні тілесні ушкодження, розстріл цивільних, обстріл місць перебування мирного населення, згвалтування та ін.). Також опитувані стали свідками обстрілів, вторгнення та переміщення ворожої військової техніки, руйнування та пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури внаслідок обстрілів та ракетних ударів. Звичайно, людям емоційно важко згадувати весь цей жах, який їм довелося пережити, проте це необхідно зробити для того, щоб покарати винних.

Очевидно, що при документуванні цих воєнних злочинів вагому роль відіграють юристи, саме високий рівень їх психологічної культури дозволяє зібрати багато фактів для розслідування злочинів.

Як відомо, предметом дослідження психології є психічні процеси, а саме: сприймання, відчуття, почуття, запам'ятовування, мислення, уявлення тощо. Такі психічні процеси у різних професіях мають свої особливості. У юридичній професії важлива не тільки психологічна структура особистості правника, а і його вміння володіти психологічними прийомами, розуміння психіки інших людей, розуміння соціально-психологічних явищ у суспільстві тощо[5, с.109].

Формуючи правомірну поведінку людини, правник в обов'язковому порядку повинен враховувати психологічні чинники, які на неї впливають у правовій площині. Юрист повинен постійно перебувати у психологічній готовності діяти в рамках закону і моралі. Незнання юристом законів психології призводить до зневажання загальнолюдськими цінностями та об'єктивними законами розвитку суспільства. Тому знання психологічної культури правником є дуже важливим чинником у його професійній діяльності.

Як зазначає В. Д. Гапотій, зміст психологічної культури юриста полягає в його умінні володіти різними психологічними категоріями, як: мотивація, бажання, спонукання, захоплення, натхнення, нахили та ін. Юрист в своїй професійній діяльності повинен вмти знімати напруженість, долати психологічні бар'єри, виявляти професійну зацікавленість на основі власних сформованих позитивних емоцій та вмло застосовувати владні повноваження. Завдяки такому підходу збільшується творчий потенціал, підвищується працездатність, з'являється натхнення до роботи[2, с.99].

Отож під психологічною культурою юриста розуміють «органічну єдність психологічної освіченості (знань, навичок, прийомів автотренінгу, саморегуляції тощо), волі, відповідних професійно-психологічних якостей, які чинять ефективний вплив на розв'язання правових ситуацій»[9, с.112].

Тому, щоб володіти психологічною культурою, юрист повинен постійно вдосконалювати свої знання з психології, оскільки такі знання будуть забезпечувати рівновагу між внутрішніми і зовнішніми психічними процесами, що, звісно, впливатиме на зміст професійної діяльності. Проте тільки мати психологічні знання – замало, потрібно вміти використовувати їх на практиці. Тільки у такій співпраці і буде ефективний психологічний вплив на громадян, що позитивно позначиться на правовій діяльності.

Психологічна культура юриста стосовно роботи з людьми виявляється на двох рівнях – на рівні експектації та рівні емпатії. Зміст психологічної культури на рівні експектації полягає в оцінці здатностей юриста, які він виявляє у певній ситуації. Цей рівень допомагає визначити соціальну роль юриста, його професійні можливості та передбачити його наступні дії. Психологічна культура на рівні експектації допомагає зробити висновки про судження та вчинки юриста[8].

Такий рівень психологічної культури як емпатія дає змогу визначити здатність юриста розуміти інших людей, їхній внутрішній стан, переживання, хвилювання тощо. Така психологічна культура характеризується вмінням юриста розкрити приховані наміри людей, відчуті їхнє сприйняття суспільних явищ, відчуті щирість або нещирість у взаємостосунках, відчуті потребу поділитися своїми емоціями тощо. Саме такий рівень психологічної культури повинен допомогти юристові пристосуватися до співбесідника з метою ефективного психологічного впливу на нього[1, с.84]. Тому юристи сьогодні, працюючи в складних умовах, а саме при документуванні воєнних злочинів, повинні основну увагу зосереджувати на тому, щоб розговорити свого співбесідника, тобто використовувати своєрідну вироблену тактику психологічної культури.

Психологічна культура відіграє важливу роль у процесі юридичної діяльності, вона сприяє виробленню психічної адаптації юриста до різноманітних ситуацій, оскільки правник повинен бути готовий до будь-яких умов праці та з гідністю виконувати свої професійні обов'язки. Психологічна культура передбачає також уміння юриста виробляти необхідну адаптацію у громадян. Отож юрист у своїй діяльності з громадянами повинен дотримуватися чіткої послідовності: усунути психологічний бар'єр

між собою і співбесідником, оволодіти ситуацією, психологічно вивчити співбесідника, здійснити певну психологічну настанову[7, с.180].

Так, початок розмови юриста із правопорушником, свідком, потерпілими чи іншими учасниками справи повинен проходити у сприятливій і комфортній обстановці. Правник повинен приступити до психологічного вивчення співбесідника з першого погляду.

Механізм дії психологічної культури юриста, тобто головними інструментами, за допомогою яких психологічна культура втілюється у його практичну діяльність є, перш за все, мислення і мова.

Отож спілкування є складним процесом встановлення контактів між людьми, воно є необхідною потребою в спільній діяльності, обміном інформацією та розумінням іншої людини. Юристам доводиться вступати в контакти з представниками різних вікових, професійних, культурних, етнічних груп. За процесом спілкування юридичну діяльність можна порівняти з акторською, педагогічною тощо. Тому іноді спілкування юристів може мати спонтанний, вимушений та інколи й конфліктний характер[3, с.46].

Зазвичай, як визначають науковці, мовою грамотного професійного спілкування є пізнання співбесідника. Інформацію про людину можна отримати тоді, коли між юристом і його співбесідником встановлюється сприятлива психологічна атмосфера спілкування, а для цього необхідно розговорити співбесідника та терпляче його вислухати. Тільки, створивши таку сприятливу атмосферу, можна визначити такі важливі властивості співбесідника: за змістом його висловлювань можна зробити висновок про погляди, мету та потреби людини; за словниковим запасом слів та побудовою речень – про освіту, професійну приналежність та розумові здібності людини; за вимовою співбесідника – про національність, місце проживання, регіональну належність; за темпом мови, інтонацією та жестикуляцією – про тип темпераменту, емоційну стійкість, рівень культури тощо[8].

До засобів спілкування відносять елементарні прийоми ввічливості та толерантного ставлення до людей, а саме: вміння посміхатися, оскільки посмішка настроює людей до спілкування; прийом «ім'я власне», тобто звертатися до людини на ім'я, бо ім'я є важливим звуком для людини, оскільки вона чує його з дитинства; вміння «бути терплячим слухачем», вживати «золоті слова» при звертанні до співбесідника тощо.

Варто підкреслити, що розвиток комунікативних здібностей є дуже потрібним для юристів. Правник зобов'язаний будувати свої стосунки з урахуванням особливостей особи співбесідника, його почуттів і психічного стану. При спілкуванні неприпустимі фамільярне звернення до гро-

мадян, формалізм, відсутність певної лінії поведінки, оскільки це може призвести до недовіри з боку громадян. Тільки тактовність, толерантність та ввічливість викликають повагу до юриста. У ході бесіди важливо підтримувати спокійну і ділову обстановку, враховувати свою манеру поведінки та свій психічний стан.

Як зазначає М. І. Луцький, однією з основних вимог культури поведінки є ввічливість у поводженні з іншими людьми. Ввічливість «як елементарне правило професійної культури поведінки повинна проявлятися в повазі до прав обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших учасників процесу, виключаючи грубість, зарозумілість»[6]. Тому тільки такі прийоми допоможуть підготувати співбесідника до запланованої розмови і можна очікувати на вичерпну та відверту відповідь.

Слід зауважити, що мета психологічної культури юриста досить зрозуміла і проста, вона полягає у вмінні юриста працювати з людьми, тобто досягнення психологічного позитивного контакту із співбесідником. Високий рівень психологічної культури формує професійно-правовий характер правника. Професійний досвід допомагає йому бути готовим до будь-яких ексцесів. Так, іноді професійна холонокровність юриста допомагає не витратити дорогоцінного часу на емоції, а спрямовувати свою професійну діяльність на логіку обґрунтування різних аспектів правового явища[9, с.113].

Як слушно зазначає О.В.Кобець, що встановлення психологічного емоційного контакту є «важливою умовою будь-якого спілкування, метою якого є отримання інформації, необхідної для прийняття рішень у конкретних ситуаціях. Комунікативна діяльність у роботі юриста посідає одне з провідних місць і визначає рівень його професіоналізму» [4, с. 284].

Отож для правників оволодіння психологічною культурою є вкрай важливою складовою їх професійної діяльності. Висока психологічна культура

формує справжній професійно-правовий характер юриста. Дуже важливим є вміння керувати емоціями, не піддаватися паніці, бо вирішення юридичної справи в деяких випадках потребує оперативності і злагодженості дій. Психологічна культура для юриста має велике практичне значення, оскільки вона впорядковує його мислення та ділове мовлення, активізує свідомість, розвиває почуття, особливо зараз в період російської агресії допомагає документувати та розслідувати воєнні злочини, підвищує ефективність виконання службових обов'язків.

І. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. К.: ЦУЛ, 2010. 346 с

2. Гапотій В.Д. *Юридична деонтологія: навчальний посібник*. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. 146 с.
3. Кайманова Я. В. *Особливості психологічної культури адвоката*. Науковий вісник Харківського державного університету. 2016. № 2. С. 45-48
4. Кобець О. В. *Професіографічний аналіз діяльності суб'єктів правозастосовної діяльності*. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. К.: Наук.-метод. центр вищої освіти. 2004. Вип. 38. С. 280-286.
5. Кондратьєв Я. Ю. *Юридична деонтологія: підручн. для студ. вуз. К.: Ін Юре*, 2000. 351 с.
6. Луцький М. І. *Морально-психологічна культура суб'єктів кримінального судочинства*. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/6-6-12.pdf>
7. Маршалюк С. І. *Психологічні особливості професійної діяльності фахівців юридичної сфери*. Науковий вісник Львівського національного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 179-187
8. Меленко О.В. *Психолого-правова характеристика змісту юридичної діяльності через призму особистісних якостей (професіограма правника)*. URL:http://apnl.dnu.in.ua/3_2017/7.pdf
9. Сливка С. С. *Юридична деонтологія: навчальний посібник*. К.: Атіка, 2008. 296 с

Саветчук Н. М. Значення психологічної культури юриста при документуванні воєнних злочинів

У статті досліджується поняття, сутність та значення психологічної культури юриста у його практичній діяльності. Визначено, що від високого рівня психологічної культури юристів, від їх професіоналізму залежить успішне вирішення актуальних і важливих проблем у державі.

Оволодіння психологічною культурою є вкрай важливою складовою професійної юридичної діяльності. Психологічна культура формує справжній професійно-правовий характер юриста. Дуже важливим є вміння керувати емоціями, не піддаватися паніці, бо вирішення юридичної справи в деяких випадках потребує оперативності і злагодженості дій. Психологічна культура для юриста має велике практичне значення, оскільки вона впорядковує його мислення та ділове мовлення, активізує свідомість, розвиває почуття, особливо зараз в період російської агресії допомагає документувати та розслідувати воєнні злочини, підвищує ефективність виконання службових обов'язків.

Зміст психологічної культури юриста полягає в його умінні володіти різними психологічними категоріями, такими як: мотивація, бажання, спонукання, захоплення, натхнення, нахили та ін.

Під психологічною культурою юриста слід розуміти певні психологічні знання, навички та відповідні професійно-психологічні якості, які допомагають

ефективно вирішувати правові ситуації. Така культура характеризується вмінням юриста розкрити приховані наміри людей, відчуті їхнє сприйняття суспільних явищ, відчуті щирість або нещирість у взаємостосунках, відчуті потребу поділитися своїми емоціями тощо. Саме такий рівень психологічної культури повинен допомогти юристові пристосуватися до співбесідника з метою ефективного психологічного впливу на нього. Тому юристи сьогодні при документуванні воєнних злочинів повинні основну увагу зосереджувати на тому, щоб зібрати і задокументувати факти порушення міжнародного гуманітарного права, використовуючи при цьому свої професійно-правові та психологічні знання та навички.

Ключові слова: психологічна культура юриста, професійно-психологічні якості юриста, документування воєнних злочинів.

Savetchuk N.M. The significance of the psychological culture of a lawyer in documenting war crimes

The article investigates the concept, essence, and significance of the psychological culture of a lawyer in his practical activity. It was determined that the successful solution for current and important problems in the state depends on the high level of psychological culture of lawyers and their professionalism.

Mastery of psychological culture is an extremely important component of professional legal activity. Psychological culture shapes the real professional and legal character of a lawyer. It is very important to be able to manage emotions, not to panic, because the resolution of a legal case in some cases requires promptness and coherence of actions. Psychological culture for a lawyer is of great practical importance, as it regulates his thinking and business speech, activates consciousness, develops feelings, especially now in the period of Russian aggression, helps document and investigate war crimes, and increases the efficiency of the performance of official duties. The content of psychological culture of a lawyer consists of his ability to possess various psychological categories, such as motivation, desire, inducement, admiration, inspiration, inclinations, etc.

The psychological culture of a lawyer should be understood as certain psychological knowledge, skills, and relevant professional and psychological qualities that help effectively solve legal situations. Such a culture is characterized by the lawyer's ability to reveal people's hidden intentions, feel their perception of social phenomena, feel sincerity or insincerity in relationships, feel the need to share their emotions, etc. It is this level of psychological culture that should help a lawyer adapt to the interlocutor in order to have an effective psychological influence on him. Therefore, lawyers today, when documenting war crimes, should focus on collecting and documenting the facts of violations of international humanitarian law, using their professional legal and psychological knowledge and skills.

Keywords: psychological culture of a lawyer, professional and psychological qualities of a lawyer, documentation of war crimes. and documenting the facts of violations of international humanitarian law, using their professional legal and psychological knowledge and skills.

Степан СВОРАК

доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Олег СЛУБСЬКИЙ

аспірант кафедри історії та археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПЕТРО ПОЛТАВА ПРО ВІЙНУ ЯК ЄДИНО МОЖЛИВИЙ ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

Процеси перебудови і у першу чергу реформування нової незалежної, суверенної держави та імплементація її у європейське та світове співтовариство, вимагають глибокого аналізу історичного досвіду державотворчих процесів в Україні, теоретичного узагальнення та обґрунтування дослідниками-юристами найскладніших проблем з якими зіткнулось українське суспільство на сучасному етапі і неминуче зіткнення у майбутньому.

Сучасним політичним і державним діячам для розуміння націотворчих проблем корисним було б знання ідей теоретиків українського націоналізму та національної Соборної Самостійної України. Ідеї, теорії та концепції побудови незалежної держави стали б рушійною силою у відродженні українського народу та його визвольній боротьбі сьогодні.

Об'єктивним джерелом для глибинного аналізу концепту неминучості війни слугували праці Петра Полтави (Федуна) вперше зібрані та опубліковані у «Збірнику підпільних писань» виданому В-ВО «Український самостійник» у Мюнхені 1959 році.

Водночас, навіть загальний огляд творчої спадщини П. Полтави свідчить про те, що його праці потребують неупередженого глибокого аналізу і наукового осмислення, а часом навіть переосмислення. Твори Петра Федуна написані у складних умовах націоналістичного підпілля, у криївках, на конспіративних квартирах, у лісі на постої, при світлі гасових ламп чи свічок. Однак, написані ним праці видавалися підпільними друкарнями великими тиражами і розповсюджувались по всій території України, Польщі, Румунії, Чехословаччини – всюди де діяло підпілля ОУН та українські повстанці.

Зважаючи на місце П. Федуна у керівництві ОУН-УПА та УГВР, активну публіцистично-пропагандистську діяльність він постійно був у полі зору органів МДБ яке в 1949 році завело окрему розшукову справу і створили міжобласну опергрупу яка займалася винятково пошуком П. Полтави. І лише 23 грудня 1951 року війська МДБ заблокували район на межі Рогатинського та Жидачівського районів і виявили підземний бункер із підпільниками в середині. Підпільники не склали зброю, а після впертого опору підпалили бункер і пострілялися. Загинув у ньому і Петро Федун-Полтава, залишивши для нащадків більше сорока своїх наукових публіцистичних та політичних творів.

Аналізуючи загальнотеоретичний концепт Української держави, автор у ряді публікацій навідріз відкидав можливість існування її у складі СРСР, яка «служить тільки прикриттям московсько-більшовицького імперіалізму» [1, с. 75] і заперечував всі інші форми багатонаціональної держави будь то федерація, конфедерація, союз, об'єднання чи щось подібне, які будувалися на національному гнобленні і визиску і є на його думку неприйнятними для української нації, як і будь якої нації світу. Підкреслюючи цю тезу П. Полтава стверджував: «Народи хочуть бути самі господарями на своїй землі, хочуть бути вільними і самі на своїй землі панувати... адже справжню і повну свободу може їм дати виключно тільки незалежна національна держава» [1, с.75].

Світова історія розвивається в напрямку створення національних держав, Україна не виняток. Тому розвиваючи ідею Володимира Целевича що в Європі є лише одна велика мільйонна нація, яка населяє територію більшу ніж Німеччина і Франція разом узяті і яка ще не має своєї держави, – «Є це українська нація. Утворення української держави це одне з найбільш актуальних питань європейської політики» [2, с. 56], П. Полтава наголошував, що опинившись під більшовицьким ярмом український народ ні на хвилину не припиняв національно-визвольної боротьби, сформувавши «цілий ряд підпільних організацій серед яких – Спілка Визволення України, Спілка Української Молоді, Організація Українських Націоналістів, Українська Військова Організація, а з 1944 сформована об'єднаними політичними силами України УГВР очолила широку повстанську і підпільну боротьбу «проти московсько-більшовицьких окупантів» [3, с.110].

Узагальнюючи стратегічні тези національно-визвольних змагань та державотворчі концепції П. Полтави, необхідно наголосити, що автор неодноразово стверджував, що московські окупанти намагались фізично знищити «всіх учасників визвольно-революційного руху» [4, с.114] котрі проповідували і боролись за державність нації, а єдиним реалізатором

ідеї революційної безкомпромісної боротьби проти окупантів за волю і незалежність українського народу стала Організація Українських Націоналістів яка уже в червні 1941 року створила уряд і проголосила незалежність Української держави.

П. Полтава у своїй розвідці «Хто такі бандерівці та за що вони борються» дає влучну і глибинну характеристику назви всіх учасників повстанської і підпільної національно-визвольної боротьби, яка не втратила актуальності та необхідності і сьогодні, адже мета поставлена Степаном Бандерою перед нацією «Соборна, Самостійна Українська Держава» ще не досягнута.

Характеризуючи збірне популярне в українців поняття «бандерівці» П.Полтава наголошував, що «ідейно-політичне обличчя бандерівців – єдине, ... а за організаційно-партійною приналежністю бандерівці це або члени ОУН, керованої С. Бандерою, або безпартійні українські патріоти які борються за волю і державну незалежність України» [4, с.115].

Прообразом майбутнього державного механізму, державного органу українського народу П. Полтава вважав УГВР у роботі якої він особисто приймав активну участь. Характеризуючи структуру, склад, принципи побудови та стратегічні завдання цього державно-політичного об'єднання П.Полтава підкреслював що Рада це – «революційний парламент і уряд українського народу», яка « складається з представників різних українських самостійницьких партій і середовищ з усіх українських земель» [4, с. 116].

Тому нам варто ще раз наголосити, що УГВР була «всеукраїнським парламентом» сформованим представниками всіх регіонів України і всіх національних партій та організацій що діяли на теренах України. Стосовно соціальної та військової бази та опори уряду П. Полтава наголошував, що «УГВРаді підпорядковується УПА, все українське революційне підпілля, в її склад входить ОУН ... її підтримує весь український народ» [4, с. 116]. Така державницька структура була сформована у надзвичайно складних геополітичних та внутріполітичних умовах у яких перебувала в 1944 році українська нація – німецька, а згодом радянська окупація, боротьба на два фронти, відсутність підтримки європейських держав, брак зброї та боєприпасів, конфлікти з польським та радянським підпіллям, партизанщина, а часто неможливість координації злагоджених дій органів державного управління на місцях.

Наголошуючи на неминучості війни, як складного суспільно-політичного явища пов'язаного з вирішенням протиріч між державами, націями, народами, національностями і соціальними групами П. Полтава на-

голошував, що лише у збройному протистоянні у ході бойових дій можна вирішити українське питання.

Українська нація ніколи в історії не розпочинала воєн які були спрямовані на захоплення чужих територій, а концепт «війни» як організованої збройної боротьби для української нації, за твердженням П. Полтави, є виключно справедлива національно-визвольна боротьба. У підтвердження поняття війни дипломатичний словник опублікований ще у 1984 році в Москві поділяє війни на справедливі (правомірні) – напр. індивідуальна і колективна самооборона проти агресії у відповідності зі ст. 51 Статуту ООН, національно-визвольні війни проти колонізаторів з метою здійснення права на самовизначення і війни несправедливі (неправомірні) – напр. агресія, колоніальна війна, яку сьогодні розв'язала і веде росія проти нашої держави .

Намагаючись виправдати колоніальну політику в СРСР усі радянські історичні та політичні видання та публікації заперечували той факт, що Українська РСР була по суті звичайною адміністративною одиницею, звичайною безправною губернією більшовицької імперії, а не «незалежною державою українського народу» [4, с 121].

П. Полтава у своїй програмній статті «Хто такі бандерівці та за що вони борються» справедливо стверджував, що «суверенність союзних республік – це тільки фікція, пуста фраза, а український народ у системі більшовицького ССРСР, є фактично позбавлений будь-яких можливостей свobodного волевиявлення, незалежного керування своїми справами» [4, с.22]. Аналізуючи ситуацію що склалася в Україні після війни П. Полтава наголошував, що більшовики «жахливо експлуатують Україну» використовуючи її як сировинну базу для промисловості центральних районів росії, проводять політику жорстокого культурного та соціального гноблення, жорсткої економічної експлуатації працюючих мас» [4, с 123]. Більше того «більшовики побудували в ССРСР режим кривавої диктатури компартії, режим варварського терору МВД і МГБ» [4, с.125].

Визначаючи головні пріоритети українських революціонерів П. Полтава наголошував, що бандерівці не припиняють «протибільшовицької боротьби аж до повного визволення України з-під гніту більшовицького панування» [4, с. 127]. Свідомі національні сили в Україні першою і безпосередньою метою вважають не дозволити більшовицьким загарбникам закріпитися на окупованих землях і безкарно грабувати український народ і боронити українських патріотів перед терором МВД і МГБ.

П. Полтава цілком справедливо твердив, що новий тип української людини яка уже нічого спільного не має з колишнім українцем – рабом Москви і Варшави кується у «вогні безпосередньої боротьби» [4, с.157],

а ця боротьба вимагає застосування радикальних, часто насильницьких методів не зважаючи на те, що вони суперечать законам держави-окупанта і ними суворо переслідуються.

Силою зброї окупанти завоювали українські землі і тому боротися з ними можна лише застосовуючи зі свого боку насильство. Аналізуючи геополітичне становище України та етнополітичні умови формування нації П. Полтава ще у 1948 році у статті «Елементи революційності українського націоналізму» переконливо твердив, що «оскільки основним засобом завоювання українських земель окупантом була війна, насильство, остільки основним засобом визволення українського народу також мусить бути війна в точному розумінні цього слова. А війна – це саме така форма боротьби, в якій все вирішується за допомогою сили» [4, с. 157].

П. Полтава був твердо переконаний що самостійність українського народу не може відбутися і утвердитися внаслідок «органічної», «мирної», «автоматичної» еволюції, адже він «будучи поневолений політично ніколи не зможе в усіх відношеннях піднятися до рівня державного народу» [4, с. 160]. В унісон до тверджень П. Полтави його соратник доктор М. Шлемкевич у теоретично-філософській праці «Українська синтеза чи українська громадянська війна» виданій у 1949 році у Бломбергу (Німеччина) наголосив, що ми «ні на хвилину не сміємо відкладати політичних справ державної суверенності нації» [6, с. 58]. І навіть сьогодні актуальними залишаються концепти М. Шлемкевича який вимагав не відкладати питання визволення та будівництва суверенної держави, поєднати у цій боротьбі питання «єдності мислі і зосередження волі, питання стрункої організованості і сильного провідництва» [6, с. 59].

Політик-революціонер П. Полтава переконливо довів, що теорія про автоматичність поступу і самостійність України як неминучий наслідок цього поступу абсолютно безглузді адже у світовій історії не було жодного випадку, щоб якийсь народ «автоматично» визволився без повстань, збройної боротьби та жертв.

Тому українські патріоти, підкреслював П. Полтава, вважають себе «у стані постійної війни з окупантами» [4, с. 158], адже «всяка «законна боротьба» є лише маскуванням співпраці з окупантом, угоди́вства з ними» [4, с. 159].

Актуальність поглядів та концепцій Петра Полтави зберігається і сьогодні у часі визвольної війни нав'язаної нам російськими окупантами що в жодному разі не бажали миритися і визнати факт самостійної України. Тому ми ще раз погоджуємося з тезою П. Полтави про те що «чим скоріше український народ опиниться у власній самостійній державі тим скоріше він підніметься до рівня найкультурніших народів» [4, с. 161],

а звільнимось ми лише «шляхом безпосередньої масової протиокупантської боротьби всіма засобами» [4, с. 161].

Такі погляди П. Полтави на перспективи будівництва Самостійної України необхідно врахувати і нашим політикам і військовим що планують вести переговори, йти на поступки ворогу, адже в росії ще й сьогодні не існує жодної демократії, жодних громадянських прав, жодного парламентаризму, жодної дипломатії.

Доля України в руках українського народу який без сумніву вирішить її лише на полі бою у боротьбі за визволення та створення Суверенної Самостійної держави.

1. Полтава П. Наше вчення про національну державу // П. Полтава Збірник підпільних писань. – В. ВО «Український самостійник». – Мюнхен, 1959. – 296 с.
2. Целевич Володимир. Нарід, нація, держава. – Вінниця. – СМК «Наш час». – 1993. – 112 с.
3. Полтава П. Політика московсько-більшевицького уряду та його української агентури не має нічого спільного із справжньою волею українського народу // П. Полтава Збірник підпільних писань. – В. ВО «Український самостійник». – Мюнхен, 1959. – 296 с.
4. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються // П. Полтава Збірник підпільних писань. – В. ВО «Український самостійник». – Мюнхен, 1959. – 296 с.
5. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. – Blomberg. – 1949. – 64 с.

Svorak S.D., Slubskiy O.R. Petro Poltava on war as the only possible means of resolving the ukrainian question

The article examines the figure of Petro Fedun nurtured by the environment of the OUN and UPA struggle. He proved himself not only as a patriot and warrior, but also as a talented publicist. He signed his ideological works under the pseudonym «Petro Poltava». He claimed that the idea of the Ukrainian Independent Cathedral State can never and under no circumstances be replaced by any other idea. He analyzes the revival of the Ukrainian state in line with the trends of the post-war period, interprets the Ukrainian question as a question of global importance

Ukrainians consider the most important goal to be to prevent the invaders from gaining a foothold in the occupied lands and robbing the Ukrainian people with impunity. P. Poltava in no way denied the close international cooperation of national states, and the very idea of international cooperation is an objective progressive idea.

Petro Poltava revealed the characteristics of the concept of «Banderivtsi», which does not lose its relevance to this day. He emphasized that the ideological and political face of the people of Bandera is the only one that has set before itself the goal of S. Bandera before the nation «The Cathedral Independent Ukrainian State». P. Poltava's

journalistic creativity and propaganda activity provided an ideological and political basis for the long, uneven and exhausting struggle of the Ukrainian rebels.

The Ukrainian nation has never in history started wars that were aimed at seizing foreign territories, and the concept of «war» as an organized armed struggle for the Ukrainian nation, according to P. Poltava, is an exclusively just national liberation struggle. The occupiers conquered the Ukrainian lands by force and violence, so it is necessary to use their own methods against them. Based on this, Ukrainian patriots consider themselves in a state of constant war with the occupiers.

Analyzing the publications of P. Poltava, which were written by him in the harsh conditions of the underground dozens of years ago, still sound relevant today.

Keywords: Petro Poltava, Organization of Ukrainian Nationalists, people of Bandera, war, Bolshevik government.

Сворак С., Слубський О. Петро Полтава про війну як єдино можливий засіб вирішення українського питання

У статті розглянуто постать Петра Федуна виплекану середовищем боротьби ОУН і УПА. Він проявив себе не тільки як патріот та воїн, а як талановитий публіцист. Свої ідеологічні праці він підписував псевдонімом «Петро Полтава». Він стверджував, що ніколи і ні при яких умовах ідея Української Самостійної Соборної Держави не може бути підмінена ніякою іншою ідеєю. Відродження Української держави він аналізує в руслі тенденції повоєнного часу, Українське питання трактує, як питання світового значення

Українці найголовнішою метою вважають не дозволити загарбникам закріпитися на окупованих землях і безкарно грабувати український народ. П.Полтава у жодному разі не заперечував тісне міжнародне співробітництво національних держав, а сама ідея міжнародного співробітництва є об'єктивною прогресивною ідеєю.

Петро Полтава розкрив характеристику поняття «бандерівці», яке не втрачає актуальність і на сьогоднішній день. Він наголосив що ідейно-політичне обличчя бандерівців – єдине, яке поставило перед собою мету С.Бандери перед нацією «Соборна самостійна Українська держава». Публіцистична творчість і пропагандистська діяльність П.Полтави забезпечила ідейно політичне підґрунтя для тривалої нерівної і виснажливої боротьби українських повстанців.

Українська нація ніколи в історії не розпочинала воєн, які були спрямовані на захоплення чужих територій, а концепт «війни» як організованої збройної боротьби для української нації, за твердженням П. Полтави, є виключно справедлива національно-визвольна боротьба. Окупанти силою і насильством завоювали українські землі, тому проти них потрібно застосовувати їхні ж методи. Виходячи з цього, українські патріоти, вважають себе у стані постійної війни з окупантами.

Аналізуючи публікації П.Полтави, що були написані ним у суворих умовах підпілля десятки років тому, актуально звучать і сьогодні.

Ключові слова: Петро Полтава, Організація Українських Націоналістів, бандерівці, війна, більшовицька влада.

Анатолій СИМЧУК

доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

Марина КУЛИК

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах тривалої повномасштабної військової агресії Російської Федерації та ведення в Україні воєнного стану, надзвичайно важливу роль у збереженні внутрішньої стійкості держави відіграють механізми забезпечення правопорядку, які законодавець формує й удосконалює виходячи з викликів сьогодення. За таких обставин вирішується складне питання щодо забезпечення розумного балансу державних і суспільних інтересів і створення гарантій прав і законних інтересів особи, як найвищої соціальної цінності.

На сьогоднішній час відсутнє єдине розуміння того, чи можливе затримання до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), законність проведення особистого обшуку особи в момент затримання, системне уявлення про його структуру та осіб, уповноважених на здійснення відповідних дій, залишається нерозв'язаним і порядок фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування. Наявна потреба у теоретичному осмисленні і питання забезпечення прав та законних інтересів особи, яка затримана в умовах воєнного стану уповноваженою службовою особою, а також її звільнення.

Вивченню законодавчої проблематики процесуального порядку затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, знайшли своє відображення і в теоретичних поглядах вчених-процесуалістів, серед яких Ю. П. Алєнін, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, В. А. Завтур, О. В. Лазукова, Л. М. Лобойко, Д. М. Мірковець, Т. О. Лоскутов, М. Я. Никоненко, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Г. І. Сисоєнко, Г. К. Тетерятник, В. І. Фаринник, Л. Д. Удалова, О. В. Шульга, та інші науковці.

Водночас наукові праці зазначених вчених не вичерпують усю складність проблеми, а скоріше утворюють фундаментальну базу для її по-

дальшого дослідження. Крім того, на сьогоднішній день залишаються проблемні питання нормативно-правового регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану.

Конституція України, а саме ст. 29 проголошує та гарантує кожному право на свободу та особисту недоторканність, яке є одним із найважливіших прав людини [1]. Така норма неодноразово проголошувалася та закріплювалася міжнародним співтовариством у різних міжнародно-правових документах. Зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 3) [2], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9) [3], Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 5) [4]. Відповідно до ч. 3 ст. 29 Конституції України це право може бути обмежено. Так, у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноваженні на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [1].

Кримінальний процесуальний закон України надає відповідним службовим особам для вирішення завдань кримінального провадження ефективний правовий засіб – затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Він займає важливе місце у системі заходів забезпечення кримінального провадження. У результаті такого затримання створюються необхідні умови для з'ясування причетності особи до вчинення злочину та вирішення питання про обрання відносно неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Так, затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в порядку, встановленому ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), виключає можливість переховування її від органів досудового розслідування та суду, знищення речей і документів, які мають значення для встановлення обставин злочину, перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином уже на початковому етапі досудового розслідування.

Затримання уповноваженою службовою особою може розглядатись і розглядається у вузькому розумінні – як фізичне захоплення особи та її доставлення до компетентного органу чи посадової особи для подальшого прийняття рішення (так зване «фактичне затримання») [20, с. 527] та у широкому розумінні – як діяльність (комплекс дій) відповідних державних органів і посадових осіб від моменту фізичного захоплення особи

до її звільнення або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [6, с. 74].

Ми погоджуємося, з Д. Савицьким та О. Шульгою, що більш правильним і таким, який відповідає сутності та правовій природі затримання уповноваженою службовою особою, як виду затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, є його розуміння у широкому значенні [6, с. 70].

На нашу думку до комплексу цих дій, слід віднести: фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування; встановлення підстав, умов і мотивів затримання; процесуальне оформлення затримання; обшук затриманої особи; повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації; повідомлення про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.); звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільнення затриманого тощо. Саме такий підхід, забезпечує правильне розуміння правової природи та сутності цього заходу, його відповідне та однозначне нормативне врегулювання, а значить і правильне та ефективне застосування його під час практичної діяльності.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 27.07.2022 року №2462-IX були внесені суттєві зміни та доповнення до КПК України, зокрема, до розділу IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» [5]. Так, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України за наявності випадків для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, що визначені у ст. 208 цього Кодексу, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу. При цьому, строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду під час дії воєнного стану не може перевищувати строк, визначений ст. 211 КПК України, а саме сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами ст. 209 КПК України. Так, особа є затриманою, з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визнаному уповноваженою службовою особою. Аналізуючи дану норму, слід визнати, що законодавець не вказує на вид злочину, за вчинення якого особа може

бути затримана без ухвали слідчого судді, суду, у зв'язку з чим дана норма закону може мати різні тлумачення. Затримана без ухвали слідчого судді, суду, особа під час дії воєнного стану не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи. У разі, якщо затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється.

Варто звернути увагу і на те, що відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України у разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, які передбачені у ст. 206 КПК України – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі та за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Заслуговує на увагу висловлена Д. Савицьким та О. Шульгою думка, що аналіз статей 208, 213 КПК України, на жаль, засвідчує певну непослідовність законодавця у нормативному врегулюванні порядку затримання уповноваженою службовою особою (зокрема, в питанні розмежування повноважень уповноважених службових осіб), зумовлену, на наш погляд, з однієї сторони, широким підходом законодавця до розуміння сутності цього заходу, однак з іншої – відсутністю чіткого розуміння його

структури, як комплексу дій відповідних державних органів і посадових осіб [6, с. 70].

КПК України не пояснює термін «уповноважена службова особа». І це на думку вчених «...є неправильним, оскільки доцільно було б визначити коло зазначених осіб» [7, с. 153], а також «зумовлює відповідні проблеми застосування норм права» [8, с. 194].

Аналізуючи ч. 3 ст. 207 КПК України, а також ч. 6 ст. 191 КПК України можна зробити висновок, що у визначенні «уповноважена службова особа», слід розуміти особу, якій законом надано право здійснювати затримання. Проте, КПК України не містить окремого конкретного положення, в якому б зазначався перелік осіб, саме яким надано право здійснювати затримання.

Проаналізувавши положення чинного КПК України щодо кола службових осіб, уповноважених на затримання у кримінальному процесі, зокрема на підставі ст. 208 КПК України, окремі автори доходять висновку про те, що законодавець під «уповноваженими службовими особами» мав на увазі осіб, уповноважених законом на фактичне затримання і які ніяк не пов'язані із органом досудового розслідування і відповідно ні слідчий, ні прокурор в своєму статусі не можуть виступати уповноваженими службовими особами, які законом наділені правом здійснювати затримання [12, с. 87–88].

Так, КПК України дійсно не розкриває поняття «уповноважена службова особа». Очевидно, що такою особою є ті особи, яким відповідні повноваження надані КПК України та іншими законами України («Про Національну поліцію» [13], «Про Службу безпеки України» [14], «Про Національне антикорупційне бюро України» [15], «Про Державне бюро розслідувань» [16] тощо). Отже, уповноваженою службовою особою є працівники органів Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, органів безпеки, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України та інших правоохоронних органів, яким у межах компетенції надано право здійснювати затримання особи.

Слідчий, прокурор, на нашу думку, також є суб'єктами затримання у значенні «уповноваженої службової особи», оскільки відповідні повноваження надані їм КПК України. На підтвердження цього, слід навести висновки, що можуть бути зроблені за результатами аналізу не лише п.п. 1, 2, 4 ч. 1, а й ч. 2 ст. 208 КПК України. Так, незважаючи на те, що норми про затримання уповноваженою службовою особою регламентують

повноваження цієї особи у загальному виді, аналіз підстав затримання уповноваженою службовою особою, закріплених у п.п. 1, 2, 4 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України, засвідчує, що окремі з них стосуються виключно особи, яка здійснює досудове розслідування (слідчого, прокурора), а інші – переважно тих службових осіб, повноваження яких на затримання встановлені іншими законами України.

Разом з тим, слід враховувати і правову позицію Верховного Суду. Так, Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 204/6541/16-к провадження № 51-2172 км19, (далі – колегія Верховного Суду) вказав, що термін «уповноважена службова особа» охоплює інших осіб яким відповідно до закону надані повноваження проводити затримання, але не є «слідчим», «прокурором» або «дізнавачем». Зазначений термін включає поліцейських патрульної служби або іншої служби поліції, яким таких повноважень надано статтею 37 Закону України «Про національну поліцію», військовослужбовців Служби правопорядку, уповноважених на затримання Законом «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», службових осіб органів Державної прикордонної служби України тощо [17].

На думку В. Фаринника та Д. Мірковця, КПК України допускає можливість затримання уповноваженою службовою особою на початковому етапі досудового розслідування за наявності підстав, установлених у п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України [8, с. 194].

Крім цього, за наявності обґрунтованих підстав вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, правомірним буде затримання на будь-якому етапі розслідування (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України).

Питання правомірності здійснення затримання особи з підстав, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, до початку досудового розслідування (тобто до внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР) не вирішено. Уважається, що в разі проведення фактичного затримання особи відомості про вчинення кримінального правопорушення негайно після його завершення повинні бути внесені до ЄРДР і лише тоді повинен складатися протокол про затримання [8, с. 194].

Затримання підозрюваного, порядок якого регламентовано КПК України, варто відрізнити від фізичного, адміністративно-правового й інших видів затримання громадян, що не пов'язанні з перевіркою при-

четності останніх до вчинення злочину і не мають кримінального процесуального характеру.

Заслуговує на увагу і думка Г. Сисоєнка, що «сама природа затримання особи пов'язана з тим, що воно може бути здійснене як у кримінальному провадженні, так і за його межами, що породжує певні питання» [18, с. 146].

Водночас, важливим є також вищезазначене рішення колегії Верховного Суду, у якому йдеться, що затримання і особистий обшук може відбуватися до внесення відомостей до ЄРДР. Затримання без дозволу суду є непередбачуваною подією, тому вимога до органу правопорядку внести відомості до ЄРДР до такої події є нереалістичною. Таким чином, на думку колегії, внесення чи невнесення відомостей до ЄРДР на час затримання та особистого обшуку особи не може бути умовою законності затримання і, відповідно, фактором, який визначає допустимість доказів, отриманих під час такого обшуку [17].

Поряд з тим, слід пам'ятати, що уповноважена службова особа, яка затримала підозрюваного відповідно до ст. 208 КПК України, не може внести відомості до ЄРДР. Таке внесення до ЄРДР можливе лише після того як уповноважена службова особа залучить до розслідування осіб, яким надане таке право.

Також, в уже зазначеному судовому рішенні, колегія Верховного Суду наголосила, що стаття 208 КПК України не вимагає складання протоколу затримання негайно в ході затримання. Такий протокол має бути складений, як тільки це стане практично можливим [17].

Власне, про це свідчить і ч. 5 ст. 208 КПК України про те, що в протоколі, крім часу складання протоколу, має зазначатися місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК України.

Таким чином, питання полягає у тому, чи є сама по собі відсутність протоколу затримання, спізніле його складання або зазначення неправильного часу затримання у такому протоколі у разі фактичного затримання особи у значенні ст. 209 КПК України достатньою підставою для визнання недопустимими доказів, отриманих у ході особистого обшуку фактично затриманої особи, якщо факт і обставини затримання доведені іншими доказами.

Наявність чи відсутність протоколу затримання не може вважатися єдиним доказом факту затримання і, більше того, не може саме по собі визначати законність чи незаконність затримання, і під час вирішення цього питання суди мають керуватися не лише відомостями, вказаними в протоколі затримання, але й іншими доказами, наданими сторонами [17].

Відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України, за підсумками затримання визначена законом категорія суб'єктів, а саме уповноважена службова особа, слідчий, прокурор, може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України. Натомість аналіз положень ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України засвідчує, що здійснити обшук затриманої особи може лише слідчий та прокурор, а не будь-який працівник правоохоронного органу. Таким чином, в даному випадку можемо констатувати непослідовність законодавця у викладені правових норм.

Під час проведення обшуку затриманої особи, мають бути присутніми не менше двох понятих. Обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статті. В умовах воєнного стану, відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України, при проведенні обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідна слідча (розшукова) дія проводиться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Зазначимо, що особистий обшук затриманої особи може відбуватися до внесення відомостей у ЄРДР і є необхідним, крім фіксації доказів правопорушення, також для забезпечення безпеки як осіб, що затримують так і інших осіб, включаючи саму затриману особу.

Колегія Верховного Суду вважає, що для оцінки допустимості або недопустимості доказів, отриманих під час фактичного затримання особи, зокрема, доказів, знайдених у ході особистого обшуку особи, слід виходити з того, чи було це затримання законним у термінах статей 207 та 208 КПК України, чи були дотримані в ході затримання та обшуку фундаментальні права затриманої особи і, якщо такі права були порушені, то чи є таке порушення істотним у значенні ч. 1 ст. 87 КПК України, тобто таким, що підриває справедливість судового процесу в цілому.

Як справедливо зазначає О. В. Лазукова, що залучення в правовій державі виняткових, або навіть надзвичайних правових засобів обумовлено прагненням мобілізувати необхідні ресурси в умовах дії особливих правових режимів, спрямованих на їх подолання, при цьому забезпечивши мінімальне обмеження прав людини [21, с. 211].

Враховуючи викладене, варто зробити наступні висновки, що здійснення затримання уповноваженою особою, слідчим, прокурором відповідно до наявних передбачених законом підстав, дотримання процесуального порядку, є тими обставинами, які характеризують законність затримання як в умовах мирного часу, так і в період дії воєнного стану.

Внесення чи невнесення відомостей до ЄРДР на час затримання та особистого обшуку особи не може бути умовою законності затримання і, відповідно фактором, який визначає допустимість доказів, отриманих під час такого обшуку. Особистий обшук під час затримання визнається законним. Стаття 208 КПК України не вимагає складання протоколу затримання негайно, в ході затримання. Такий протокол має бути складений, як тільки це стане практично можливим.

З метою удосконалення положень чинного кримінального процесуального законодавства України, щодо затримання в умовах воєнного стану, вважаємо за доцільне внести наступні зміни та доповнення у ст.ст. 208 та 615 КПК України, зокрема:

1) в абзаці десятому частини першої статті 615 КПК України після слів «підозрюваної у вчиненні злочину», доповнити словами «відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 208 КПК України», далі по тексту;

2) назву статті 208 КПК України після слів «уповноваженою службовою особою» доповнити словом «слідчим, прокурором»;

3) частину 1 статті 208 КПК України викласти в такій редакції: «1. Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор мають право затримати в порядку, визначеному частинами першою та другою цієї статті цього Кодексу, без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у статті 482 цього Кодексу»;

4) у частині 2 статті 208 КПК України після слів «уповноваженою службовою особою» доповнити словом «слідчим, прокурором», далі по тексту;

5) частину 3 ст. 208 КПК України викласти в наступній редакції: «3. Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину та може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 цього Кодексу до внесення відомостей до ЄРДР. Після такого затримання зазначенні службові особи зобов'язанні діяти відповідно до вимог, передбачених частиною першою статті 210 цього Кодексу. Відомості до ЄРДР вносяться невідкладно після такого затримання».

На завершення Європейський суд з прав людини, практика якого має бути врахована при здійсненні кримінального провадження в Україні, звертає увагу на «якість» закону, зокрема, в сфері обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

2. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена в резолюції 217 А (III) ГА ООН 10 груд. 1948 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийн. 16 груд. 1966 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : прийн. від 04 лист. 1950 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийн. від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
6. Савицький Д. О., Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: Монографія. К.: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 216 с.
7. Сорока С. О. Процесуальний порядок затримання. Митна справа. 2012. № 3. С. 151–155.
8. Фаринник В., Мірковець Д. Затримання особи в новому кримінальному процесуальному кодексі України: окремі питання відповідальності міжнародним стандартам і практиці Європейського суду з прав людини. Підприємництво господарство і право. 2017. № 6. С. 192–196.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. 1104 с.
10. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник] / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. К. : Юстініан, 2014. 576 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.
12. Никоненко М. Я. Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі. Юридична наука. 2014. № 9. С. 83–90.
13. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.
14. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-12>.

15. *Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1698-18>.*
16. *Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 лист. 2015 р. № 794-VIII. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19>.*
17. *Ухвала Верховного Суду від 16 лют. 2021 р. № 204/6541/16-к. Верховний Суд. Касаційний кримінальний суд : ІПС ЛІГА: ЗАКОН : [сайт]. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95533196>.*
18. *Сисоєнко Г. І. Затримання особи у кримінальному провадженні // Вісник Академії адвокатури України. 2015. Том 12, № 1. С. 144–150.*
19. *Вознюк А. А., Дуда А. В., Арешонков В. В. Затримання уповноваженою службовою особою в житлі чи іншому володінні особи: актуальні проблеми теорії та практики. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2021. № 4 (121). С. 7–16.*
20. *Солдатський В. В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 524–531.*
21. *Лазукова О. В. Особливості правового змісту інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4 (87). С. 208–218.*

Symchuk A.S., Kulyk M.Yo. The issue of regulatory regulation of the procedure of detention by an authorized official person in the conditions of martial law

The article is devoted to the analysis of problematic issues of criminal procedural detention by an authorized official under martial law. Emphasis is placed on the fact that the normative and legal regulation of detention in criminal proceedings, including in the conditions of martial law, remains a debatable issue due to the constant introduction of changes to the criminal procedural legislation of Ukraine regarding the legal regulation of this issue. Therefore, the purpose of this article is to obtain a scientifically based regulation of detention, as well as to provide proposals for improving the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

The article defines the legal status of authorized officials, who are given the right by law to detain a person suspected of committing a crime without a decision of an investigating judge or court. The available grounds for detaining a person, which are defined in Art. 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and substantiated proposals regarding their application and improvement in the conditions of martial law have been provided. In particular, an analysis was made of the terms of detention without a decision of the investigating judge, the court in accordance with the norms of the criminal procedural legislation of Ukraine. The article draws attention to

the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which provide that in the conditions of martial law, if there is no objective possibility for the investigating judge to exercise his powers to protect human rights, such powers shall be exercised by the head of the relevant prosecutor's office at the request of the prosecutor or at the request of the investigator in agreement with the prosecutor. The decision of the Supreme Court regarding the legality of the detention and search of a person before entering information into the Only register of pre-trial investigations, as well as the latest changes to the procedural order of conducting such a search during the period of martial law, are also taken into account. The procedure for drawing up a protocol for the detention of a person, as well as details and information that must be contained in it in accordance with the norms of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, was considered. The article analyzes the norms of international legal acts that guarantee everyone the right to freedom and personal integrity, which is one of the most important human rights. Also, the scientific works of procedural scientists regarding the general theoretical aspects of the detention of a person suspected of committing a crime are considered.

The scientific work proposes changes and additions to the norms of the articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the detention of a person suspected of committing a crime, etc.

Keywords: detention, authorized official person, measures to ensure criminal proceedings, precautions, crime, decision of the investigating judge, search, protocol, Only register of pre-trial investigations, investigator, prosecutor.

Симчук А.С., Кулик М.Й. Питання нормативного врегулювання порядку затримання уповноваженою службовою особою в умовах воєнного стану

Стаття присвячена аналізу проблемних питань кримінального процесуального затримання уповноваженою службовою особою в умовах воєнного стану. Акцентована увага, на тому, що нормативно-правове регулювання затримання у кримінальному провадженні, в тому числі і в умовах воєнного стану залишається дискусійним питанням, що зумовлюється постійним внесенням змін до кримінального процесуального законодавства України щодо правового регулювання цієї проблематики. А тому, метою даної статті є отримання науково-обґрунтованого регулювання затримання, а також надання пропозицій щодо вдосконалення норм чинного Кримінального процесуального кодексу України.

У статті визначено правовий статус уповноважених службових осіб, яким законом надано право здійснювати затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді, суду. Проаналізовані наявні підстави для затримання особи, які визначені у ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України та надано обґрунтовані пропозиції щодо їх застосування та вдосконалення в умовах воєнного стану. Зокрема, зроблений аналіз строків затримання без ухвали слідчого судді, суду у відповідності до норм кримінального процесуального законодавства України. У статті звернено увагу на норми Кримінального процесуального кодексу України, які передбачають, що в умовах воєнного стану, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею своїх

повноважень щодо захисту прав людини, такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого погодженим з прокурором. Враховано і рішення Верховного Суду щодо правомірності затримання і обшуку особи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також останні зміни до процесуального порядку проведення такого обшуку у період воєнного стану. Розглянуто порядок складання протоколу затримання особи, а також реквізити та відомості, які мають міститися в ньому відповідно до норм чинного Кримінального процесуального кодексу України. У роботі проаналізовано норми міжнародно-правових актів, які гарантують кожному право на свободу та особисту недоторканість, яке є одним з найважливіших прав людини. Також, розглянуті наукові праці вчених-процесуалістів щодо загальнотеоретичних аспектів затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

У науковій праці запропоновані зміни та доповнення до норм статей Кримінального процесуального кодексу України щодо затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину тощо.

Ключові слова: затримання, уповноважена службова особа, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, злочин, ухвала слідчого судді, обшук, протокол, Єдиний реєстр досудових розслідувань, слідчий, прокурор.

Олександр СИЧ

голова Івано-Франківської обласної ради, доктор політичних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

РАМКОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ І ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2022 РР.

Незалежна національна держава немислима без незалежного й самодостатнього функціонування всіх сфер життя, серед яких немаловажне місце займає і наука. В свою чергу її повноцінний розвиток залежить від наявності власної термінологічної бази. Вона складається як з термінів національної мови, так й іншомовного походження. Хоча серед іншомовної частини термінів є вагома частка таких, що стали загальноприйнятими для міжнародного наукового дискурсу, справою честі кожної національної науки є мінімізувати вплив інших мов на формування її наукового апарату.

Особливо актуально ця проблема постає для постколоніальних держав, які позбуваються впливу колишніх метрополій на своє внутрішнє життя. До таких належить і Україна. Питання впорядкування термінологічної бази національної науки було актуальним протягом всього періоду Незалежності, але особливо гостро постало в умовах московсько-української війни, що розпочалася 2014 р. Її гібридний характер зумовив необхідність широкої демосковізації українського суспільного життя загалом, а інформаційного й інтелектуально-наукового простору зокрема.

Поряд з вичищенням українського публічного простору від колоніальної топоніміки та монументальної символіки, а книгосховищ від книг відповідного змісту, не менш актуальним є й вичищення термінологічного апарату національної науки від колоніальної спадщини. На нашу думку термінологічна нормотворчість в науковій галузі повинна носити як ретроспективний, так і випереджувально-конструктивний характер. Її зусилля мають бути спрямовані однаковою мірою на заміну в усіх галузях української науки термінів, що мають явно виражене московомовне походження, і на формування власних концептуальних підходів до наукового осмислення нових проблем та забезпечення їх належною національною термінологічною базою.

До таких актуальних проблем, що потребують вироблення власних концептуальних підходів і їх забезпечення таким же власним національним термінологічним апаратом належить перш за все сама московсько-українська війна 2014-2022 рр. Українська наука повинна вже сьогодні виконати це завдання на випередження, не чекаючи, аби наукові кола московської, а чи іншої неприхильної до нас держави, не розробили та не поширили в світовій науці ворожі для наших національних інтересів концепти і наративи.

Отож завданням цієї статті є окреслити рамкові термінологічні підходи до наукових досліджень московсько-української війни 2014-2022 рр.

Виконання такого завдання, а особливо в контексті виявлення причин і характеру війни, в свою чергу повинно базуватися на фундаменті оновлених концептуальних і термінологічних підходів у трактуванні попередніх етапів української історії. До таких, перш за все, належать періоди належності України до Московської імперії Романових та Советського Союзу.

Успішна анексія Криму Московською державою та захоплення окремих районів Донецької і Луганської областей в 2014 р. великою мірою стали можливими тому, що місцеве населення цих регіонів сприймало ворожі війська через призму «своїх». Це стало результатом цілеспрямованої діяльності советської та постсоветської пропагандистської машини, а зокрема формування в свідомості українців концептів про «три братні слов'янські народи», «Київську Русь як спільну колицу» й, врешті, про «єдиний советський народ».

В той же час мова йде про викрадення сусіднім московським народом угро-фінського походження історії держави та назви народу, до яких він має опосередковане відношення.

Термін «Київська Русь», поєднуючи в назві державиназвії столиці й титульного народу, в суті своїй є штучним і тавтологічним. Очевидно, що в часи існування давньої Русі він не вживався, а є пізнішим вимислом. Як відомо, цей термін книжного походження й веде свій початок із розробок московських книжників XVI століття. Пізніше був опрацьований та введений до широкого вжитку московськими істориками М. М. Карамзіним, С. М. Соловйовим, В. Й. Ключевським та рядом інших з метою обґрунтування нібито київських генеалогічних витоків правлячого в Москві князівського роду. Поряд з цим були також запроваджені терміни «Володимирська Русь» та «Московська Русь» з метою створення історичної ілюзії, що нібито поряд із середньовічним київським цивілізаційним центром східне слов'янство мало такі ж центри й на території нинішньої Московщини, що є очевидною вигадкою.

Натомість європейські джерела вказують, як наголошує на цьому проф. І. Гирич, що під Руссю аж до поч. ХІХ століть вбачалася територія, населена українцями і білорусами. Тобто, навіть після того, як українські землі вже були завойовані Московією, а цар Петро І своїм указом 1721 р. проголосив Московське царство «Российской империей». Водночас московські терени, колонізовані свого часу Руською державою, на мапах Європи називалися «Московією»[1].

Цей короткий історичний екскурс здійснений для того, аби наголосити на важливості відновлення історичної правди і справедливості та їх закріплення на рівні наукової термінології і повсякденної суспільно-політичної мовленнєвої практики. Вважаємо, що на законодавчому рівні Українська держава повинна закріпити вживання по відношенню до теперішньої держави «Російська Федерація» назви «Московія», або ж «Московська Федерація» й застосовувати його не тільки у внутрішньо-національному, але й міжнародному вжитку.

А до часу ухвалення такого законодавчого рішення українським суспільством мала б бути витворена відповідна атмосфера виключення у повсякденному вжитку слів «Росія», «російський» тощо й заміна їх на відповідники «Московія», «московський» і т. п. Й саме така атмосфера може стати найаргументованішим стимулом для впровадження згаданої законодавчої ініціативи. Тим більше, що останнім часом в українському суспільстві вже проявилися відповідні. Зокрема, на офіційному інтернет-представництві Президента України зареєстровано петицію відповідного змісту[2], а Посол України в ООН С. Кислиця виступив з пропозицією, або український парламент ухвалив відповідний закон [3].

Не меншої уваги потребує остаточне розвінчання міфу та закріплення в масовій свідомості українців правди про т. зв. Переяславську раду 1654 р. і «воз'єднання України з Росією». Адже він слугує ідеологічним обґрунтуванням теперішньої московської агресії. Її ціллю офіційні чинники Московії проголосили «демлітаризацію, денацифікацію та нейтральний статус України». Однак за такими деклараціями, а в реальності за намаганням денационалізувати та демлітаризувати Українську державу, явно бовваніє мета здійснити чергове «воз'єднання», відродити Московську імперію та її геополітичну вагу. Бо ж Московія почала відігравати помітну роль в геополітичних процесах лише тоді, як обманом поглинула Україну та її природні і людські ресурси. Сьогодні в українській історичній науці є достатньо досліджень, які розвінчують московську фальшивку про «воз'єднання України з Росією» на т. зв. Переяславській раді 1654 р. Однак з уваги на те принципове світоглядне значення, яке вона відіграє в нинішніх реваншистських планах Московщини, концепт «московського

поглинення України обманом» повинен набути широкого політологічного тасуспільного застосування.

В той же час найновіші українські історичні енциклопедичні видання й надалі репродукують вказані антиукраїнські концепти московської науки. Так «Енциклопедія історії України» подає статтю про «Київську Русь», як «середньовічну д[ержа]вух[ідних] слов'ян 9-13 ст.» [4, с. 230]. Концептуально аналогічно відображена в ній інформація і про Переяславську раду 1954 р. та «возз'єднання України з Росією» [5, с. 142].

У висвітленні того історичного періоду, коли Україна належала до неоімперського утворення під назвою «Союз Советських Соціалістических Республік» принциповим вважаємо вживання нав'язаних московсько-советською колоніальною адміністрацією термінів в їх оригінальному й неперекладному звучанні. Як от: «СССР» – не «СРСР», «УССР» – не «УРСР», «советський» – не «радянський», «НКВС» – не «НКВД», «КГБ» – не «КДБ», «кагебіст» – не «кадебіст» і т. д.

Трактування СССР як новітньої імперії є вже достатньо поширеним та прийнятним в середовищі світової наукової спільноти. Наприклад, американський вчений українського походження Р. Шпорлюк чітко стверджує, що «формально створений у 1922–1924 рр. Радянський Союз являв собою відновлену Російську імперію у найголовніших і найочевидніших рисах» [6, с. 270]. Воно повинно стати звичним і для нашої національної науки в процесі дистанціювання України від нинішньої Московщини, як модернізованої після краху СССР неоімперії.

Визнання Советського Союзу імперією цілком логічно тягне за собою і визначення колоніального статусу України в ній. А отже й УССР слід трактувати як квазідержавне адміністративне утворення, а її т. зв. «уряд» як колоніальну адміністрацію московської метрополії в Україні. Таке ствердження має принципове значення для виведення державницької генеалогії сучасної Української держави.

В постсоветській, постколоніальній українській науці і в практиці законотворчості та державного управління аксіоматичним було ствердження, що Україна є « правонаступницею УССР ». Навіть тест Декларації про державний суверенітет України пронизаний суперечливою дихотомією. Проголосивши « державний суверенітет України », тодішня Верховна Рада весь текст цього документу супроводжує визначенням держави як « Української РСР » [7].

Очевидно, з уваги на його тодішній партійно-політичний склад цей законодавчий орган просто не спроможний був вийти за межі колоніального способу мислення. Однак виведення генеалогії новопроголошеної держави з квазідержавного адміністративного колоніального утворення

оголювало справжні його наміри і реальний статус України. Погодившись на проголошення Незалежності, тодішня колоніальна адміністрація вчинила тактичний політичний хід, потерпаючи за власне самозбереження в умовах розпаду СРСР та наростання національної революції в Україні. Зрештою їй вдалося і себе зберегти при владі, й національну революцію загальмувати. Одночасно концепт «правонаступності від УРСР» означав закріплення стану квазидержавності та реальної залежності від Московської метрополії.

Вважаємо, що для остаточного подолання постколоніальних рудиментів квазидержавності в преамбулі Конституції мала б бути зафіксована спадкоємність сучасної Української держави від історичних форм державності, а зокрема тих, що існували в новітньому періоді її історії: УНР, ЗУНР, Карпатської України та держави, відновленої Актом 30 червня 1941 р. у Львові. Одночасно в її гуманітарній політиці концепт офіційного державного свята «проголошення держави» мав би бути змінений на концепт «відновлення держави».

В контексті таких концептуальних підходів до трактування колоніального статусу України в складі Советського Союзу, доцільності остаточного розриву з рудиментами квазидержавності та сьогодишнього вибудовування незалежного державного статусу вживання в українській науці вказаних вище і подібного гатунку «советських» термінів у їх оригінальному написанні та звучанні набуває принципового значення, бо підкреслює їх неорганічний і нав'язаний ззовні характер.

Вище наведені концептуальні розмірковування щодо трактування окремих етапів української історії приводять до логічного засновку, що теперішня московська-українська війна є лишень етапом довгої екзистенційно-перманентної боротьби української нації за своє визволення й державне існування. Екзистенційної – бо це боротьба за саме існування української нації (лат. *existentia* – існування, життя, буття), а перманентної, бо її прояви носили постійний характер протягом всього того періоду, відколи Україна обманом була поглинута Московією (лат. *permanens* – постійний, неперервний).

Останнім проявом такої збройної боротьби була національна-визвольна боротьба Української Повстанської Армії (УПА), що була створена 1942 р. під час Другої світової війни, вела боротьбу на два фронти проти нацистської Німеччини та більшовицького СРСР й останній бій останнього її підрозділу датується 1960 р. [8, с. 415-416]. Порівняльний аналіз вказує, що сьогодишня московська-українська війна є практично її продовженням. Адже і агресор, і його мета та методи її досягнення залишаються незмінними. Ним є Московія і вона веде війну з Україною,

намагаючись не тільки позбавити її права на власну державність, але й знищити саму фізичну субстанцію української нації. А до класичних методів цього агресора належить терор проти цивільного населення. Й чим більше невдач він терпить у фронтовій боротьбі, тим інтенсивніше тероризує цивільне населення.

Відмінність між цими двома етапами екзистенційної московсько-української війни є як в локалізації місця її ведення, так і в рівні самоорганізації української нації. В 1942-1960 рр. вона велася в західних регіонах України і проти бездержавної нації, а тепер перемістилася до її східних кордонів і ведеться в умовах існування Української держави.

Якщо визначення сьогоденної московсько-української війни як екзистенційної позиціонує її в загальноісторичній періодизації, то висвітлення на тлі 30-річного розвитку відновленої Української держави дозволяє виробити періодизацію розвитку її самої в латентному і збройному етапах.

Вважаємо, що протягом всіх років Незалежності тривала неоголошена війна імперської Московії противідновленої Української держави. Погоджуємося із висновком проф. М. Дорошка, що «російська влада розпочала війну на знищення Української держави одразу ж після проголошення її незалежності 24 серпня 1991 року»[9]. Однак до 2014 р. вона мала латентний характер, а після Революції Гідності перейшла у збройну фазу.

Збереження квазідержавності України після проголошення її Незалежності і збереження при владі колишньої колоніальної адміністрації давали Московії добрі стартові умови для досягнення поставленої мети. Тож на етапі латентної війни вона намагалася втягнути Україну в неоімперське лоно, застосовуючи «мирні» гібридні методи – окупувавши культурно-ментальний простір, ведучи інформаційну війну, наставляючи свою агентуру у військово-політичне керівництво держави, руйнуючи українську армію тощо.

Революція Гідності 2014 р. стала межею переростання цього етапу у гарячу фазу війни. Саме вона дала зрозуміти московському керівництву, що його зусилля марні й ними годі одурити українське суспільство, яке відчуло смак свободи й всупереч постколоніальній державній псевдоеліті демонструвало під час цієї та попередньої Помаранчевої революції 2004 р., що обирає не московський ординсько-азійський, а європейський вектор розвитку. На завершальному етапі Революції Гідності кремлівський диктатор віддав наказ перейти до етапу збройного завоювання України. Латентна, або «холодна», московсько-українська війна, що тривала про-

тягом 1991-2014 рр., переросла у збройну, «гарячу», фазу, що триває ось уже всім роки.

Кожна війна в історії зафіксована під своєю оригінальною назвою і її своєрідність залежала від багатьох факторів – мети, досягнутих результатів, тривалості, локального, регіонального чи світового значення тощо. Над визначення теперішньої московсько-української війни також точаться дискусії. Найбільш поширеними є концепти, що несуть в собі ретроспективно-історичне навантаження.

Деякі науковці, а за їхнім поданням і політики, включаючи очільників держави, називають її «Вітчизняною війною»[10]. Очевидно, за такою пропозицією вбачається постсоветський спосіб мислення та намагання прив'язатися до відомої советської концепції «Великої отечественной войны 1941-1945». В її контексті перебуває і практика найменування окремих українських міст званнями «міст-героїв». В контексті вище викладених міркувань вважаємо цей підхід принципово неприйнятним в умовах дистанціювання України від своєї колоніальної минувшини і побудови незалежної європейської держави.

З іншого боку деякі автори в якості альтернативи пропонують назву «Визвольна війна»[11]. Така пропозиція також є намаганням занурити українське суспільство в історичну ретроспективу, у цьому випадку в атмосферу українських визвольних змагань ХХ ст. Вона має свої ризики, бо поряд з символічною прив'язкою до славних сторінок української історії, одночасно реанімує і трагічну морально-психологічну атмосферу, пройняту безвиглядністю тогочасної національної боротьби і песимізмом поразок. В той же час сьогоденне українське суспільство потребує візії переможного майбутнього.

Окрім морально-психологічного навантаження, етимологія цього визначення суперечить досягнутому рівню державницького поступу української нації. В ХХ ст. вона перебувала в поневоленому стані, а тому визначення збройних змагань як «визвольної війни» відповідало поставленій цілі. Однак московська агресія 2014-го розпочалася вже в умовах існування Української держави. На цей час вона під революційним тиском українського суспільства (Помаранчева революція 2004 р. та Революція Гідності 2013-2014 рр.) пододала ознаки квазідержавності й, обравши європейський вектор розвитку, почала набувати ознак реальної суверенності. Московська агресія, що розпочалася 2014-го, якраз і спрямована на те, аби в зародку зруйнувати основи української державної незалежності. Вважаємо, що саме збереження Незалежності є головною метою українського народу у цій війні, а тому її слід називати «Війною за Незалежність».

Історично-ретроспективними є й намагання ідентифікувати нинішній політичний режим в Московії як «російський фашизм» чи «російський нацизм». Вважаємо їх інерційно шаблонними танеправомірними і натомість пропонуємо для цього термін «рашизм».

Фашизм і нацизм – ідентифіковані всім світом за їхньою ж самоназвою. А тому і московський злочинний режим слід означувати саме так, як він себе називає. В той же час і московський народ має понести тягар злочинного тавра так само, як свого часу його понесли німецька нація за нацизм та італійська за фашизм. Ідеологія і практика московського рашизму мають бути засуджені світовою спільнотою так само, як і німецький нацизм та італійський фашизм. Йсторія має зафіксувати цей факт для майбутніх поколінь.

Цей режим проголосив концепцію «русскава міра» і відповідно до неї розпочав руйнування української державності та заявляє неприховані плани такого ж руйнування і щодо держав, які свого часу були завойовані Московщиною, а після розпаду Советського Союзу відновили незалежне існування. А тому цілком логічно вживати щодо нього англізоване означення «рашизм».

Рашизм з нацизмом та фашизмом єднають тоталітарні методи організації внутрішньо державного життя та агресивна експансія проти інших народів. Однак, попри схожість, він має і своєрідні, тільки йому притаманні, риси.

Головна різниця між рашизмом, нацизмом та фашизмом лежить в ідеологічній сфері. Кожна ідеологія, як система ідей, має світоглядне ядро, що єднає ці ідеї до одної цілісності. Таким ядром для ідеологічної системи нацизму була ідея расової вищості німецької нації, а для ідеології фашизму етатизм – виняткова роль держави у відродженні слави древнього Риму. Обидві ідеології стали продуктом націй з високо розвинутих культурою [12, с. 139-155].

В той же час цивілізаційно відстала Московія завжди здійснювала агресивну експансію щодо країн, які в культурному розвитку стояли значно вище за неї. Сьогоднішня ідеологія рашизму базується на цьому її історичному досвіді. А тому ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій.

Таке визначення рашизму було нами запропоновано в соціальних мережах ще 8 березня 2022 р. [13]. Аналіз українських засобів масової інформації вказує, що воно набрало значного поширення і домінує серед інших визначень теперішнього московського режиму.

Отож, для виявлення причин і мети московської збройної агресії 2014 р. проти України та перманентно-екзистенційного характеру війни, що

триває до сьогоднішнього дня, українській науці слід остаточно подолати нав'язані московські концептуальні підходи у висвітленні історії України періоду її належності до московської імперії Романових та неоімперії у формі Советського Союзу. Зокрема акцентувати на викраденні Московською державою назви та історичної спадщини середньовічної Русі, обманному поглиненні нею України в 1654 р., її колоніальному статусу в складі СРСР.

У висвітленні періоду належності України до Советського Союзу слід вживати терміни, вироблені та поширювані московською наукою для його суспільно-політичної характеристики, в їх оригінальному, неперекладному звучанні, що підкреслює їх нав'язаний і неорганічний для України характер.

Для повернення історичної справедливості та дистанціювання сучасної України від квазідержавного утворення у складі Советського Союзу й підкреслення національної генеалогії її державності є доцільним на законодавчому рівні закріпити вживання по відношенню до теперішньої держави «Російська Федерація» історичної назви «Московія» та відповідні прикметникові означення її громадян, явищ і процесів й внести зміни до преамбули конституції України зміни, зазначивши спадкоємність сьогоднішньої Української держави від історичних форм національної державності, а зокрема наявних в ХХ ст. – УНР, ЗУНР, Карпатської України та держави, відновленої Актом 30 червня 1941 р. у Львові.

В контексті перманентного характеру сьогоднішньої московсько-української війни слід констатувати, що протягом всього періоду Незалежності Московська держава вела проти України неоголошену війну. В її періодизації слід виокремити латентний період та період відкритої збройної агресії, межевою лінією яких стала завершальна стадія Революції Гідності.

У визначенні назви війни і типу політичного режиму держави-агресора слід вважати неприйнятним звернення до концептів, що несуть в собі ретроспективно-історичне навантаження, а особливо тих, що є продуктом московської метропольної науки. Оскільки метою агресора є руйнування основ державної незалежності України, то доцільним для вживання вважаємо визначення московсько-української війни 2014-2022 рр. як Війни за Незалежність. Водночас нинішній московський політичний режим ідентифікувати за його самоназвою як рашизм. Його головною світоглядною рисою, відмінною від ідеологічних систем фашизму та нацизму, є консервування культурної відсталості та руйнування вищих за своїм розвитком цивілізацій. Він, як і згадані тоталітарні режими, має

бути засуджений світовою спільнотою, а московський народ понести в історії тягар його злочинного тавра.

1. Гирич І. «Україна-Русь» чи «Київська Русь»? Ці поняття мають різний зміст. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html> (дата звернення: 16.11.2022).
2. Електронна петиція №22/170958-en. Офіційно перейменувати назву «росія» на «московія». Замінити термін «російський» на «московський», «російська федерація» на «московська федерація». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/170958> (дата звернення: 01.12.2022).
3. Петренко Р. Кислиця пропонує офіційно називати Росію Московією. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/29/7378557/> (дата звернення: 01.12.2022).
4. Енциклопедія України. Т. 4 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: «Наук. думка», 2007. 528 с.
5. Енциклопедія України. Т. 8 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: «Наук. думка», 2011. 520 с.
6. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща: пер. з англ. Г. Касьянов, М. Климчук, М. Рябчук, Я. Стріха, Д. Матіяш, Х. Чушаак. Київ: Дух і Літера. 2013. 552 с.
7. Декларація про державний суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 19.11.2022).
8. Липовецький С. Бандерівці: 200 історій з ХХ століття. Львів: ЛА «Піраміда» 2018. 564 с.
9. Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст. Причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр, 2018. 196 с.
10. Грицак Я. Це вітчизняна війна української нації з Росією. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/2/7327443/> (дата перегляду: 20.11.2022).
11. Руденко С. Володимир В'ятрович: Майдан був початком нашої визвольної війни, яка триває досі. URL: <https://espreso.tv/article/2019/12/17/vyatrovych1390> (дата перегляду: 20.11.2022).
12. Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2019. 544 с.
13. Сич О. Рашизм. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/sych.olexander/> (дата перегляду: 13.11.2022).

Sych O. Framework conceptual and terminological approaches to the scientific research of the moscow-ukrainian war 2014-2022.

In the context of identifying the causes, nature and objective of the Moscow armed aggression against Ukraine in 2014-2022, colonial conceptual approaches were analysed in covering the period of Ukraine's belonging to the Moscow Tsarist

Empire and the neo-imperial USSR. The emphasis is placed on the stolen name and historical heritage of the Medieval Rus' by the Moscow State, the deceptive take over of Ukraine in 1654, its colonial status with in the USSR, the expediency to use in the coverage of the Soviet period characteristic terms there of in their original sound. It is proposed to consolidate the use of the historical name «Moscovia» at the legislative level and amend the preamble of the Constitution of Ukraine, noting the continuity of the Ukrainian State from historical forms of national statehood.

In the context of the permanent nature of today's Moscow-Ukrainian war, it was stated that during the entire period of Independence, the Moscow state waged an undeclared war against Ukraine. In its periodization, the latent period and the period of open armed aggression should be singled out, the boundary line of which was the final stage of the Revolution of Dignity in 2014.

In the definition of the name of the Moscow-Ukrainian war of 2014-2022, the inadmissibility of appeals to the retrospective-historical concepts "Patriotic War" and "Liberation War" was confirmed. In particular the first one, which is a product of Moscow metropolitan science. On the other hand, these condone does not correspond to the state of development of the Ukrainian nation, which at the beginning of Moscow's aggression in 2014 was characterized by the presence of its own national state. Since the goal of the aggressor is the destruction of the foundations of the state independence of Ukraine, the name "War for Independence" is suggested as appropriate for use.

At the same time, the current Moscow political regime is suggested to be identified by its self-name as "racism". Its main world view feature, different from the ideological systems of fascism and Nazism, is the preservation of cultural backwardness and the destruction of civilizations superior in terms of their development.

Keywords: Moscow-Ukrainian war, terminology, concept, empire, colony, Moscovia, Soviet Union, War of Independence, rashism.

Сич О. Рамкові концептуальні і термінологічні підходи до наукових досліджень московсько-української війни 2014-2022 рр.

В контексті виявлення причин, характеру і мети московської збройної агресії проти України 2014-2022 рр. проаналізовано колоніальні концептуальні підходи у висвітленні періоду належності України до московської царської імперії та неоімперії ССРСР. Акцентовано на викраденні Московською державою назви та історичної спадщини середньовічної Русі, обманному поглиненні України 1654 р., її колоніальному статусі в складі ССРСР, доцільності вживати у висвітленні советського періоду характерні йому терміни в оригінальному звучанні. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити вживання історичної назви «Московія» та внести до преамбули конституції України зміни, зазначивши спадкоємність Української держави від історичних форм національної державності.

Констатовано, що протягом всього періоду Незалежності Московська держава вела проти України неоголошену війну, що до Революції гідності мала латентний, а після неї відкритий збройний характер. У визначенні її назви та ідентифікації московського політичного режиму, що її розпочав, стверджено

неприйнятність звернень до ретроспективно-історичних концептів. Московсько-українську війну 2014-2022 рр. запропоновано називати «Війною за Незалежність», а нинішній московський політичний режим ідентифікувати як «рашизм», головною світоглядною рисою якого є консервування культурної відсталості та руйнування вищих за своїм розвитком цивілізацій.

Ключові слова: московсько-українська війна, термінологія, концепт, імперія, колонія, Московія, Советський Союз, Війна за Незалежність, рашизм.

Павло ФРІС

доктор юридичних наук, професор кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доцент, професор, член-кореспондент НАПрН України

ЗМІНИ КРИМІНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПІД ВПЛИВОМ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

1. Агресія проти України яка здійснена Російською Федерацією обумовила суттєві зміни в різних областях суспільно-політичного життя нашої країни. Не залишила вона осторонь і кримінальне законодавство яке покликано у т. ч. забезпечувати охорону найважливіших суспільних цінностей від дій як агресора, так і внутрішньої «п'ятої колони» - зрадників і колаборантів. При цьому слід констатувати той негативний факт, що національне кримінальне законодавство не було у повній мірі готовим до здійснення цієї діяльності. Причини цього пов'язані із відсутністю закріплення відповідальності за вказані діяння у кримінально-політичній правосвідомості українського народу. Правда, будучи чесними самі для себе, слід визнати, що це мало під собою відповідний фундамент історичного досвіду – мало хто міг повірити у можливість розв'язанні у XXI сторіччі в центрі Європи агресивної війни з боку країни яка десятиріччями позиціонувала себе чи не найпотужнішим прихильником миру на планеті. Звичайно, що агресія Росії проти України суттєво вплинула на кримінально-політичну правосвідомість, що обумовило, у свою чергу, активний законодавчий процес у сфері кримінального права.

2. Говорячи про кримінально-політичну правосвідомість ми розуміємо її як сукупність кримінально-політичної правової психології та кримінально-політичної ідеології. як явище соціального буття, яке формується, під впливом об'єктивних соціально-політичних та соціально-психологічних чинників, природного права та національного правового менталітету і у кінцевому визначають правову волю відповідної нації, соціальної групи або конкретної особистості (правова психологія), а також сукупність правових ідей, теорій, понять, поглядів стосовно чинного права, практики його застосування, напрямів розвитку які сформовані на базі правової дійсності, сформованих під впливом правових емоцій, орієнтацій, почуттів, установок (правова ідеологія). Такий підхід був започаткований

у класичних для вітчизняної правової науки працях з проблем правосвідомості, які були опубліковані у 60-80 роках ХХ сторіччя.

3. Кримінально-правова психологія, як складова кримінально-правової правосвідомості, у дуже загальному визначенні, являє собою сприйняття правової дійсності (кримінального права, практики його застосування) у вигляді раціоналізованих, однак, несистематизованих правових почуттів, емоцій, установок, переживань які формуються під впливом об'єктивних соціально-політичних, соціально-економічних чинників що взаємодіють із суб'єктивними характеристиками, нормами природного права, кримінально-правовим менталітетом народу і у цілому формують правову волю народу, окремих соціальних груп та індивідів. Саме кримінально-політична психологія є рушійною силою яка формує кримінально-політичну ідеологію, адже ідеологія, як така не може перебувати у безповітряному просторі і виникати із вакууму.

4. Правова ідеологія являє собою окремий класифікаційний тип на рівні із політичною, релігійною, соціокультурною та ін. В свою чергу правова ідеологія виступає в якості родового поняття для подальшої класифікації на рівні підтипів, якими виступають кримінально-правова ідеологія, цивільно-правова ідеологія та інші типи відповідно до системи галузей права. Кримінально-політична ідеологія є передвісником кримінально-правової ідеології [1].

5. Здійснення агресії Росії викликало в народі України надзвичайно бурхливі психологічні переживання (емоції, почуття, оцінки та т. ін.) у т. ч. ті які ми відносимо до сфери кримінально-політичних. Їх основними джерелами стали інформаційні повідомлення в засобах масової інформації, розповіді внутрішньо переміщених осіб, рідних, які зі зброєю у руках пішли захищати країну. Особливий вплив на кримінально-політичну свідомість здійснили варварські дії окупантів про які стало відомо після здійснення Силами Оборони України успішних бойових дій по звільненню Київщини. Трагедія Бучі, Густомеля, Бородянки та тисячі інших міст та сіл України не могли не викликати психологічної вимоги зміни кримінального законодавства в напрямку посилення відповідальності за злочини проти держави, військові злочини та т. ін., що є абсолютно законним.

6. Однак слід враховувати, що процес зміни кримінально-політичної правосвідомості являє собою простий лінійний процес. Це по суті є складною системою впливів різноманітних факторів які можуть бути графічно зображені наступним чином.

7. Зміна кримінально-політичної правосвідомості призвела до достатньо бурхливого законодавчого процесу у сфері кримінально-правового забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин в сфері національної безпеки. За період від початку агресії до 1 листопада 2022 року Верховною Радою було прийнято 15 законів якими внесено відповідні зміни та доповнення до КК України. Якщо порівняти динаміку а також напрями змін та доповнень за цей рік із динамікою яка фіксувалась протягом усього терміну дії чинного КК то наочно видно, що вона є чи не найбільшою. І це зрозуміло. Порівнюючи з даними наведеними Д. О. Балабановою [2, с.] видно, що за 8 місяців цього року кількість прийнятих законів якими внесено зміни до КК перебуває на другому місці. І це при тому, що до кінця року залишилось ще 2 місяці і на розгляді у профільному комітеті ВР на розгляді перебувають ще багато законопроектів більшість з яких викликана ситуацією визвольної війни, яку веде Україна.

8. Усі ці зміни (як вже запроваджені так і пропонувані), викликані появою емоцій, поглядів, оцінок стану чинного кримінального законодавства на підставі яких було змінено (у відповідній частині), ідеологічні позиції щодо зміни та доповнення чинного законодавства.

Вказані політичні психолого-правові зміни можуть бути поділені на наступні групи:

- занепокоєння відсутністю відповідного кримінально-правового регулювання та кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин, благ та інтересів;
- розчарування у відсутності відповідного кримінально-правового регулювання та кримінально-правової охорони;
- роздратування у зв'язку із відсутністю відповідного кримінально-правового регулювання та кримінально-правової охорони;
- віра в досягненні позитивних наслідків у випадку здійснення належного кримінально-правового регулювання.

9. Вказані психологічні почуття викликали появу або посилення кримінально-політичних теорій, поглядів, почуттів які сформулювали правову волю українського народу, в частині необхідності кримінально-правової охорони суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів, ліквідації існуючих в цих питаннях прогалів, врегулювання тих суспільних відносин, які раніше перебували по-за межами кримінально-правового регулювання. На підставі цих змін у кримінально-психологічній площині кримінально-правової правосвідомості були сформовані відповідні законодавчі погляди, ідеї та т. ін. які було реалізовано у норми кримінального закону.

Так, наприклад, викликане агресією єднання українців, мобілізація на організацію опору ворогу зумовило необхідність врегулювання питання здійснення активної оборони агресії у т. ч. із застосуванням зброї. Це питання ніколи раніше не перебувало у сфері кримінально-правового регулювання. У зв'язку із цим було розроблено Законів України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», «Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв» яким КК України було доповнено ст. 2011. Небачена в історії активізація волонтерської діяльності, надання гуманітарної допомоги з боку урядів, громадських організацій та окремих громадян іноземних країни викликало поступлення в Україну величезних обсягів гуманітарної допомоги. Її охорона також була здійснена відповідним Законом яким КК було доповнено ст. 2012. Суттєвих змін зазнала норма ст. 111 КК, яка визначає відповідальність за державну зраду та ін. Усі ці, та інші законодавчі новели стали наслідком виникнення відповідних правових емоцій та почуттів, формування правових установок, які трансформувались у відповідні правові ідеї та поняття, реалізовані, у кінцевому, у норми Кримінального кодексу. Кодекс доповнено статтею 1111 «Колабораційна діяльність». Ряд з нових прийнятих законів приймалися без достатнього відпрацювання, що викликає потребу у їх доповненні або внесенні змін. Так, наприклад, це торкається статті 1111 КК яка приймалась достатньо швидко і з якої випали деякі категорії осіб.

10. Разом із цим агресія виявила факт наявності законодавчих прогалин у сфері кримінально-правової охорони та регулювання. У своїй більшості вони торкаються норм розділу XX Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», диспозиції яких не у повному обсязі, або взагалі не враховують положення міжнародних договорів, практики ЄСПЛ та Міжнародного кримінального суду, Міжнародного трибуналу по колишній Югославії та Міжнародного трибуналу по Руанді, або, навіть, не передбачені чинним кримінальним законодавством. Так, на сьогодні у нас практично заблокована робота спеціального прокурора Міжнародного кримінального суду стосовно злочинної діяльності керівництва країни-агресора, у зв'язку із відсутності у КК забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти людяності. При цьому кримінально-правова психологія, як складова кримінально-правової правосвідомості, містить правові установки, почуття та емоції на фундаменті яких сформовані правові ідеї, теорії, поняття та погляди які оформлені у відповідні правові доктрини щодо змісту норм цього розділу.

1. *Більш детально про поняття, структуру, функції та ін. кримінально-політичної ідеології див.: П. Л. Фріс Ідеологія кримінально-правової політики. монографія / П. Л. Фріс. – Івано-Франківськ, Супрун В. П., 2021. – 390 с.*
2. *Д. О. Балабанова Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія / Д. О. Балабанова. – Одеса : Фенікс, 2020. – С. 137.*

Фріс П.Л. Зміни кримінально-політичної правосвідомості під впливом агресії проти України

В статті констатується, що агресія проти України, яка здійснена Російською Федерацією, обумовила суттєві зміни в різних областях суспільно-політичного життя нашої країни. Не за лишила вона осторонь і кримінальне законодавство яке покликане у т. ч. забезпечувати охорону найважливіших суспільних цінностей від дій як агресора, так і внутрішньої «п'ятої колони» - зрадників і колаборантів. При цьому слід констатувати той негативний факт, що національне кримінальне законодавство не було у повній мірі готовим до здійснення цієї діяльності. Причини цього пов'язані із відсутністю закріплення відповідальності за вказані діяння у кримінально-політичній правосвідомості українського народу. Зазначається, що агресія Росії проти України суттєво вплинула на кримінально-політичну правосвідомість, що обумовило, у свою чергу, активний законодавчий процес у сфері кримінального права.

Ключові слова: кримінально-правова політика, агресія проти України, кримінально-політична правосвідомість

Fris P.L. Changes in criminal and political legal awareness under the influence of aggression against Ukraine

The article states that the aggression against Ukraine, which was carried out by the Russian Federation, caused significant changes in various areas of the social and political life of our country. She also left aside the criminal legislation, which is designed, among other things, to ensure the protection of the most important social values from the actions of both the aggressor and the internal «fifth column» - traitors and collaborators. At the same time, the negative fact should be stated that the national criminal legislation was not fully prepared for this activity. The reasons for this are related to the lack of confirmation of responsibility for the specified actions in the criminal and political legal consciousness of the Ukrainian people. It is noted that Russia's aggression against Ukraine had a significant impact on criminal and political legal awareness, which, in turn, caused an active legislative process in the field of criminal law.

Keywords: criminal-legal policy, aggression against Ukraine, criminal-political legal awareness

Даніела ЧЕБОТАРУ

*здобувач вищої освіти, навчально-науковий юридичний
інститут Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК ЗБРОЯ У РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Сексуальне насильство – це один із способів, яким росіяни намагаються показати свою силу та принизити, підкорити українців. Міжнародні організації, як ООН, Human Rights Watch, La Strada — Ukraine та інші, документують сексуальне насильство в Україні. Бойові дії тривають, багато міст і селищ окуповані та досі ізольовані, документувати всі твердження про насильство та отримати нові свідчення постраждалих важко. Повідомлення про звірства щодо цивільних надходять від людей, які змогли покинути захоплені території або після звільнення певних районів. Проте чимало постраждалих не звертаються по допомогу і не повідомляють про злочини.

Зараз створені центри надання безоплатної правової допомоги у всіх регіонах України. Також пораду чи консультацію можна отримати за номерами Національної гарячої лінії з попередження домашнього насильства [6].

Важливо розуміти, що сексуальне насильство — це не тільки згвалтування, а будь-які дії сексуального характеру, вчинені без згоди однієї зі сторін. Сюди належать примусові оголення, примус дивитися на сексуальну наругу, сексуальне рабство, проституція, каліцтво статевих органів тощо. Усі перераховані дії — воєнні злочини, порушення законів і звичаїв війни. На «гарячу лінію» психологічної допомоги надходять повідомлення про згвалтування дітей — і дівчаток, і хлопчиків. Часто від отриманих травм діти помирають, а насильство навмисно чиниться на очах батьків. Важливо, що сексуальне насильство росіяни чинять також і з чоловіками, і з літніми людьми.

Згвалтування заборонялися законами війни ще з XIX століття, про що йдеться в американському Кодексі Лібера 1863 року, який визначає норми поведінки для солдатів армії США[1]. Ведучи мову про міжнародне право, відповідальність за такі злочини передбачена Женевськими конвенціями. У 1994 році Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього[2] була доповнена відповідною категорією.

Оскільки Резолюцією Ради Безпеки ООН 1325 (2000) не було враховано всіх проблемних питань, які виникають в напрямку захисту прав

жінок у конфліктних та постконфліктних ситуаціях, Рада Безпеки ООН прийняла додатково ряд резолюцій, що утворили основу для міжнародної політики в контексті «Жінки, мир, безпека». У 2008 році Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію, яка зафіксувала, що згвалтування та інші форми сексуальних злочинів потрібно вважати воєнними злочинами[10].

Резолюція закликала до кількох важливих заходів для захисту жінок, зазначаючи, що згвалтування та інші форми сексуального насильства можуть вважатися військовим злочином, злочином проти людяності або складовою частиною геноциду. Вона підкреслила необхідність виключення злочинів сексуального насильства з положень про амністію в контексті процесів вирішення конфліктів [15].

Сексуальне насильство під час війни – це воєнний злочин. В Україні його кваліфікують за статтею 438 Кримінального кодексу (Порушення законів і звичаїв війни)[4]. Ця стаття передбачає в цілому відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими, цивільним населенням, розграбування національної спадщини, але не визначає окремого складу злочину для сексуального насильства.

У Кримінальному кодексі є категорія злочинів проти статевої свободи та недоторканості, до якої входить згвалтування. Водночас ті злочини, які вчиняють російські солдати на тимчасово окупованих територіях, не можна кваліфікувати за статтею 152 КК про згвалтування, тому що йдеться про метод ведення війни. Згвалтування є воєнним злочином, згідно з Римським статутом, міжнародним договором, що заснував Міжнародний кримінальний суд, що надає суду право розслідувати воєнні злочини. Україна підписала договір ще у 2000 році, проте так і не ратифікувала його.

Тож стаття 438 КК дозволяє кваліфікувати сексуальне насильство з боку окупантів як воєнний злочин, оскільки ці дії, безумовно, підпадають під загальне визначення «жорстоке поводження з населенням». Однак у такому визначенні недостатньо уваги приділено саме сексуальному підґрунтю та характеру злочинів.

Для того, щоб такі злочини належним чином розслідували на міжнародному рівні, їм треба дати правову оцінку в Україні[13].

Пов'язані зі збройним конфліктом інші види сексуального насильства, як примусове роздягання, доторки, приниження сексуального характеру, примушення ставати на коліна чи спостерігати за насильницькими актами – дуже часто самі постраждалі особи не ідентифікують як сексуальне насильство. Відповідно, є певні складнощі з ідентифікацією й в органів слідства.

Для доведення вини та кваліфікації доказу в суді важливим залишається питання правильного збору та зберігання доказів. Це має значення для документування масових воєнних злочинів загалом. Крім того, міцна доказова база далі може стати підставою для видачі злочинців та їх реального покарання. Якщо є свідки, доречні записи-пояснення від руки або у формі відеозапису (аудіозапису), адже навіть через незначний час важливі деталі можуть бути забуті або спотворені.

Серед доказів, що в сукупності національний чи міжнародний суд може визнати достатніми, є сліди насильства, які можуть зберігатися протягом декількох днів як на статевих органах, так і на тілі. Доказами можуть стати також записи з камер відеоспостереження, смс-переписки, документи ворожої армії, дані розвідки та будь-які інші предмети чи інформація, які у сукупності дозволяють встановити як сам факт вчинення злочину, так і місце, час, спосіб вчинення і особу злочинця [6].

Звернення постраждалого реєструється, за ним відкривають кримінальне провадження. Далі призначають низку слідчих дій, які можуть різнитися для кожного окремого провадження. Може бути допит, за необхідності – низка експертиз: імунофізіологічна експертиза, якщо наявний біологічний матеріал; судово-медична експертиза, якщо є травми; психолого-психіатрична експертиза, якщо потрібно оцінити психологічний стан постраждалого). Допит і судово-медична експертиза, якщо вести мову про факт сексуального насильства – обов'язкові. Можуть призначити й інші слідчі дії, наприклад, упізнання.

Після збирання доказів затверджується обвинувальний акт, його направляють до суду. Далі починається судовий розгляд справи, куди постраждалого можуть залучати для спілкування із суддею, який призначає покарання винному. Щоб належно завершити досудове розслідування, потрібно з'ясувати особу людини, яка вчинила злочин. Якщо це буде кримінальне провадження, під час якого встановили факт злочину, але не встановили особу, яка його вчинила, таке провадження не можна буде передати до суду.

В Україні є інформація про те, як розміщувалися в населених пунктах російські підрозділи, що полегшує ідентифікацію осіб, які вчиняли злочини. Коли особа встановлена, матеріали направляють до суду, де відбувається судовий розгляд справи та призначається покарання.

За українським законодавством, особи, які скоїли воєнні злочини, нестимуть встановлене за конкретний злочин покарання, зокрема до 15 років позбавлення волі або довічний термін ув'язнення. Останнє може загрозувати винному в разі, якщо його дії призвели до смерті особи.

Якщо встановлено, що особа, яка скоїла злочин, загинула, звісно, вона засуджена не буде. Але буде встановлений сам факт злочину, відповідно, справа може бути передана до Міжнародного кримінального суду[7].

Важливо зазначити, що Офіс Генерального прокурора створив захищений сайт для централізованого збору інформації про воєнні злочини. На сайті розміщена спеціальна форма, куди можна завантажити фото-та відеоматеріали. Задокументовані у такий спосіб докази будуть використані для встановлення правосуддя як в Україні, так і у міжнародних органах, у Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та у спеціальному трибуналі.

Ірина Венедіктова та спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфліктів Праміла Паттен обговорили цей крок співпраці в Гаазі[9].

Правоохоронці України вже розпочали низку кримінальних проваджень за фактами згвалтувань у Донецькій, Київській, Харківській та Херсонській областях[3].

Офіс Генпрокурора, народні депутати, правоохоронні органи і міжнародні експерти готують зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів, щоб скасувати обмеження строків досудового розслідування й мати можливість довічно ув'язнювати злочинців. Важливо довести системність таких злочинів не лише на національному рівні, а й у Міжнародному кримінальному суді. Обговорюється пропозиція укласти міжнародну угоду, щоб постраждалі від воєнних злочинів українці отримали компенсації якнайшвидше.

Зараз в Україні на державному рівні займаються розробкою механізму компенсації жертвам сексуальних злочинів у ході бойових дій, чого не було до 2022 року. У російсько-українській війні факти застосування сексуального насильства мали місце з 2014 року, проте злочини, які скоювали агресори в зоні проведення АТО/ООС, кваліфікували як згвалтування за кримінальними статтями, що неправильно. Такі злочини варто відносити до воєнних злочинів, які не мають строку давності.

Наразі робоча група веде переговори з міжнародними партнерами про те, як саме буде працювати компенсаційний механізм. Ведуться спроби використати заблоковане закордонне майно росії та її підсанкційних громадян. Важливо, що процес буде йти під контролем усієї світової спільноти у співпраці з урядом України, що дозволить зробити його надійним, таким, що заслуговує на довіру, і це дійсно дасть змогу допомогти всім тим, хто постраждав від цієї несправедливої та жорстокої війни[8].

З перших днів призначення нового Генерального прокурора, Андрія Костіна, було поставлено питання щодо стану досудового розсліду-

вання кримінальних проваджень саме по злочинах сексуального насильства стосовно наших громадян.

В Офісі Генпрокурора створено нове спеціалізоване управління, де розслідується виключно ця категорію злочинів. Плюсом є великий досвід роботи з кримінальними провадженнями домашнього насильства та гендерно обумовленого насильства. Тобто усі фахівці команди не один рік працювали з постраждалими в таких чутливих темах.

На засіданні в Офісі Генпрокурора була затверджена Стратегія протидії сексуальному насильству, котра розробляється за допомогою Стратегії до визнаних світових експертів з міжнародного гуманітарного права. Над документом працювали з очільником Global Rights Compliance Вейном Джордашем.

Наразі є готовий документ, який охоплює не лише діяльність прокуратури. Стратегія окреслює весь комплекс заходів, згідно з яким у першу чергу надається допомога постраждалим [11].

Ключова задача — створити таку законодавчу базу, щоб спростити роботу з фіксації злочинів цієї категорії. Народні депутати вже працюють над підготовкою законодавчих змін, щоб чітко прописати у базовій ст. 438 КК саме цей вид злочину — сексуальне насильство, адже наразі – це загальна стаття щодо всіх воєнних злочинів. Також планують змінити покарання на довічне ув'язнення за злочин сексуального насильства. Офіс Генпрокурора підтримує такі пропозиції про найвищу міру покарання. Необхідне чітке формулювання, що є сексуальним насильством, які його види та покарання. Бо стаття 438 КК надто загальна.

Сексуальне насильство — це особлива категорія злочинів. Тому спільна робоча група, що включає міжнародних експертів, уже працює. Проте мова ведеться не лише про зміни до Кримінального кодексу, а й Кримінально-процесуального. Наприклад, людина може відкритися і розказати про факт сексуального насильства набагато пізніше, ніж передбачають законодавчі строки, тобто 18 місяців, натомість за воєнні злочини немає строку давності. Ключовим є зафіксувати та довести реальність факту. Не може бути жодних обмежень у строках досудового розслідування цієї категорії злочинів. Необхідно внести зміни у ст. 219, скасувати строки досудового розслідування воєнних злочинів[5].

Важливо визначити чіткий алгоритм доведення масовості злочинів сексуального насильства на міжнародному рівні: встановлений і зафіксований факт за стандартами Міжнародного кримінального суду, в такому випадку, можна буде говорити про системність і притягнення вищого політичного керівництва до відповідальності за цю категорію злочинів.

Уже 1 жовтня набули чинності зміни до ст. 624 КПК про виконання функцій МКС на території України. Невдовзі відкриють офіс МКС, адже перепон для роботи в Україні немає. Також є додатковий проєкт угоди про співпрацю з МКС, усі процеси запущені. Вести мову зараз можна про МКС, оскільки цей суд може визнати винною особу. Якщо довести, що ці злочини є масовими, що їх багато, то далі свої висновки зробить МКС [11].

Війна в Україні є однією з найгірших широкомасштабних кампаній сексуального насильства під час війни у світі з часів нападу Ісламської держави на меншість єзидів в Іраку в 2014 році. До цього була історія системних зґвалтувань під час конфлікту в Нігерії, Руанді, Демократичній Республіці Конго, Косово, Боснії, М'янми та Бангладеш [14].

Після повномасштабного вторгнення рф війська агресора застосовують сексуальне насилля саме як метод ведення війни в небачених раніше масштабах – для залякування, помсти чи «покарання» цивільного населення на окупованих територіях. Сексуальне насилля застосовується як до жінок, так чоловіків та дітей. Подібна «тактика» ведення війни була актуальна для російської армії зокрема при «зґвалтуванні Берліна» радянськими солдатами в 1945 році [14].

Отже, важливим, окрім надання допомоги постраждалим, є завдання вдосконалення українського законодавства та налагодження алгоритму фіксації доказів воєнних злочинів, встановлення та притягнення до відповідальності винних. Останнє є потрібне для мінімізації сексуального насильства в умовах війни та досягнення миру в світі.

Варто сконцентрувати увагу зокрема на вдосконаленні механізму компенсації та допомоги жертвам сексуального насильства. Необхідними є внесення зміни у ст. 219 ККУ зі скасуванням строків досудового розслідування воєнних злочинів. Злочини, вчинені російськими солдатами на тимчасово окупованих територіях, не можна кваліфікувати за статтею 152 КК про зґвалтування, адже йдеться про метод ведення війни. Не може бути також жодних обмежень у строках досудового розслідування цієї категорії злочинів.

Сексуальне насильство під час війни в Україні кваліфікують за статтею 438 Кримінального кодексу. Важливо прописати у базовій ст. 438 ККУ саме цей вид злочину — сексуальне насильство, адже наразі – це загальна стаття щодо всіх воєнних злочинів. Необхідна зміна покарання на довічне ув'язнення за злочин сексуального насильства.

Росія – країна, котрій притаманні знищення свободи слова, репресії проти опозиції, узурпація влади, зовнішня агресія, окупація та анексія територій інших держав, масові вбивства, етнічні чистки та численні воєн-

ні злочини. Немає жодних сумнівів щодо того, що сексуальне насильство є інструментом залякування та тиску зі сторони російської армії, адже воно тісно пов'язане з бойовими діями, мілітаризацією, нетерпимістю та насильницьким екстремізмом.

Пріоритетом є встановлення справедливості та притягнення до відповідальності винних, відшліфування даного механізму, щоб мінімізувати можливість повторення актів геноциду ще коли-небудь.

1. Інструкція для керування діючою армією Сполучених Штатів (Кодекс Лібера). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_057#Text (дата звернення: 27.10.2022).
2. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Text (дата звернення: 27.10.2022).
3. Кривуляк А. Сексуальне насильство в умовах війни: алгоритм допомоги. URL: <https://la-strada.org.ua/novyny/seksualne-nasyilstvo-v-umovah-vijny-algorytm-dopomogy.html> (дата звернення: 27.10.2022).
4. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.10.2022).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 27.10.2022).
6. Лелюх Н., Шийчук А., Ніжніченко О. Згвалтування під час війни: як з цим впоратися, куди звертатися, як покарати винних. URL: <https://kunsht.com.ua/z%D2%91valtuvannya-pid-chas-vijni-yak-z-cim-vporatisya-kudi-zvertatisya-yak-pokarati-vinnix/> (дата звернення: 27.10.2022).
7. Масенко В. Воєнні злочини сексуального характеру. Як про них повідомляти та куди звертатися за допомогою. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/war-crimes/330727-seksualni-voenni-zlochiny-yak-pro-nih-povidomyati-ta-kudi-zvertatisya-za-dopomogoju> (дата звернення: 27.10.2022).
8. Мудра І. Як працюватимуть компенсації для жертв сексуальних злочинів. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/10/22/7372924/> (дата звернення: 27.10.2022).
9. ООН допоможе Україні в розслідуванні сексуального насильства як зброї війни - Венедіктова. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3528505-oon-dopomoze-ukraini-v-rozsliduvanni-seksualnogo-nasilstva-ak-zbroi-vijni-venediktova.html> (дата звернення: 27.10.2022).
10. Росохата Д. Резолюції Ради Безпеки ООН у боротьбі з сексуальним насильством під час збройних конфліктів (частинна III). URL: <https://jurfem.com.ua/rezolutsii-rady-bezpeky-oon-u-borotbi-z-sexualnym->

nasyilstvom-pid0chas-zbroynukh-konfliktiv-chastyna-3/ (дата звернення: 27.10.2022).

11. Стешенко А. «Вік постраждалих від сексуального насильства — від 4 до 85 років», - прокурорка Діденко. URL: https://lb.ua/news/2022/10/24/533571_vik_postrazhdalih_vid_seksualnogo.html (дата звернення: 27.10.2022).
12. Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів Росії - фіксуйте та надсилайте докази! URL: <https://warcrimes.gov.ua/> (дата звернення: 27.10.2022).
13. Facebook: Ірина Венедіктова. URL: <https://www.facebook.com/VenediktovaIryna/posts/399430222194652> (дата звернення: 27.10.2022).
14. Rape Is a War Crime That Goes Unpunished. URL: https://www.washingtonpost.com/business/rape-is-a-war-crime-that-goes-unpunished/2022/04/18/483e3792-bf70-11ec-b5df-1fba61a66c75_story.html (дата звернення: 31.10.2022).
15. T Vishnu Jayaraman. Rape as a War Crime. <https://www.un.org/en/chronicle/article/rape-war-crime> (дата звернення: 31.10.2022).

Daniela Chebotaru. Rape As A Weapon In The Russian-Ukrainian War

Sexual violence is a way in which the Russians try to subjugate Ukrainians, humiliate them and show their power. International organizations such as the UN, Human Rights Watch, La Strada — Ukraine and others document sexual violence in Ukraine.

Responsibility for such crimes in international law is provided by the Geneva Conventions. In 1994, the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide was supplemented with a corresponding category. In 2008, the UN Security Council passed a resolution stating that rape and other forms of sexual crimes should be considered war crimes.

It is necessary to amend Art. 219 of the Criminal Code with cancellation of the terms of the pre-trial investigation of war crimes. Crimes committed by Russian soldiers cannot be qualified under Article 152 of the Criminal Code on rape, because it is a method of waging war. There can be no time limits for the pre-trial investigation of this category of crimes.

During the war, sexual violence in Ukraine is classified under Art. 438 of the Criminal Code, in which it is important to prescribe sexual violence as a type of crime, because it is currently a general article for all war crimes. It is necessary to change the sentence to life imprisonment for the crime of sexual violence.

In order for crimes of this nature to be properly investigated at the international level, it is necessary to give them a legal assessment in Ukraine. To prove guilt and qualify evidence in court, the issue of correct collection and storage of evidence remains important. A solid evidence base will be the basis for the extradition of criminals and their actual punishment. Until 2022, Ukraine at the state level did not work on the development of a compensation mechanism for victims of sexual

crimes during hostilities, but now there are significant developments in this matter. With proof of the mass of the crimes, they created an additional draft agreement on cooperation with the International Criminal Court.

After the full-scale invasion of the Russian Federation, the aggressor's troops used sexual violence as a method of waging war on an unprecedented scale - to intimidate, take revenge or «punish» the civilian population in the occupied territories. There is no doubt that sexual violence is a tool of intimidation and pressure on the part of the Russian army. The priority is to establish justice and bring the perpetrators to justice, to polish this mechanism to minimize the possibility of acts of genocide ever happening again.

Keyword: sexual violence, Russian-Ukrainian war, war crime, rape, sexual crime
Чеботару Д. Згвалтування як зброя у російсько-українській війні

Сексуальне насильство – це спосіб, яким росіяни намагаються підкорити українців, принизити і показати свою силу. Міжнародні організації, як ООН, Human Rights Watch, La Strada — Ukraine та інші, документують сексуальне насильство в Україні.

Відповідальність за такі злочини у міжнародному праві передбачена Женевськими конвенціями. У 1994 році Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була доповнена відповідною категорією. Рада Безпеки ООН у 2008 році ухвалила резолюцію, яка зафіксувала, що згвалтування та інші форми сексуальних злочинів потрібно вважати воєнними злочинами.

Необхідними є внесення зміни у ст. 219 ККУ зі скасуванням строків досудового розслідування воєнних злочинів. Злочини, вчинені російськими солдатами, не можна кваліфікувати за статтею 152 КК про згвалтування, адже йдеться про метод ведення війни. Не може бути жодних обмежень у строках досудового розслідування цієї категорії злочинів.

Під час війни сексуальне насильство в Україні кваліфікують за ст. 438 ККУ, в якій важливо прописати сексуальне насильство як вид злочину, бо наразі – це загальна стаття щодо всіх воєнних злочинів. Необхідна зміна покарання на довічне ув'язнення за злочин сексуального насильства.

Щоб злочини даного характеру належним чином розслідували на міжнародному рівні, треба дати їм правову оцінку в Україні. Для доведення вини та кваліфікації доказу в суді важливим залишається питання правильного збору та зберігання доказів. Міцна доказова база стане підставою для видачі злочинців та їх реального покарання. До 2022 року в Україні на державному рівні не займалися розробкою механізму компенсації жертвам сексуальних злочинів у ході бойових дій, проте зараз є вагомий зрушення у цій справі. Із доведенням масовості злочинів створили додатковий проект угоди про співпрацю з МКС.

Після повномасштабного вторгнення рф війська агресора застосовують сексуальне насилля як метод ведення війни в небачених масштабах – для залякування, помсти чи «покарання» цивільного населення на окупованих територіях. Немає сумнівів, що сексуальне насильство є інструментом залякування та тиску зі сторони російської армії. Пріоритетом є встановлення справедливості та

притягнення до відповідальності винних, відшліфування даного механізму, щоб мінімізувати можливість повторення актів геноциду ще коли-небудь.

Ключові слова: сексуальне насильство, російсько-українська війна, воєнний злочин, зґвалтування, сексуальний злочин

Анна ЧОРНІЙ

*аспірант Київського національного університету
будівництва і архітектури, провідний науковий співробітник
Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби
імені Степана Бандери*

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ 1939-1941 РР. В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: ПОГЛЯД СЬОГОДЕННЯ

Так як повномасштабно вторглася Російська Федерація на українські території 24 лютого 2022 р., так у вересні 1939 р. війська СРСР зайшли на західноукраїнські землі, які до того входили до складу польської держави. Той період радянська влада називала «золотим вереснем», а їх прихід приурочили великій меті – «визволення братнього народу». Спершу в населених пунктах радянська влада організовувала мітинги, на яких виступали політруки і розповідали про переваги життя в Радянському Союзі. 22 жовтня 1939 р. були проведені вибори до Народних Зборів Західної України під час яких було обрано 1484 депутати, які 28 жовтня 1939 р. проголосували за декларацію про встановлення радянської влади на всій території Західної України і воз'єднання з Радянською Україною.

Подібно відбувалися референдуми 16 березня 2014 р. в Криму на якому було поставлено два питання: про відновлення конституції Криму 1992 р. і про входження Криму до складу Росії. Відповідно, вкінці вересня 2022 р. проходили референдуми в ДНР, ЛНР, Запоріжській та Херсонській області про входження цих областей до складу Російської Федерації. За таке рішення, за даними рф, проголосували позитивно 87,05-99,23 % [9]. Президент України Володимир Зеленський не визнав рішення даних референдумів і на даний момент ми ведемо збройну боротьбу за звільнення українських територій.

Проте, зрозуміло що вибори 1939 р., як і референдуми 2014 р. та 2022 р. не відбувалися на демократичних засадах. В минулому столітті люди не мали вибору, оскільки всі кандидати були поставлені радянською владою. Показовими є спогади о. Ігора Нагаєвського, до якого люди в с. Полівці нині Чортківського р-ну Тернопільської обл., як до священика, мали величезну довіру і самостійно висунули його як кандидата на вибори до Народних Зборів. Радянська влада не то що, його не затвердила, а в подальшому почала викликати на допити НКВС, які закінчилися б арештом, якби не його втеча [7, с. 80-92].

З іншого боку населення мусіло іти голосувати, оскільки від самого початку в селах радянська влада розгорнула широку мережу «секретних співробітників», які слідкували і доповідали про все що бачили і чули. Не секретом є те, що сучасні референдуми на території східної та південної України проходили під дулами автоматів російських солдатів, і здійснити інший вибір не було легко.

Подальшим кроком по приході радянської влади було проведення чисельних репресій. Робилося це з метою повної ліквідації інакодумства на окупованих землях, а також пригноблення і упокорення місцевого населення до такої міри, щоб населення не могло чинити жодного спротиву. Однією з форм репресій були депортації. Історик Й. Надольський в своїх дослідженнях пише про те, що лише в 1940-1941 рр. із Західної України було депортовано до Казахстану, Сибіру, північних регіонів СРСР 223 тис. осіб. У зазначені підрахунки не увійшли люди, котрі померли під час транспортування і на засланні [8, с. 140-141]. Хоча думки дослідників в даному питанні розбігаються і в історичній літературі можна знайти значно більші цифри.

Подібне повторюється і сьогодні. З початку повномасштабного вторгнення в Україну Росія вивезла на свою територію понад 1,185 мільйона українців, з них 200 тисяч дітей. Про це під час брифінгу в Українському кризовому медіацентрі 9 травня заявила уповноважена Верховної Ради з прав людини Людмила Денісова [15].

Проте паралельно з виселенням в 1939-1941 рр. радянська влада проводила арешти серед місцевих жителів. Під репресії потрапили члени різноманітних проукраїнських організацій: Організація українських націоналістів, Союз, Січ, Сокіл, Пласт та ін. А також українська інтелігенція – вчителі і директори шкіл, бібліотекарі, адвокати, викладачі і т.п. Окремо проходили і священники української церкви.

Як це відбувалося на практиці свідчать спогади правника, який походив з Станіславщини, а працював в Познані. Після спалаху війни, він поїхав додому до родини і йому запам'яталося таке: «По виборах (до Народних Зборі – А. Ч.) я вибрався до Львова і Станіслава, щоб розглянутись, що діється у країні, та порадитись з родиною і приятелями, що нам робити. До Станіслава я приїхав уночі. Коли я зайшов до брата, він дуже злякався. Большевики вже за мною розпитували у Станіславі, тому брат, хоч радий був мене гостити, радив негайно виїхати на захід. Раненько я покинув Станіслав і вернувся до Львова. Там я зустрів Юрка Полянського і деяких суддів. Усі мені радили вертатися до Познаня. Як у Львові, так у Станіславі мені говорили, що советська влада арештує кол. польських суддів. Між іншим, у Львові енкаведисти

арештували суддів, скликавши їх нібито на нараду до апеляційного суду. Тих наївних суддів, що повірили в добрі заміри большевиків і прийшли на збори, енкаведисти оточили і вони вже більше не вернулись до своїх родин. То був випробуваний спосіб кожної тоталітарної системи правління. В той самий час, таку саму штуку втяли у Кракові гештапівці, запрошивши польських професорів університету на «нараду» [6, с. 124].

Скільки людей тоді було арештовано стверджувати важко. Видання Реабілітовані історією, створене на основі обласних архівів Служби безпеки України, відносно однієї Станіславської області містить 2 томи в яких зазначено, що протягом 1939-1941 рр. було репресовано більше 1800 особи [13-14]. Проте не всі кримінальні справи бралися до уваги при написанні даної праці, тому це число не є повним.

Соціальний і національний склад репресованих різниться. Абсолютна більшість (понад 1500 особи) були українцями. Поляків – 363; євреїв – 27; німців – 4; вірменів – 4; чехів – 2; білорус – 1. Серед репресованих були 2 росіяни, звинувачені в антирадянській діяльності [13, с. 372] та дезертирстві [13, с. 887].

Судили переважно всіх за однією статтею 54 КК УРСР, яка містила 14 розділів: контрреволюція, зрада Батьківщині, шпигунство, тероризм і т. д. Але наявність лише однієї статті якраз і підтверджує те, що справи в переважній більшості фальсифікувалися, а звинувачення приписувалося. Подібно сьогодні Російська Федерація оголошує денацифікацію українських земель і проводить терор на даних територіях без жодного законодавчого чи морального на те права.

Становлення тюремної мережі в західних областях України відбувалося на основі наказів НКВС УРСР від 11 та 25 грудня 1939 р. У шести західних областях було створено 22 тюрми попереднього ув'язнення, в яких утримувалися заарештовані під слідством. Після приєднання в 1940 р. до складу УРСР Бессарабії у Чернівецькій обл. до кінця року було створено ще чотири аналогічні тюрми. Таким чином наприкінці 1940 р. в Західній Україні було 26 тюрем із наповнюваністю 17228 осіб [1, с. 109.]

Перебування в тюрмах явно не відповідало цивілізаційним міркам. Найкраще описує побут Василь Нінювський, який більше дев'яти місяців провів в Станіславській в'язниці: «За польської у 132 камері з двома ярусами ліжок сиділи чотири-шість арештантів. Я ж був тут сорок другий. Двоярусні ліжка й постіль управління НКВД забрало геть. Спали арештанти на долівці. За подушки слугували клунки з власного верхнього одягу, а щоб ті клунки були трохи повніші, під них підкладали черевики. Лягти одночасно сорок дві особи не мали де, тож спали на зміну: 28 арештантів оселедцевим укладом лягали на підлогу, а решта 14 кілька

годин стояли попід стіною. Як лише підходила черга, ті, що стояли, лягали, а ті, що доти спали, займали їхні місця» [10, с. 31].

Та найгіршими були численні тортури. Свідчення того ж В. Нінбовського: «Я сидів скулений на клаптику підлоги, притулившись до дверей, і роззирався по людях у камері. Один закривавлений, другий без сорочки, весь у ранах, третій зі струпами на плечах і грудях, тіло четвертого вкрите синіми басаманами, у п'ятого перебитий ніс, у його сусіда надірване вухо, ще інший без передніх зубів, з розпухлими від побоїв губами. На підлозі біля мене непорушно лежав понівечений, зі збитим на квасне яблуко обличчям чоловік. Неподалік голий в'язень теревив вивернуту сорочку, шукаючи вошей» [10, с. 30].

Аналогічними і сьогодні є не людські умови утримання полонених на території Російської Федерації, про що свідчать звільнені в ніч на 22 вересня 2022 р. українські військові. Промовистим є і факт обстрілу рф колонії в Оленівці 29 липня 2022 р. в часі коли там перебували українські полонені. Російська сторона заявила про 53 жертви [11].

22 червня 1941 р. відбувся напад Німеччини на Радянський Союз. Тюрми Західної України в той час були переповненими. Саме тому через два дні після нападу, а саме 24 червня 1941 р., Л. Берія видає наказ, що всі хто заарештований за контрреволюційну діяльність мають бути розстріляні [3, с. 46]. Хоча жодного законодавчого права на ці розстріли Радянська влада не мала, тому що переважна більшість ув'язнених були засуджена на 5, 10, 15, 25 років ув'язнення. Показовою в цьому випадку є справа Григорія Голинського, який був сотником УГА та заарештований радянською владою 18 березня 1941 р. [16, арк.2]. Слідство по його справі велося. 17 червня 1941 р. вийшла постанова про продовження терміну ведення слідства Г. Голинського на місяць – від 19 червня до 19 липня 1941 р. [16, арк. 50-51]. Проте вже вкінці червня він був розстріляний.

Проводити розстріли радянська влада намагалася таємно, переважно вночі та за межами міста. Перші виявлені масові поховання були в урочищі Дем'янів Лаз, що на околиці м. Івано-Франківська. 21 вересня 1989 р. історико-просвітницьке товариство «Меморіал» розпочали там розкопки, які тривали місяць і протягом яких вдалося знайти 524 людські останки [5, с. 22]. Однією з найважливіших знахідок були документи – Квитанції з обшуків, в яких у лівому кутку зазначено «Тюрма НКВД. г. Станіслав». Це і є свідченням того, що загиблі були в'язнями Станіславської тюрми і розстріляні радянською владою. На жаль, провести повну ідентифікацію знайдених осіб є просто не можливо, але на основі цих документів ми знаємо прізвища 22 осіб, які точно розстріляні в урочищі Дем'янів Лаз [5, с. 35-37].

Дем'янів Лаз, на превеликий жаль, став не останнім місцем розстрілів українців радянською владою. Лише в одному м. Івано-Франківськ (до 1962 р. Станіславів) знайдено три великі поховання. Наступним було виявлено на території сучасного Меморіального скверу ім. Д. Січинського. В минулому столітті це було міське кладовище. Але радянська влада його знищила на початку 1980-х років і переробила як театральний сквер. Розкопки тут проводилися в грудні 1989 р. і знайдено 228 осіб [5, с. 64].

В серпні-вересні 2017 року комунальне підприємство «Пам'ять» на чолі з Василем Тимківом провели розкопки на вул. Ленкавського. В ході досліджень виявлено три траншеї в яких знаходились останки 134 осіб (70 чоловіків, 53 жінки, двоє дітей віком 10 та 16 років, 9 осіб не встановлено). Тіла лежали у валетоподібному стані в два-три ряди [12].

Це є поховання лише в межах одного міста в якому ми точно знаємо, що радянська влада розстріляла 886 особи. На жаль, в межах області їх було значно більше. Історико-просвітницьке товариство «Меморіал» ім. В. Стуса з 1989 по 2016 рр. в межах лише Івано-Франківської області провело 79 розкопок під час яких виявлено 2804 особи вбиті радянською владою. Проте багато місцевих жителів самостійно шукали своїх рідних чи знайомих, і так здійснили 40 розкопок і виявили 211 людських останки. Тому лише за цей період часу було знайдено 3015 жертв [2, с. 19].

Здавалося, що такі події можуть залишатися лише в нашій історії. Але в сьогоденні ми зіткнулися з тим же. Кожне звільнене місто після російської окупації мають свої масові могили – Буча, Ізюм, Лиман та ін. Ще неможливо назвати скільки людей були вбитими під час російської окупації, але найгіршим є те, що історичні події повторюється в повній мірі.

Найголовніше в історії є зробити висновки. Ще по злочину в Дем'яновому Лазі в серпні 1989 р. була відкрита кримінальна справа, яку вів старший слідчий прокуратури Микола Данилів. При розгляді даної справи якраз і дозволили проведення розкопок, що і було здійснено у вересні-жовтні 1989 р. Логічним наступним кроком після того, як були виявлені людські останки мало б стати покарання винних. Проте дана справа була закрита в 1996 р., і за цим документом винні в даному злочині лише дві особи – І. Гриценко та Михайлов, які очолювали Станіславську тюрму та Станіславське УНКВС. А оскільки на той момент їх місце перебування було невідомо, то відповідно, що за злочини ніхто не поніс покарання [4, с. 345].

Це і є однією з причин того, що Російська Федерація розпочала військові дії на українських територіях. Важко назвати, хоча б якісь воєнні злочини, які вони не здійснили в ході цього. Тому так важливо, щоб на-

решті всі хто брали участь у злочинах на українських територіях, як в цьому, так і в минулому столітті понесли відповідальність.

1. Андрухів І. О. Репресивно-депортаційні процеси на західноукраїнських землях у 1939-1941 рр.: причини і наслідки. Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939-1941 роках. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. С.105-114.
2. Жертви сталінського терору на Прикарпатті (1939-1941 рр.) Том II. Івано-Франківська обл. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 312 с.
3. Ідзьо В. С. Репресивна система НКВС у протистоянні ОУН та УПА у 1939-1944 рр. за свідченнями таємних документів Головного архіву РФ у Москві. Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939-1941 роках. Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. / Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. С. 39-74.
4. Круцик Р. М. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини. К.: Видавничий дім «Простір», 2009. 352 с.
5. Левицький О. Р. Непокараний злочин. Івано-Франківськ, 2009. 160 с.
6. Мацьків Т. З-над Дністра на Канадські прерії. Едмонтон: Українські Вісті, 1963 р. 208 с.
7. Нагаєвський І. Д. Між двома війнами (1939-1941). Філадельфія: в-во «Сирітського Дому», 1960. 255 с.
8. Надольський Й. Е. Депортаційна політика тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953). Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського національного університету ім. Л. Українки, 2008. 258 с.
9. Намалювали майже 100% «за»: у росії оголосили «результати» псевдореферендумів в Україні. Канал 24 URL: https://24tv.ua/rezultat-referendumi-okupovanih-teritoriyah-okupanti-nazvali_n2166526 (дата звернення: 28.10.2022).
10. Ніньовський В.І. Відлуння ленінського пекла. Івано-Франківськ: ЯРИНА, 2017. 140 с.
11. Обстріл колонії в Оленівці: Патронатна служба «Азову» підтвердила загибель військових. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/265893-obstril-kolonii-v-olenivci-patronatna-sluzba-azovu-pidtvrdila-zagibel-vijskovih/> (дата звернення: 28.10.2022).
12. Про розкопки масових поховань жертв комуністичних репресій на вул. Ленкавського. Вежа . URL: <https://www.vezha.org/pro-rozkopky-masovyh-rohovan-zhertv-komunistykh-represij-na-vul-lenkavskogo-video/> (дата звернення: 28.10.2022).
13. Реабілітовані історією. Івано-Франківська обл. Книга перша / за ред. Л.Д. Вардзарука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. 982 с.

14. *Реабілітовані історією. Івано-Франківська обл. Книга друга / за ред. Л.Д. Вардзарука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 990 с.*
15. *Росія депортувала з України майже 1,2 мільйона людей — омбудсменка. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/237522-rosia-deportovala-z-ukraini-majze-12-miljona-ludej-ombudsmenka/> (дата звернення: 28.10.2022).*
16. *Справа 3439 По звинуваченню Голинського Г. В. Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській обл. Спр. 3439. 70 арк.*
Chorniy A. Political repressions of the Soviet government in Western Ukraine in 1939-1941: a contemporary point of view

The article deals with the analysis of the political repressions of the Soviet government in the territory of Western Ukraine in 1939-1941. Special attention is given to the comparison of the past with the present events.

The methods of activity of the Soviet authorities during 1939-1941 and in the modern war on the territory of Ukraine are practically the same. Therefore, having analysed the past events, it is possible to understand what methods the Russian Federation will use on Ukrainian territories today. There are some similarities starting from the legitimization of the occupation of the Ukrainian territories (holding elections to the National Assembly in October 1939) and ending with numerous repressions (deportations, arrests, murders, etc.), which they carried out until June 1941. Today we also observe the holding of pseudo-referendums in the occupied regions, the deportation of civilians under various pretexts, as well as numerous mass graves in almost every liberated city.

An outstanding issue is that it is impossible to name the exact number of repressed Ukrainians from 1939 to 1941. This is due to the fact that researchers do not have access to all the archives, especially the ones located in the Russian Federation. It is a well-known fact that the Soviet authorities could detain a person and shoot him, but no document related to this person was preserved. The essence of the Soviet totalitarian system was such that human life was not valued at all. Nowadays, there is a high probability that in a contemporary war with Russia, we will face the same problem and will not know the true fate of the people who lived in the occupied territories.

The 24th of February 2022 became a turning point in Ukrainian history. This happened not only because the life of almost every citizen of Ukraine changed, but rather because our consciousness changed. We have great hope that the attitude towards the Russian Federation has changed for that part of the population for whom it did not matter whether they live in Russia or in Ukraine, and for those who still had nostalgia for the Soviet Union.

On the other hand, Ukrainian history became more understandable for many citizens. The events that took place in the 20th century and seemed to be something distant and practically impossible, for the most part, have been repeated today. This is where the relevance of this topic comes from.

Comparing the historical facts of the events of 1939-1941 and the current war in the Russian-Ukrainian war, it is finally worth drawing the correct conclusions from the past and rooting out everything pro-Russian that remained within the borders of our state. And then this will allow avoiding similar events on Ukrainian territories.

Keywords: political repressions, 1939-1941, Western Ukraine.

Чорній А. Політичні репресії радянської влади 1939-1941 рр. в Західній Україні: погляд сьогодення

В статті проведено аналіз політичних репресій радянської влади на території Західної України 1939-1941 рр. Особливу увагу звернено на порівняння минулого з подіями сьогодення. Методи діяльності радянської влади протягом 1939-1941 рр. і в сучасній війні на території України залишилися практично однакові. Тому аналізуючи минулі події є можливість зрозуміти, якими методами буде діяти Російська Федерація на українських територіях сьогодні. Схожості є починаючи від легітимізації приходу на українські території (проводячи вибори до Народних Зборів в жовтні 1939 р.) і завершуючи численними репресіями (депортації, арешти, вбивства і т.д.), які вони здійснили до червня 1941 р.. Сьогодні ми також спостерігаємо проведення псевдореферендумів на окупованих областях, вивезення мирних жителів під різними приводами, а також численні братні могили практично у кожному звільненому місті.

Великою проблемою, є те, що неможливо назвати точну кількість репресованих українців протягом 1939-1941 рр. Це спричинено тим, що не до всіх архівів дослідники мають доступ, особливо тих, що знаходяться у Російській Федерації. Відомі факти того, що радянські органи могли затримати людину і розстріляти, а жодного документу, який стосувався б цієї людини так і не зберегти. Такою була суть радянської тоталітарної системи, для яких людське життя не мало ніякого значення і велика імовірність, що в сьогоденній війні з Росією ми стикнемося з тією ж проблемою і не знатимемо справжньої долі людей, які проживали на окупованих територіях.

Дата 24 лютого 2022 р. стала переломною в українській історії. Це відбулося не лише тому, що помінялося життя практично кожного громадянина України, а й тому, що змінилася наша свідомість. Велику надію, ми маємо, що помінялося ставлення до Російської Федерації тієї частини населення для яких не було різниці в якій країні проживати – Росії чи Україні, та для тих хто ще мав ностальгію за існуванням Радянського Союзу.

З іншого боку для багатьох громадян стала більш зрозумілішою українська історія. Ті події, які відбувалися в минулому столітті і здавалися для нас чимось далеким і практично неможливим, великою частиною повторилися в сьогоденньому дні. Саме звідси впливає актуальність даної тематики.

Співставляючи історичні факти подій 1939-1941 рр. та сучасної російсько-української війни нарешті варто зробити правильні висновки з минулого і викоринити все проросійське, що залишилося в межах держави. І тоді це уможливить те, що подібні події більше не повторяться на українських територіях.

Ключові слова: політичні репресії, 1939-1941 рр., Західна Україна.

Зоряна ЯРЕМАК

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника*

ПРАВО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ І ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: ПОШУК БАЛАНСУ

Історія містить чимало прикладів збройної агресії, наслідки яких є катастрофічними для навколишнього середовища існування людства. Сучасні військові технології (використання хімічної, бактереологічної та іншої зброї масового ураження) роблять цю загрозу ще серйознішою, ніж будь-коли раніше, призводячи до довготривалого відновлення, а в деяких випадках і до незворотних наслідків для довкілля. Масштабність завдання екологічної шкоди (як правило мова йде про транскордонне забруднення) та приховані екологічні загрози (забруднення водою, деградація лісів, зникнення в майбутньому окремих видів флори та фауни) актуалізують необхідність дослідження національних і міжнародно-правових проблем правового регулювання охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки під час збройного конфлікту. Особливо це актуально в часи повномасштабної війни росії проти України. Зважаючи, що цей військовий конфлікт є не внутрішнім, а міждержавним, варто зосередити свою увагу на аналізі норм міжнародного права, що стосуються захисту довкілля під час збройного конфлікту.

Перш за все, зазначу, що дане питання лежить в площині щонайменше двох галузей міжнародного права – міжнародного екологічного права та міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів). Міжнародне екологічне право відносно молода галузь права, яка почала формуватися нещодавно. Однак заважаючи на важливість, актуальність та пріоритетність питань збереження довкілля як можливості подальшого існування людства, екологічне право досить швидко набуло своєї значимості, а його принцип сталого розвитку став загальноправовим, основоположним для гармонійного збалансованого розвитку всіх сфер суспільного життя. У Всесвітній хартії природи, схваленій Генеральною Асамблеєю ООН 28 жовтня 1982 р. [1], проголошено загальні принципи збереження природи, відповідно до яких повинна бути направлена та оцінена будь-яка діяльність людини, що стосується природи, серед яких і принцип захисту природи від деградації, спричиненої війною чи іншими

ворожими діями (п. 5). Стокгольмська декларація 1972 року [2] закріпила положення про те, що людина й навколишнє середовище мають бути позбавлені від використання ядерної та інших видів зброї масового знищення (принцип 26). Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 року [3] у принципі 24 проголосила, що війна неминуче здійснює руйнівний вплив на процес сталого розвитку, а тому держави мають поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього середовища при виникненні збройних конфліктів. На продовження принцип 25 проголошує, що мир, розвиток та охорона навколишнього середовища взаємозалежні та нероздільні. У Порядку денному на XXI століття [4] наголошено на тому, що потрібно розглянути питання про відповідність нормам міжнародного права заходів щодо недопущення масштабного руйнування навколишнього середовища під час збройних конфліктів.

Як бачимо, норми міжнародного екологічного права в переважній мірі носять превентивний характер та передбачають охорону, збереження навколишнього природного середовища, та не визначають механізму захисту довкілля під час збройного конфлікту. Чи не єдиними двома винятками, які визначають безпосередньо принципи охорони довкілля у військовий час, є, по-перше, Конвенція ООН про право судноплавного використання міжнародних водотоків 1997 р. [5], яка у ст. 29, встановлює: міжнародні водотоки і відповідні установки повинні підпадати під захист принципів і норм міжнародного права, що застосовуються під час збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру; по-друге, Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. [6], яка у ст. 11(4) передбачає створення Списку всесвітньої спадщини, що знаходиться під загрозою, при цьому серед загроз визначає небезпеку збройних конфліктів.

Із цього робимо висновок, міжнародне екологічне право не адаптоване до військового часу, і це є зрозуміло, адже військові цілі та цілі щодо збереження довкілля є взаємовиключним. Міжнародне екологічне право є правом мирного часу і не передбачає механізмів захисту довкілля під час збройного конфлікту.

Відтак застосуванню підлягає міжнародне гуманітарне право (МГП) – право, яке застосовується під час збройних конфліктів. Навіть більше, «у період збройного конфлікту у разі суперечностей між нормами МГП та нормами інших галузей міжнародного права переважаючу силу будуть мати норми саме МГП» [7, с. 6]. Незважаючи на тривалу історію формування цієї галузі, норми, що пов'язані із захистом довкілля під час збройних конфліктів, почали формуватися не так давно, і на сьогодні не в повній мірі можуть адекватно реагувати на екологічні загрози. У межах

договірного міжнародного гуманітарного права є низка положень міжнародних договорів, які безпосередньо чи опосередковано спрямовані на захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Певний ступінь захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту забезпечують Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р. (ст. 2) [8]; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р. (ст.ст. 4, 5 та 7) [9]; Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення 1997 р. (ст.ст. 5(4)(с) та 7(1)(f)) [10]; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію [11] тощо.

Спеціальним актом у сфері захисту навколишнього середовища у випадку збройного конфлікту є Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. [12] (Конвенція ЕНМОД), відповідно до якої держави-учасниці зобов'язуються не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці» (ст. 1). Додатковий протокол I до Женевських конвенцій [13] (ДП I), що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., містить норми, безпосередньо спрямовані на охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів (статті 35 і 55). Відповідно п. 3 ст. 35 заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, тривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Ст. 55 вказує: «1. При веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. 2. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено».

Як бачимо, норми міжнародних договорів оперують оціночними категоріями «широка, довготривала, серйозна шкода» та недостатньо детально регламентують питання того, яким чином співвідноситься досягнення військових цілей із заподіянням шкоди природному середовищу, що ма-

тиме довгострокові серйозні наслідки руйнації. Саме тому в нагоді стає міжнародне звичаєве право, яке відповідно до Статуту Міжнародного Суду ООН визначається як «загальна практика, прийнята як закон» [14].

Загальноновизнано, що існування норми міжнародного звичаєвого права вимагає наявності двох елементів, а саме державної практики (*usus*) і переконання, що така практика є обов'язковою, забороненою чи дозволеною, залежно від характеру норми як питання права (*opinio juris sive necessitatis*). Водночас, самі норми міжнародних договорів досить часто набувають значення звичаєвого права, що дає можливість поширювати їх дію і на збройні конфлікти, сторони якого не є учасниками договорів. Як приклад, можна навести правило про те, що забороняється атакувати будь-яку частину природного середовища, якщо це не військова ціль, яке базується на загальній вимозі розрізняти військові та цивільні об'єкти (т.зв. принцип розмежування). Безпосередньо це правило відображено в Протоколі III до Конвенції про певні види звичайної зброї, який передбачає, що «забороняється вкривати ліси або інші види рослин об'єкт нападу запальною зброєю, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для прикриття, приховування або маскують комбатантів чи інші військові об'єкти, або самі є військовими об'єктами» [15]. Генеральна Асамблея ООН запропонувала всім державам застосовувати цей принцип, а практика держав (відображається в офіційних заявах держав, військових посібниках та судових рішеннях – прим. авт.), закріпила це правило як норму міжнародного звичаєвого права, розширивши межі міжнародного договірної права.

Така універсальність міжнародного звичаєвого права підтверджується і практикою міжнародних судових та квазісудових інституцій, від яких часто вимагається застосування звичаєвих норм. Так, у справі про ядерну зброю в 1996 році Міжнародний суд ООН визнав, що зобов'язання держав забезпечити, щоб діяльність під їхньою юрисдикцією та контролем поважала навколишнє середовище інших держав або територій поза національним контролем, є частиною міжнародного звичаєвого права [16].

В узагальненому вигляді звичаєві норми міжнародного гуманітарного права отримали своє закріплення у Доповіді Міжнародного Комітету Червоного Хреста про звичаєві норми МГП, що застосовуються у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру [17]. Безпосередній охороні довкілля присвячено главу 14 – «Навколишнє середовище», яка охоплює три норми. Норма 43 визначає застосування загальних принципів ведення воєнних дій до природного середовища, серед яких: (а) жодна частина природного середовища не може бути піддана нападу, якщо це не військова ціль; (в) руйнування будь-якої частини природного

середовища забороняється, якщо цього не вимагає нагальна військова необхідність; (с) напад на військовий об'єкт, який, як очікується, завдасть випадкової шкоди навколишньому середовищу, який був би надмірним по відношенню до конкретної та прямої військової переваги, що очікується, заборонено. Правило 44 встановлює обмеження щодо методів та засобів ведення війни та вжиття всіх можливих запобіжних заходів під час ведення військових операцій, щоб уникнути випадкової шкоди навколишньому середовищу, і в будь-якому випадку звести її до мінімуму. Правило 45 забороняє використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті або, як можна очікувати, можуть завдати широкомасштабної, тривалої та серйозної шкоди природному середовищу.

З аналізу цих норм, бачимо, що в даному випадку йде мова про застосування таких загальних принципів міжнародного звичаєвого права, як принципи: (а) розмежування (природне середовище не може бути безпосереднім об'єктом військової цілі), (б) необхідності (заборона дій, які завдають шкоди, яка не виправдана військовою необхідністю та зобов'язання, коли це можливо, вибирати найменш шкідливі засоби досягнення військової мети) та (в) пропорційності (зобов'язання дотримуватися пропорційності між очікуваною військовою перевагою та випадковою шкодою, завданою довкіллю). Саме ці принципи звичаєвого права надають можливість правильно кваліфікувати та встановлювати, чи сторони збройного конфлікту порушують договірні норми МГП.

На практиці застосування цих міжнародних актів свідчить про фактичне підпорядкування охорони навколишнього середовища існуючим законам війни. Так, Керівні принципи захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів визначають, що міжнародне право навколишнього середовища «може продовжувати застосовуватися під час збройних конфліктів у тій мірі, в якій вони не суперечать застосовному праву збройних конфліктів» [18]. Міжнародний Суд ООН у Консультативному Висновку щодо законності загрози або використання ядерної зброї постановив, що екологічні зобов'язання – зокрема зобов'язання держав гарантувати, що діяльність в межах їхньої юрисдикції чи контролю не завдає негативного впливу на довкілля інших держав – застосовуються в контексті збройного конфлікту, принаймні, якщо вони не суперечать військовому праву. У резолюції Генеральної Асамблеї наголошено, що руйнування навколишнього середовища не виправдане військовою необхідністю і таке, що здійснюється безпідставно, явно суперечить існуючим міжнародним нормам [16].

У дослідженні, спеціально підготовленому Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) на тему охорони довкілля під час зброй-

ного конфлікту, йдеться про основні хиби і прогалини у застосуванні відповідних норм МГП. Так, відзначається, що:

- статті 35 і 55 ДП I не забезпечують ефективну охорону навколишнього середовища під час збройного конфлікту через вузький і неточний пороговий рівень, який вимагається для доведення заподіяння шкоди;

- положення МГП, які регулюють засоби і методи воєнних дій або передбачають захист цивільної власності чи об'єктів, забезпечують лише непряму охорону навколишнього середовища, до того ж ці положення майже ніколи не застосовувались з означеною метою;

- більшість положень МГП призначені для охорони довкілля в умовах міжнародного збройного конфлікту і не обов'язково застосовуються в умовах збройного конфлікту неміжнародного характеру;

- через недостатність судової практики з означеного питання спостерігається брак правозастосовної діяльності в цій сфері;

- не існує постійного міжнародного механізму для моніторингу правопорушень та забезпечення належної компенсації за екологічну шкоду, завдану під час збройних конфліктів;

- звичаєві принципи розрізнення, необхідності та пропорційності є недостатньо ефективними засобами забезпечення охорони довкілля в умовах збройного конфлікту [19, с. 15].

Підсумовуючи, варто зазначити наступне. Довкілля як мовчазна жертва війни потребує більш дієвого захисту під час збройного конфлікту, а також розробки потужних міжнародних механізмів визначення та відшкодування завданої шкоди за наслідками війни: «потрібен новий підхід, який впливає з очевидної необхідності загального визнання наступних трьох фундаментальних ідей: 1) неподільність здорового навколишнього середовища як неодмінної умови для виживання нинішніх і майбутніх поколінь; 2) необхідність виокремлення правової охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів від її антропоцентричної правової оболонки; і 3) необхідність визнання навколишнього середовища спільним надбанням (чи принаймні спільною турботою) людства та відмовитися від розрізнення між захистом навколишнього середовища згідно з правом миру та захистом навколишнього середовища згідно з правом збройних конфліктів» [20, с. 38].

Поточні міжнародні механізми вирішення збройних конфліктів та подолання їх наслідків є недостатніми для захисту навколишнього середовища. Навіть такий поверхневий аналіз норм міжнародного права показує, на яких принципах здійснюється збалансування інтересів суспільства у безпечному для життя та здоров'я довкіллі і військових цілей учасників збройного конфлікту, – військова необхідність виправдовує шкоду, що

завдається навколишньому середовищу. А повинно було б бути навпаки: які обмеження військової необхідності потрібно застосувати, щоб досягти прийняттого ступеня захисту навколишнього середовища? Іншими словами, треба мінімізувати екологічну шкоду шляхом закріплення суворих санкцій з тим, щоб учасники бойових дій уникали будь-якого застосування сили, яке може завдати надмірної шкоди довкіллю.

Охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів повинна базуватися не лише на застосуванні до навколишнього середовища правил захисту цивільних об'єктів, а й із визнання необхідності забезпечення особливого захисту навколишнього середовища як такого. Перші прояви такого підходу вже є. Зокрема, у вже згадуваному консультативному висновку у справі про ядерну зброю Міжнародний суд ООН заявив, що право навколишнього середовища «вказує на важливі фактори, які належним чином слід брати до уваги в контексті впровадження принципів і правил права, що застосовується під час збройного конфлікту» [16]. Відтак укріплення у нормах звичаєвого та договірному МГП принципу поваги до навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту сприяло б тому, що довкілля визначалося б не тільки як об'єкт захисту середовища існування людини, але і як самостійний об'єкт захисту під час збройного конфлікту. Шлях до гармонізації пролягатиме у наближенні, співдії норм міжнародного екологічного права і міжнародного гуманітарного права та пошуку балансу між екологічною політикою суспільства та політикою учасників збройного конфлікту щодо досягнення цілей війни. Норми міжнародного гуманітарного права повинні бути посилені нормами екологічного, або екогуманітарного права.

1. *World Charter for Nature*, adopted by the General Assembly of the United Nations (1982) A/RES/37/7 48th plenary meeting 28 October 1982. URL: https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P514_IEL_K3736-Demo/treaties/media/1982%20UN%20World%20Charter%20for%20Nature%201982.pdf
2. *Declaration on the human environment, adopted by the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 16 June 1972, U.N. General Assembly Resolutions 2994/XXVII, 2995/UVII and 2996/XXII of 15 December 1972.* URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf>
3. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 03.06.1992 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU92340>
4. *Agenda 21. UNCED, 1992.* URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

5. *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, adopted by the General Assembly of the United Nations on 21 May 1997.* URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf
6. Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16.11.1972 р.: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради № 6673-XI від 04.10.88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
7. Міжнародне гуманітарне право. Довідник з питань міжнародно-правового захисту довкілля у період збройного конфлікту / М. О. Медведєва, М. М. Гнатівський, Т. Р. Короткий. Одеса : Фенікс, 2016, 88 с.
8. Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсичної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р. (набрання чинності 26.03.1975 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text
9. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р.: ратифіковано Законом України № 187-XIV від 16.10.98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text
10. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18.09.1997 р.: ратифіковано Законом України № 2566-IV від 18.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_3
11. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію від 10.10.1980 р. (прийняття Україною 15.06.2004 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text
12. Про підписання Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище: постанова Ради Міністрів УРСР від 11 травня 1977 р. № 277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP770277>
13. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р.: ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.89 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
14. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

15. *Convention on Certain Conventional Weapons and its Protocols*. URL: https://www.icrc.org/en/download/file/166960/dp_consult_8_1980_convention_on_ccw.pdf
16. *ICJ in the Nuclear Weapons case, Advisory Opinion, 8 July 1996, ICJ Reports 1996*. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/7497.pdf>
17. *Доповідь Міжнародного Комітету Червоного Хреста про звичаєві норми МГП, що застосовуються у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру*. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_in
18. *Guidelines on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict. Rules and recommendations relating to the protection of the natural environment under international humanitarian law, with commentary*. URL: <https://www.icrc.org/en/document/guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict-rules-and-recommendations-relating>
19. *На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. А. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. К.: КИТ, 2017. 88 с.*
20. *Verwey, W. Protection of the Environment in Times of Armed Conflict: In Search of a New Legal Perspective. Leiden Journal of International Law, 1995, vol. 8 (1), pp. 7-40. DOI:10.1017/S0922156500003083.*

Yaremak Z.V. The law of armed conflicts and protection of the natural environment: the search for a balance.

The article is devoted to issues of international legal regulation of environmental protection and ensuring environmental safety during an armed conflict. Based on the analysis of international ecological law, it has been proven that its norms are predominantly preventive in nature and provide for the protection and preservation of the environment, and in case of damage, a mechanism for compensation for such damage, and are not adapted to wartime. During the armed conflict of priority value acquire position of international humanitarian law - ordinary and contractual.

It was concluded that today international humanitarian law does not contain proper mechanisms for environmental protection, because in its essence it does not forbid ecological damage and does not define criteria or standards by which it is possible to determine whether this or that ecological damage is proportionate to a legitimate military goal. The general customary principles of distinction, necessity and proportionality are insufficiently effective means of ensuring environmental protection in conditions of armed conflict. Reasonably, that environmental protection during armed conflicts must be based not only on the application to the environment of the rules for the protection of civilian objects, but also on the recognition of the need

to ensure special protection of the environment. It is proposed to fasten in the norms of ordinary and contractual international humanitarian law principle of respect to the natural environment during the armed conflict. Such an approach would contribute to the fact that the environment would be defined not only as an object of protection of human habitat, but also as an independent object of protection during an armed conflict. A way to harmonization is recommended to be considered in approximation, the interaction of norms of international ecological law and international humanitarian law, strengthening norms of international humanitarian law with norms of ecological or eco-humanitarian law.

Keywords: international ecological law, international humanitarian law, natural environment, armed conflict.

Яремак З. В. Право збройних конфліктів і захист навколишнього природного середовища: пошук балансу.

Стаття присвячена питанням міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки під час збройного конфлікту. На основі аналізу міжнародного екологічного права доведено, що його норми в переважній мірі носять превентивний характер та передбачають охорону, збереження довкілля, а у випадку завдання шкоди – механізм компенсації такої шкоди, та не адаптовані до військового часу. Під час збройного конфлікту пріоритетного значення набувають положення міжнародного гуманітарного права – звичаєвого та договірнього.

Зроблено висновок, що на сьогодні міжнародне гуманітарне право не містить належних механізмів захисту навколишнього середовища, адже по своїй суті не забороняє екологічної шкоди та не визначає критеріїв чи стандартів, за якими можна визначити, чи є та чи інша екологічна шкода пропорційною законній військовій меті. Загальні звичаєві принципи розрізнення, необхідності та пропорційності є недостатньо ефективними засобами забезпечення охорони довкілля в умовах збройного конфлікту. Обґрунтовано, що охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів повинна базуватися не лише на застосуванні до навколишнього середовища правил захисту цивільних об'єктів, а й на визнанні необхідності забезпечення особливого захисту навколишнього середовища як такого. Запропоновано закріпити у нормах звичаєвого та договірнього міжнародного гуманітарного права принцип поваги до навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту. Такий підхід сприяв би тому, що довкілля визначалося б не тільки як об'єкт захисту середовища існування людини, але і як самостійний об'єкт захисту під час збройного конфлікту. Шлях до гармонізації рекомендовано розглядати у наближенні, співдії норм міжнародного екологічного права і міжнародного гуманітарного права, посилюючи норми міжнародного гуманітарного права нормами екологічного, або екогуманітарного права.

Ключові слова: міжнародне екологічне право, міжнародне гуманітарне право, навколишнє природне середовище, збройний конфлікт.

Зміст

<i>Сергій АДАМОВИЧ</i> . Притягнення до відповідальності вищого військового і політичного керівництва росії за геноцид проти українців	3
<i>Юлія БІЛА-ТЮРИНА</i> . Особливості фіксування воєнних злочинів, як передумова для визначення розміру завданої шкоди та отримання компенсації	11
<i>Оксана ВОЛОЩУК</i> . Злочин агресії та злочин геноциду в контексті військової агресії РФ проти України: проблеми кваліфікації.....	20
<i>Сергій ГАЛАГАН</i> . Історико-правові передумови кримінального процесуального співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом	29
<i>Володимир ГОЛУБОШ</i> . Окремі питання кримінальної відповідальності за економічний колабораціонізм.....	37
<i>Марія ГРИГА</i> . Проблеми формування доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.....	41
<i>Леся ДАНИЛЮК</i> . Забезпечення екологічної безпеки в умовах війни та цілі повоєнної екологічної політики України	48
<i>Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ</i> . Російська загроза у фокусі політичних ідей Вячеслава Чорновола.....	54
<i>Микола ДОРОШКО</i> . Війни пам'яті як інструмент російської агресії проти України.....	60
<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i> . Злочини радянських спецслужб проти греко-католицьких священиків (1940-х рр.) (мовою кримінальних справ).....	70
<i>Юлія КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК</i> . Воєнний стан у системі чинників (факторів), що впливають на кримінально-виконавчу політику України.....	79
<i>Віталій КНИШ</i> . Міжнародно-правові та вітчизняні засади членства України у політичних та військово-політичних міжнародних організаціях	85
<i>Надія КОБЕЦЬКА</i> . Результати, проблеми та перспективи реалізації правового механізму відшкодування шкоди довкіллю України, завданої воєнними діями.....	92
<i>Ігор КОЗИЧ</i> . Поняття «тимчасово окупована територія» в контексті кримінальної відповідальності за колабораціонізм.....	103
<i>Андрій КОЛОДА</i> . Причини допущення слідчим помилок на стадії досудового розслідування в період введення воєнного стану в Україні.....	110
<i>Наталія КОХАН</i> . Відшкодування коштів у трудовому праві, втрачених внаслідок війни	118

<i>Ігор МЕДИЦЬКИЙ</i> . Кримінологічний аналіз наслідків збройної агресії проти України у еколого-природоохоронній сфері	125
<i>Микола МЕРГЕЛЬ</i> . Розвиток інституту покарання в умовах незалежності України	134
<i>Іван МОНОЛАТІЙ</i> . Від анонімок до списків «інтелігентних осіб»: способи «обґрунтування» злочинів Росії проти цивільного населення на Галичині (історичний досвід Коломиї періоду Першої світової війни)	141
<i>Назарій МОРОЗЮК</i> . Проблематика класифікації примусової депортації як виду насильницьких дій по відношенню до українського народу	153
<i>Олексій ПЕТЕЧЕЛ</i> . Кримінальна відповідальність за статеві злочини в умовах війни	161
<i>Лілія ПОЛУНІНА, Ельвіра КРУЦЬ</i> Щодо питання документування воєнних злочинів	166
<i>Василь ПУЛИК</i> . Проблеми відправлення правосуддя в умовах збройної агресії проти України	172
<i>Ірина ПЯТНИЦЬКОВА</i> . Інформаційний потенціал для історичної науки документаційних ініціатив з фіксації досвідів війни Росії проти України	179
<i>Володимир РОЗВАДОВСЬКИЙ</i> . Проблеми реорганізації міжнародних організацій та оптимізації міжнародної безпекової політики (на підґрунті досвіду російсько-української війни 2022 року)	189
<i>Наталія САВЕТЧУК</i> . Значення психологічної культури юриста при документуванні воєнних злочинів	195
<i>Степан СВОРАК, Олег СЛУБСЬКИЙ</i> . Петро Полтава про війну як єдино можливий засіб вирішення українського питання	202
<i>Анатолій СИМЧУК, Марина КУЛИК</i> . Питання нормативного врегулювання порядку затримання уповноваженою службовою особою в умовах воєнного стану	209
<i>Олександр СИЧ</i> . Рамкові концептуальні і термінологічні підходи до наукових досліджень московсько-української війни 2014-2022 рр.	222
<i>Павло ФРІС</i> . Зміни кримінально-політичної правосвідомості під впливом агресії проти України	234
<i>Даніела ЧЕБОТАРУ</i> . Згвалтування як зброя у російсько-українській війні	239
<i>Анна ЧОРНИЙ</i> . Політичні репресії радянської влади 1939-1941 рр. в Західній Україні: погляд сьогодення	249
<i>Зоряна ЯРЕМАК</i> . Право збройних конфліктів і захист навколишнього природного середовища: пошук балансу	257

ДЛЯ НОТАТОК

FOR AUTHORS

The Journal is issued 2 times per year.

Articles for publication in the first issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the second issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio or other reasons.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English: an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes and endnotes are allowed.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing are not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

E-mail:

ihor.kozych@pnu.edu.ua

valentyna.maltseva@pnu.edu.ua

Mailing Address:

EMPORIO. INTERNATIONAL TRADE & LOGISTICS. Sergiusz Kuczynski, ul. J. Mackiewicza 19/7, PL 20-865 Lublin, Rzeczypospolita Polska

Web:

<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/index>